جەمال نەبەز

کۆبەرهەم
ژمارە (11)
زنجیرەی لێکۆڵینەوە زانستییەکان
ژمارە (1)

گۆڤاری نیشتمان

تەمووزی 1943- مایسی 1944

زمانحاڵی "کۆمەڵەی ژێکاف"وئیدیۆلۆژیی هوردە بۆرژوای رۆشنبیری ناسیۆنالیست لە کوردستاندا بەبۆنەی تێپەڕبوونی چل ساڵ بەسەر گۆڤاری "نیشتمان"دا لە تەمووزی 1983دا

چاپی یەکەم: بنکەی چاپەمەنی ئازاد- سوێد 2597ی ك- 1985ف

چاپی دووەم 2010 - هەولێر- کوردستان

بڵاوکراوەی ئەکادێمیای کوردی بۆ زانستو هونەر
ژمارە (1)، چەقی قورسایی: 9 (ب)
بنکەی چاپەمەنیی ئازاد/ ستۆکهۆڵم- 1985
هەموو جۆرە مافێکی لەسوێدو گشت جیهاندا پارێزراوە

پێشگۆتنێك بۆ ئەم چاپە نوێیە

لەڕێی ئەو چەند وشەیەوە کە "لەجیاتی سەرەتا"، لە 31ی تەمووزی 1983دا بۆ ئەم کارە نووسیبووم، دەردەکەوێ کە چارەکە چەرخێك لەمەوبەر لەئامادەکردنی ئەم لێکۆڵینەوەیە بوومەتەوە، کە چاپی یەکەمی لە 1985دا لەسوێد دەرچووە. ئەو سەردەمە هێشتا باوی کۆمپیوتەر نەبوو بۆ نووسینی کوردی. لەبەرئەوە، بەناچاری، هەموو نووسینەکانم بە تلینقیسی فارسی دەنووسیو، بەدەست چوکلەکانم دەخستنە سەر تیپەکان. بەڕاستی کارێکی زۆر زەحمەت بوو، بەتایبەتی کە هەڵە بکەوتایە دەقی تاپیکراوەکە، یان ئەگەر پێویست بووایە لێی کەموزێتر بکرێ، ئەوا دەبوو لاپەڕەکە چەند جارێك تایپ بکەمەوە. هەرچی چۆنێك بێ، سوپاس بۆ ئەوانەی تەکنیکی کۆمپیوتەریان داهێنا، ئێستە ئەو جۆرە تەنگاوییەمان نییە، ئەگەرچی داتای ڕێنووسی کوردی، هێژ بەتەواوی چوارچێوەی خۆی نەگرتووە.

شایانی گوتنە؛ لەماوەی ئەم 30 (سی) ساڵەی دواییدا؛ گەلێك گۆڕانی بنەڕەتی لەخۆرهەڵاتی ناڤینو جیهاندا روویاندا، لەوانە: رووخانی رژێمی شای ئێرانو هاتنە سەرکاری کۆماری ئیسلامییو، فتوای خومەینی لەدژی کوردو، جەنگی هەشت ساڵەی عێراقو ئێرانو، پەلاماری شکستپێهێنراوی عێراقی سەددام بۆ سەر کوێتو، راپەڕینی بەهاری 1991 لەباشووری کوردستانو نێوچە شیعە نشینەکانی عێراقو، گەلرەوی چەند ملۆینی کوردی باشوورو، دروستبوونی "نەوای ئارام"و، هاتنەکایەی بزووتنەوەی چەکداریی لەرۆژهەڵاتو باکووری کوردستانو، رووخاندنی رژێمی سەددام لەلایەن ئەمریکاو هاوپەیمانەکانییەوەو، راپەڕینی خەڵکی رۆژاوای کوردستان دژ بەرژێمی تیرۆریستی سووریا. هەروەها هەرەسهێنانی رژێمو ئیمپراتۆرێتیی سۆڤێت،

کە ئەمەیان، بێجگە لەکاردانەوەی بۆ سەر بلۆکبەندیو رامیاریی جیهانی، گەلێك لەو نهێنیانەی کە لەپشت "دیواری ئاسنین"ەوە شاردرابوونەوە، کەوتنەڕوو، بەتایبەتی، هی سەردەمی ستالین کە پێوەندییەکی توندوتۆڵی هەیە بەمێژووی دامەزراندنو هەرەسهێنانی کۆماری کوردستانەوە. لەبەرئەوە، وام بە باش زانی، لەتازەکردنەوەی چاپی ئەم بەرهەمەدا، پێشگۆتنێکی نوێی بخەمە سەر، کە ئەو زانیارییە نوێیانە بگرێتە خۆی، کە لەم ماوەیەدا کەوتوونەڕوو.

ئاشکرایە، کاتی خۆی، بەشە کوردییەکەی ئەم بەرهەمەم لەگەڵ وێنەی شەش ژمارەی گۆڤاری "نیشتمان"و بەشە ئەڵمانییەکەی، پێکەوە لەیەك بەرگدا بەچاپگەیاند. هەر لەم ماوەیەدا، دواژمارەی "نیشتمان"یشم دەسکەوت، کە ژمارە (7و 8و 9) لەیەك بەرگدا چاپکراون، بەڵام ئەمجارە وام بە باش زانی، کوردییەکە لە ئەلمانییەکە جیا بکەمەوە. شایەنی باسە، چاپی نوێی لێکۆڵینەوەی "نیشتمان" بە زمانی ئەڵمانی، بەرەنجی هاوبیری هێژا عەبدوڵڵا چوارتایی، بەشێوەیەکی جوان تایپکرایەوەو بۆ چاپ ئامادە کرایەوەو، لەسەرەتای ئەمساڵەوە کەوتووەتە سەر ماڵپەڕی "کورد بوون www.kurdbun.org " . هەر کەسێك بیەوێ دەتوانێ رایبکێشێو سووت وەربگرێ لێی. بۆ مەم بەشە ئەڵمانییە، پێشگۆتنێکی نوێم نووسیووە، کە ئەو زانیارییانەی تێدا خراونەتە کار، کە لەم 25 ساڵەی دواییدا دەستکەوتوون. ئێستە وا ئەم بەشە کوردییەش هەر بەو شێوەیە دەخەمە بەرچاو.

ئەو بەڵگەنامانەی کە لەم چارەکە چەرخەدا دیارکەوتوونو، کەڵك بەم لێکۆڵینەوە دەگەیەنن، بریتین لە سێ جۆر:

(1)- بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئارشیڤی سۆڤێتی، بەتایبەتی ئارشیڤی ئازربایجانی سۆڤێتی کە ئێستە بووە بەدەوڵەتێکی سەربەخۆ. هەروەها ئارشیڤی رووسیا، کە ئەو ئارشیڤانە چەند ساڵێکە ئازادکراون.

پرۆفیسۆر جەمیل حەسەنلی، کە خەڵکی کۆنە ئازربایجانی سۆڤێتییە، بەپشتبەستن بەم ئارشیڤانە؛ دوو پەرتۆکی بەشێوەزاری ترکیی ئازربایجان، لەساڵانی 1988-1989دا، لەباکۆ، لەژێر سەرنێوی "باشووری ئازربایجان" (کە مەبەستی ئازربایجانی ئێرانە: ج.ن) بەچاپگەیاندووە. مەنسوور هومامی، کە ئێرانییە، هێندەك بەشی ئەم پەرتۆکەی کردووە بەفارسیو لەژێر سەرنێوی "سەرکەوتنو ژێرکەوتنی فیرقەی دێمۆکراتی ئازربایجان"دا، لەلایەن بنکەی چاپەمەنیی "نەشری نەی (نشرنی)" لەئێران لەچاپدراوە. چاپی دووەمی ئەم پەرتۆکە کە لەساڵی 2005دا لەتاران چاپکراوە، دەست من کەوتووەو لەم پێشگۆتنەدا پشتمپێبەستووە.

ئەوی سەرنجی ئەم بەڵگەنامانە بدات، بەتەواوی بۆی دەردەکەوێ کە "حکوومەتی میللی ئازربایجان"، بەهاندانی سکرتێری یەکەمی "پارتی کۆمۆنیستی ئازربایجانی سۆڤێت" باقرۆف دامەزراوە. باقرۆف، ترکێکی ناسیۆنالیست بوو، پێوەندیی توندوتۆلی لەگەڵ جافەری پیشەوەری هەبوو، کە کۆمۆنیستێکی سەر بەڕێبازی سۆڤێتو رۆژنامەوانێکی نێوداربوو لەئێرانو، دوایی کرا بەسەرۆککۆماری ئازربایجانی ئێران. سەربەخۆ لەئامانجی فراوانخوازانەی یەکێتیی سۆڤێت لەئازربایجانی ئێراندا؛ باقرۆف یارمەتیی بزووتنەوەی رزگاریخوازانەی ئازەرییەکانی ئێرانی دا. لەسەرەتاوە، باقرۆف ئامۆژگاریی پیشەوەریی کرد کە بەرامبەر لەشکری ئێران بەرخودان بکات. (حەسەنلی ل65-66). باقرۆف پشتگیریی "کۆنگرەی دامەزراندنی فیرقەی دێمۆکراتی ئازربایجان"ی کرد کە لەتەورێز لەرۆژی 1945/10/2دا بەسترا، ئەمەش پاش ئەوەی بەرنامەی ئەم حیزبە لەمۆسکۆ دەستکارییکرابوو. هەروەها بە پشتگیریی وی، بانگەوازی "کۆنگرەی گەورەی گەلی ئازربایجان" درا کە لە 1945/11/23دا لەشاری تەورێز بەسترا (حەسەنلی ل72). باقرۆف لەنۆڤەمبەری 1945ەوە، بەنێزیکە، هەموو رۆژێك راپۆرتی لەبارەی ئازربایجانی ئێرانەوە بۆ مۆلۆتۆڤو

بیریادەنووسی، کە بیریا ئەوکاتە سەرکردەی دەزگەی نهێنیی سۆڤێت KGB بوو. هەروەها بۆ وەزیری دەرەوەی سۆڤێت مالینکۆڤ. کاتێك ستالین بڕیاریدا کە لەشکرەکەی لەئێران بکشێنێتەوە، باقرۆف هەولێدا کار بکاتە سەر ستالین بۆ ئەوەی ستالین پشتگیریی پیشوەری بکات دژی لەشکری ئێران، بەڵام لەمەدا سەرنەکەوتو ستالین بەقسەی نەکرد. پیشەوەریو هەڤاڵەکانی، چ بەدەمیو چ بەنووسین، بێزاریی خۆیان لەهەڵوێستی ستالین دەربڕیو، هەستیان بەوە کرد کە سووکایەتیکراوە پێیان لەلایەن ستالینەوە، چۆنکە ستالین، لەسەرەتاوە هومێدی پەیداکردووە پێیانو تەنانەت هانیداون، بەڵام دوایی ناهومێدی کردوونو سووکایەتیکردووە پێیان. ستالین لە 1946/5/8داو، پاش کشانەوەی لەشکری سۆڤێت لەئێران، بەنامەیەکی هیشكو برینگو نادۆستانە، وەرامی پیشەوەری داوەتەوە، کە لەگەلێك لاشەوە، راستییەکانی چەواشە کردووە. والێرەدا چەن کۆپلەیەك لەنامەکەی ستالین بۆ پیشەوەری دەخەینە بەرچاوی خوێنەرەوە:

"هاوڕێ پیشەوەری: بەبیروڕای من، ئێوە ئەو بارودۆخەی کە ئێران تێیکەوتووە، راست هەڵناسەنگێنن. جارێ لەپێشەوە: ئێوە دەتانەوێ داخوازییە شۆرشگێڕییەکەی ئازربایجان دەستبەجێ بهێننەدی، ئەمەش لەکاتێکدایە کە خستنەکاری بەرنامەیەکی لەو جۆرە لەکردن نایەت. دووەم: دیارە، ئەگەر لەشکری سۆڤێت لەئێراندا بمایەوە، ئێوەش دەتانتوانی، لەخەباتدا بۆ داخوازییە شۆرشگێڕییەکانی گەل لەئازربایجاندا هیوایەکتان هەبێ، بەڵام ئێمە نەمانتوانی لەوە پتر لەئێراندا بمێنینەوە، چۆنکە مانەوەی هێزە سەربازییەکانمان لەئێراندا، دەبێتە هۆی بریندار کردنی بنچینەی رامیاریی رزگاریخوازانەمان لەئەورووپاو ئاسیادا".

هەر لەو نامەیەدا، ستالین دەنووسێ کە لەنێوان قەوام (ولسەلتەنە)و، ئەو هێزانەی کە سەر بەئەنگلۆفیلن، شەڕو ناکۆکیی هەیەو دەبێژێ: "ئێمە پێویستە لەم شەڕو هەرایە

سووت وەربگرین، بەجۆرێك كە قەوام ناچار بكەین هێندەك "تەنازولات" بكاتو، بەهۆی ئەم تەنازولاتانەوە، لەئەنگلۆفیلەكانی جیابكەینەوە. هەموو ئامۆژگارییەكانی ئێمە بۆ ئێوە لەم بارودۆخەوە هاتوونەتە دەرێ. بێگومان مرۆڤ دەتوانێت جۆرەكی دی هەڵسوكەوت بكات، واتە: گوێنەداو مشوور نەخواتو، لەگەڵ قەوام هاوكاری نەكاتو، بەوە سەركەوتنی كۆنەپەرستەكانو ئەنگلۆفیلەكان مسۆگەر بكات، بەڵام ئەمە تاكتیك نییە، بەڵگو گەمژەیەتییە. ئەمە تەنانەت لەوانەیە ببێتە هۆی خیانەتكردن لە ئامانجەكانی گەلی ئازربایجانو ئێرانییە دێموكراتخوازەكان".

تاقیكردنەوە دەریانخست، ستالین قەوامولسەلتەنەی باش نەناسیبوو، بە بەڵێنەكانی قەوام لەبارەی پێدانی سەرەتی (امتیاز)ی گەڕان بەدوای نەوتی باكووری ئێراندا بە سۆڤیێت، تەفرەی خواردبوو.

ئەوجا ستالین لەنامەكەیدا دێتە سەرباسی بێزاریدەربڕینی پیشەوەری خۆیو دەبێژێ:

"وەك باسكرا، ئێوە گوتووتانە، كە ئێمە لەسەرەتاوە ئێوەمان تا ئاسمان بەرز كردووەتەوە، بۆ ئەوەی لەدواییدا، لەوێوە فڕێتان بدەینە خوارێو، ئێمە ئێوەمان بەوە سەرشۆڕو سووكو ریسوا كردووە. ئەگەر ئێوە شتی واتان گوتبێ، ئەوا ئێمە سەرمان سووڕ دەمێنێ لەوە. باشە، چی روویداوە لێتان؟ ئێمە لێرەدا رێكار (مێتۆد)ێكی شۆرشگێڕانەی ئاساییمان بەكارهێناوە، رێكارێك كە هەموو كەسێكی شۆرشگێڕ تێیدەگات. بەتایبەتی، لەبارودۆخێكدا وەك ئەوەی لەئێراندا هەیە. باسی سەرشۆڕ كردنو ریسواكردنی ئێوە قسەیەكی بێ مانایە. زۆر سەیرە ئێوە پێتان وابێ كە ئێمە ویستوومانە سووكو ریسواتان بكەین. بەپێچەوانەوە، ئەگەر ئێوە ژیرانە هەڵسوكەوت بكەنو بەپشتگیریی مۆرالی (مانایی) ئێمە، ئەو دەمە ئازربایجانییەكانو ئێرانییەكان، وەك رێبەری بزووتنەوەی دێموكراسیی پێشكەوتنخوازانە لەخۆرهەڵاتی ناڤیندا پەسنتاندەدەن". (ی. ستالین).

ستالین، وەك لەسەرەتاوە، بەبێ سڵاوو هەواڵپرسین، نامەكەی دەستپێدەكات، هەر بەو جۆرە، واتە بە: ی (یۆسف) ستالین، كۆتایی بەنامەكەی دەهێنێ (حەسەنلو ل176-179) بێجگە لەمەش، ستالین باقرۆفی راسپارد كە لەگەڵ جافەری پیشەوەری قسە بكاتو، وابكات كە پیشەوەری لەگەڵ قەوام هاوكاری بكات.

هەر بەهۆی ئەو بەڵگەنامانەوە ئاشكرا دەبێ، كە نەپیشەوەریو نە حیزبەكەی (فیرقەی دێموكراتی ئازربایجان)و نە سەركردەكانی حیزبی توودەی ئێران (كە ئەو دەم، چ لە لەشكرو چ لە پەرلەمانی ئێرانو چ لەدەزگەی دەوڵەتی ئێراندا هێزێكی گەورەی هەبوو)و، نەكاربەدەستانی سۆڤیێت، یەك وشەیان لەبارەی كوردستانەوە لەدەم نەكەوتە خوارێ. بەلای وانەوە، باس هەر باسی ئازربایجان بوو. هیچ بەڵگەنامەیەكیش بەدەستەوە نییە، ئەوە پێشانبدات كە حیزبی دێموكراتی كوردستان، كە لەسەر دارو پەردووی ژ.ك. لە نۆڤەمبەری 1945دا دروستبوو، یان سەرۆككۆماری كوردستان قازی محەممەد، یان كاربەدەستە كوردەكانی دیكە، هیچ كامیان پەنایان بردبێتە بەر ستالین، یان كاربەدەستانی سۆڤیێتو داوای یارمەتییان كردبێ لێیان.

هەر لەو بەڵگەنامانەی ئارشیڤەكەوە دەردەكەوێ كە باقرۆف لە 1946/12/20دا لە نەخچیڤان چاوی بە پیشەوەری كەوتووە. لەم چاوپێكەوتنەدا تكایەكی پیشەوەری بەجێهێناوەو تكانامەیەكی بۆ كۆڕی وەزیرانی یەكێتیی سۆڤیێت ناردوە. لەو نامەیەدا داوای پڕ چەككردنی هێزەكانی پیشەوەری كردووە بە تفاقی سەربازی. لێ، كۆڕی وەزیران لەڕۆژی 11/14دا ئەوەی رەتكردووەتەوە.

تكانامەیەكی دیكەی باقرۆف كە لە 12/10دا بۆ ستالینی ناردبوو، بۆ ئەوەی ئەو ئازەرەبییانەی كە لەدەست لەشكری ئێران رایانكردووە لەیەكێتیی سۆڤیێت وەریانبگرێ، ستالین لە 12/11دا وەرامی داوەتەوەو، نامەكە لەرێی كۆنسلخانەی سۆڤیێتەوە لەتەورێز، دراوەتە دەست پیشەوەریو هاورێكانی. لەو نامەیەدا ستالین نووسیوێتی:

"قەوام، وەك سەرۆكوەزیرانی ئێران، مافی ئەوەی هەیە، هێزی لەشكری بۆ هەموو نێوچەكانی ئێران بنێرێو، دیارە بۆ ئازربایجانیش. بەم هۆیەوە، بەرخۆدانی چەكدارانە، نەكارێكی گونجاوەو نەپێویستەو نە بەكەڵكە. ئێوە داخۆیانییەك دەربكەنو بنووسن كە ئێوە لەبەرخاتری دابینكردنی ئارامیی لەماوەی هەڵبژاردندا، دژی ئەمە نین كە لەشكری دەوڵەت بێتە ئازربایجانەوە. ئەم داخۆیانییە، بە ئیمزا كراوی لەلایەن (سەلامولڵا) جاوید (پارێزگاری تەورێزو وەزیری نێوخۆی حكومەتی پیشەوەری لەئازربایجان)، بەزووترین كات بینێرن بۆ شاو قەوام (حەسەنلی ل203).

هەر لەو رۆژەدا سەرۆكایەتیی ئازربایجان، بەنا بەدڵی، ئەو فەرمانەی ستالینی بەجێهانی (هەر ئەوێ). لێرەدا دەبێ بگوترێ كە باقرۆف چەند جارێك هەوڵیدا، وا لە ستالین بكات كە پشتگیری پیشەوەری بكات. ئا لەوەشدا، هەوڵیدەدا كە ستالین بترسێنێ بەوەی كە "قەوام لەگەڵ سەركۆماری كوردستان، قازی محەممەد رێكەوتووە". كە ئەمە هیچ راست نەبوو. بەپێی ئەو ئارشیڤەی سۆڤێت كە لەسەرەوە باسكرا، باقرۆف لەوەپێش، لە 1946/6/5دا نامەیەكی ناردبوو بۆ ستالین، لەوەدا نووسیبووی كە "قەوام بەزمانی دۆستانەیەوەو بەنێوبژیكردنی سەفیرەكەمان، قازی محەممەدی سەركۆماری كوردستانی، بۆ وتوویژ لەتاران بانگیشتكردووە، كە ئەمەش گومانو دڵەڕاوكە دروستدەكات لەبارەی ئازربایجانەوە. قەوام هەوڵدەدا كە بەهۆی هەموو جۆرە بەڵێندانێكەوە بە قازی محەممەدو هۆشیار كردنەوەی، كورد والێبكا نەچنە ژێر ركێفی تەورێزەوە" (حەسەنلی ل184). لەمەشدا دەردەكەوێ باقرۆف ویستوویەتی كوردستان بە كۆڵی تەورێزەوە ببەستێ.

ئەوجا باقرۆف دەپرسێ: "ئا ئێستە (لەم بارودۆخەدا) راستە، رێی ئەوە لەپیشەوەری بگیرێ كە لەبارەی كێشەی خەباتەوە بۆ بە دیمۆكراتكردنی ئێران قسە بكات" (هەر ئەوێ).

راستییەكەی، حكوومەتی قەوام لەگەڵ پیشەوەری، واتە لەگەڵ حكوومەتی ئازربایجان وتووێژیكرد. حكوومەتی ئێران شاندێكی بەسەرۆكایەتیی موزەفەر فیرۆز نارد بۆ تەورێز. لەئەنجامی وتووێژدا گرێبەندێك لەلایەن فیرۆزو پیشەوەرییەوە واژۆ كرا، كە دەقەكەی لە 26ی خوردادی 1325دا (1946/6/16) لەژمارە (557)ی رۆژنامەی "ایران ما" (ئێرانی مە) بلاوكرایەوە. بەندی دەیەمینی ئەم گرێبەندە؛ ستانی 3و 4ی ئێران بەئازربایجان دەداتە قەڵەم. جا لەبەرئەوەی ستانی ژمارە (3) 90٪ی خەڵكەكەی كوردنو مەهاباد، پێتەختی كۆماری كوردستانیش دەكەوێتە ئەوێ، ئەمە مانای وایە كە نەپیشەوەریو نەحكوومەتی ئێران نیازیان نەبووە، نێوی كورد، یان كوردستان ببەنو، بەجۆرێك لەجۆران، ئاورێك لەكورد بدەنەوە. باشە لێرەدا بزانرێ كە، هەردوو سەرۆككۆمارەكە، هی كوردستانیشو هی ئازربایجانیش، لەرۆژی 1946/4/23دا لە تەورێز گرێبەندێكی دۆستایەتییان ئیمزا كردبوو، كە بەندی پێنجەمینی بەم جۆرە بوو:

"ئەگەر هاتوو پێویست بوو لەگەڵ حكومەتی تاران وتوویژ بكرێ، ئەوە دەبێ بەڕازیبوونی هەردوو حكومەتی كوردستانو ئازربایجان بێ (ئەلئەعزەمی: ل418)".

ئەمە مانای وایە، ئازەرییەكان بوون كە گرێبەندی دۆستایەتییان پێشێلكرد.

لێرەدا دەبێ زۆر بەداخەوە بێژم كە هەڵوێستی سەركردە تركە شۆڤێنیستەكانی ئازربایجان، هەروەك خۆی ماوەو نەگۆڕاوە، سەرۆككۆماری ئازربایجان ئەلی ئۆف، چەند جار گوتی كە دژی دامەزراندنی دەوڵەتێكی كوردییە. چالاكەكانی ئازربایجانی ئێران (ستانی تەورێز)یش هەروان. لێرەدا هەر بۆ نموونە، تاكە یەك وێنە تۆمار دەكەم. ئەو نموونەیەش دوكتۆر عەلی رەزا نەزمی ئەفشار (علیرضا نظمي افشار)ە، كە لە 2006/3/20دا، بەنێوی "كۆمیسیۆنی دیپلۆماتیكی ئازربایجانی باشوور" نامەیەكی بۆ بەڕێز مستەفا هیجری، سكرتێری گشتیی حیزبی دیمۆكراتی كوردستان

ناردووە. لەو نامەیەدا، سمایل خانی سمکۆی بە "جەردە"و "بکوژ" داوەتە قەڵەمو نەخشەی کوردستانی بە "خەیاڵپلاویی پەڕگرانی نابەرپرسیار" داناوە، کە ئەو نەخشەیەی لەژووری مەسعوود بارزانییدا دیوە، هەروەها لەژووری کۆنفرانسی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان لە ستوکهۆڵم "بەچاوی خۆی" دیوێتی. ئەفشار پێ کێ کێ و پژاك بەتیڕۆریست دەداتە قەڵەم. کەچی، لەگاڵتەی ڕۆژگار، جەنابی مستەفا هیجری، بەنامەی 2006/3/26 وەرامی داوەتەوەو نامەکەی ئەفشار بەنامەی پڕ لە میهرو دڵسۆزی دەداتە قەڵەمو بەهۆیەکی دادەنێ بۆ "پاراستنو بەهێزکردنی دۆستایەتیو برایەتی لەنێوان دوو نەتەوە "تركو کورد، کە دەنیشتووی ئازربایجانن".

مستەفا هیجری دەڵێ: "بڵاوکردنەوەی وتووێژێك کە لەگەڵ رامبد لوتف پوور کراوەو، لە ڕۆژنامەی "کوردستان"دا بڵاوکراوەتەوە، هەڵەیەکێ حیزبی دێمۆکرات بووە!!".

(2) بەڵگەنامەکانی جۆری دووەم؛ ئەو کەرەسە رۆشنکەرەوانەن کە لە 1985ەوە دەرکەوتوون، ئەمانە ئەو بەڵگەنامە بەریتانیاییەن کە بریتیین لەو نامەو نامەکارییەی کە دیپلۆماتە بەریتانیاییەکان لەئێرانو عێراقو ترکیادا، لەماوەی جەنگی دووەمی جیهانیدا ناردوویانن بۆ وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا. سەرپۆش لەسەر ئەم بەڵگەنامانەی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا، لە 1991/1/1دا هەڵگیرا. گرنگترینی ئەم بەڵگەنامانە کە پێوەندییان بە کوردستانەوە هەیە، لەلایەن دوکتۆر وەلید ئەلئەعزمی (د.وليد الأعظمي)یەوە کۆکراونەتەوەو وەرگێڕاونەتەوە سەر زمانی عەرەبی، لەگەڵ هێندەك لێدوانەدا لەژێر نێوی "کوردو کوردستان لەبەڵگەنامە بەریتانییەکاندا، لێکۆڵینەوەیەکی دیرۆکیی بەڵگەدار (الكرد وكردستان في الوثائق البريطانية- دراسة تأريخية وثائقية) لەلایەن دەزگەی چاپەمەنیی "سجل العرب"وە لەساڵی 1992دا بڵاوکراوەتەوە.

بەهۆی ئەم بەڵگەنامانەوە بەباشی خۆیا دەبێ کە رامیارانی بەریتانیا مشووری ئەوەیان خواردووە کە نەزات بخەنە بەر کوردەکانی ئێران بۆ خۆ رزگارکردنو، نە هیچ هەرێتێك (بەڵێن) بدەن پێیان، چۆنکە ئەوە "دەبێتە بێهێز کردنی ئێرانو گومان پەیدا کردن بە ترکیاو رووسەکانیش" (ئەلئەعزەمی- ل406-407). واتە؛ بەریتانیا لەسەردەمی کۆماری کوردستاندا، هیچ رۆڵێکی نەبووە لە پشتگیریی کورددا. لەنامەیەکدا کە وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا لەڕۆژی 1942/12/21دا ئاراستەی سەفیرەکەی لەتاران کردبوو، دەردەکەوێ کە ئەم وەزارەتە پشتگیریی ئەو بیروڕایە دەکات، کە ستالین لەکاتی وتووێژی مۆسکۆدا دەریبڕیبوو و، گوتبووی دەبێ پشتگیریی حکوومەتی ترك بکرێ، بۆ ئەوەی بتوانێ رۆڵی خۆی، وەك "قەڵایەکی سەخت" دژ بە ئەڵمانیای نازی بپارێزێ (هەر ئەوێ، ل411) سەیر ئەوەیە، ئەم "قەڵا سەختەی دژ بە ئەڵمانیا"، لەکاتی جەنگی دووەمی جیهانیدا، بەنهێنی لەگەڵ رژێمی هیتلەر رێکەوتبوو، کە پاش تەواو بوونی جەنگ، "ئیمپراتۆرێتییەکی تۆرانی" بەیارمەتیی ئەڵمانیای نازی دابمەزرێنێ، کە هەموو ترکەکانی سۆڤێتو چینو ئێران بگرێتە خۆی.

سەفیری بەریتانیا لەئێران، لە 1941/12/8دا نووسیبووی "ئەگەر بەریتانیای گەورە بخوازێ؛ ئێران وەك دەوڵەتێکی لەمپەر (حاجز، عازل) (لەنێوان یەکێتیی سۆڤێتو کەنداو (خليج)و عێراقدا) رابگرێ"، ئەودەم دەبێ، حکوومەتی نێوەندیی ئێران بەهێز (نەك لاواز) بێ (هەر ئەوێ، لـ406).

بەم پێیە وەزیری دەرەوەی بەریتانیا، پێشنیازیی ئەمەی بۆ حکوومەتی سۆڤێت کرد، کە یەکێتیی سۆڤێت وەك هێزێکی داگیرکەر لەئێراندا، رێ بە حکوومەتی نێوەندی بدات، هێزی لەشکرو هێزی پۆلیس بنێرێ بۆ کوردستان، بۆ ئەوەی ئارامیی بگێڕنەوە بۆ ئەوێ (هەر ئەوێ، ل412).

هەر لەم بەڵگەنامانەوە دەردەکەوێ کە قازی محەممەد، بانگێشتنێکی پیشەوەری داوەتە دواوە، کە ناردبووی بۆی، بۆ ئەوەی بچێتە تەوریز بۆ باسی بەستنی کوردستان بەئازربایجانەوە. پیشەوەری زووتر ئەوەی خستبووە پێش قازی محەممەد، کە حکومەتێکی نێوچەیی لەژێر سەرپەرشتیی ئازربایجاندا دابمەزرێنێ. لێ، قازی محەممەد ئەوەی دایە دواوە، جەختی لەسەر ئەوە کردەوە کە دەبێ کوردستان سەربەخۆ بێ لەئازربایجان (هەر ئەوێ. ل415 بەڵگەنامەی ژمارە F0371/52702، کوردستانی ئێران 1945/4/6).

ئەم راستییە، دیسانەوە لەدووتوێی بەڵگەنامە سۆڤێتییەکانیشدا کە باسمانکرد، دەبینرێ. لەوێدا قسە لەوەیە کە پیشەوەریش و باقرۆفیش، لەسەرەتادا، دژی داخۆیانیکردنی کۆماری کوردستان بوون (حەسەنلی ل121). کاتێك کە باسی ئۆتۆنۆمیی ئازربایجان هاتبووە پێشەوە، ئەم دوانە، نەیاندەویست کە کوردستان تەنانەت "ئۆتۆنۆمیدار"یش بێ، دەیانگوت: "وا باشترە کە کورد لەچوارچێوەی ئازربایجاندا ئۆتۆنۆمیی کولتووریان هەبێ". لەنامەیەکدا کە پیشەوەری و هاورێیەکانی لە 1945/12/23دا بۆ باقرۆفیان ناردبوو، بەتەمابوون هەموو کوردستان بلکێنن بە "کۆماری سەربەخۆی ئازربایجانی گەورە"وە. (حەسەنلی لـ107-108). هەروەها لەراپۆرتێکی 76 لاپەڕەییدا کە حەسەن حەسەنۆف لەگەڵ هەڤاڵەکەی ئیمبراهیمۆف، بۆ باقرۆفیان ناردبوو، زۆر بەخراپی باسی کوردیان کردبوو. حەسەنۆف بانگەشەی ئەوەی کردبوو، کە کوردەکان باسی "کوردستانی گەورە" دەکەن، بەڵام دەیانەوێ ژیانی دەرەبەگێتی بپارێزن (حەسەنلی لـ121).

بەپێی ئەو قسانەی حەسەنۆف، چەند سەرۆکهۆزێکی کورد دەیانەوێ لەشاری سۆلدز، فەرمانڕەوایی بکەن، کە 70٪ی خەڵکەکەی (بەقسەی حەسەنۆف) قەرەپەپاخی ئازەرین (حەسەنلی، هەر ئەوێ).

لە ئەنجامی ئەمەوە، باقرۆف، ناسر داداشۆفی کۆنە کاربەدەستی وەزارەتی نێوخۆی ئازربایجانی سۆڤێتی نارد بۆ مەهاباد بۆ کۆنترۆڵکردنی بارودۆخەکە (حەسەنلی لـ122).

ئەوەش باش دەزانرێ کە ئازەرییەکانی سۆڤێت، لە بیست ساڵەی سەتەی رابوردوودا، بەیارمەتیی ستالینو بوختانهەڵبەستن بۆ کورد، کوردستانی سۆریان نووساند بە ئازربایجانەوە، کاربەدەستە ترکەکانی ئەوێ، هەموو مافێکی کوردیان پێشێلکردو کوردێکی زۆریان تواندەوەو، ئەم رەوشە نامرۆڤانەیەش، هەتا ئەورۆ هەر درێژەی هەیەو، پاش ئەوەی ئەو نێوچەیە لەئەنجامی هەرەسهێنانی ئیمپراتۆرێتیی سۆڤێتەوە بوو بە "دەوڵەتی ئازربایجان"، تۆرانێتیی ئازربایجانی رووی کورددوژمنیی خۆی بەئاشکرا پێشاندا. ئەوەتا، ئەو رێکخراوەی کە نێوی خۆی ناوە "رێکخراوی نێونەتەوەیی ئازربایجان"و لەکۆنە ئازربایجانی سۆڤێت دامەزراوەو، لەساڵی 1991ەوە هەوڵی یەکگرتنی کۆنە ئازربایجانی سۆڤێتو ئازربایجانی ئێران دەداتو، گەلێك لەڕامیارانی ئەمریکاییش، لەدژی ئێران، پشتگیریدەکەن، هێندەك نەخشەی ئەو ئازربایجانەی لەخەیاڵیاندایە کێشاوە، کە هەموو ستانی ورمێ (کە 90٪ی کوردەو مەهابادی پێتەختی کۆماری کوردستانی ساڵی 1946، یەکێکە لەشارەکانی ئەو ستانە) دەکاتە بەشێك لەو ئازربایجانە خەیاڵییە.

شایەنی باسە، رژێمی رەزا خان لەساڵی 1937دا، ملهوڕانە، ئەم ستانە کوردستانییە کە نێوی ورمێ بوو، نێو نا "ئازربایجانی رۆژاوا"و شاری ورمێشی نێو نا "رەزائییە" بەنێوی خۆیەوە. (سەرنجی: "علي مرشد زاده: روشنفكران آذري و هويت ملي وقومي"، تهران 1380 - 2002/2001، ل177). رەزاخان رۆژهەلاتی کوردستانی کرد بەستانەکانی سنەو کرماشانو ئیلامو ئازربایجانی رۆژاواو لورستان، بۆ پارچە پارچە کردنی نیشتمانی کورد.

لێرەدا دەمەوێ شتێك بێژم كە كەم كەس دەیزانێ. ڕەزاخان، كە كابرایەكی شەلاتیو دەستوەشێنو نەخوێندار بوو، لە لەشكری قۆزاقی ڕوسەكاندا كرابوو بە ئەفسەری جەندرمەو بە "ڕەزا میر پێنج" نێویرۆیبوو. هەرچەندە دوایی كە لەڕێی كوودەتاو بەپشتگیریی ئینگلیزەكانو ڕووسەكان، توانی ببێ بە شاو، ڕژێمێكی فارسچێتیی شۆڤێنیستانەی دەبرد بەڕێوە، بەڵام فارس نەبوو، بەڵكو لەبنەماڵەیەكی ترك بوو، زمانی ماڵەوەشی، هی خۆیو كەسوكاری هەر تركی بوو. هەر لەو ڕووشەوە، زۆر گوێڕایەڵی مستەفا كەمالی ئەتاترك بوو، كە لە 1ی خوردادی 1313 (1934/5/22)دا چووبوو بۆ سەردانی ئەتاترك، هەر بە تركی قسەیكرد لەگەڵی، بێ وەرگێڕ. ئەم ڕاستییە ناصر امینی (ناسری ئەمینی) لەبیرەوەرییەكانیدا دەیگێڕێتەوە بۆمان. ئەمینی ڕۆژنامەوانێكی ناسراوی ئێرانییە، كە بۆ چەند ڕۆژنامەو ڕادیۆی ئێرانی لەسەردەمی هەردوو شادا كاریكردووەو، لەو سەفەرەی ڕەزا خاندا بۆ لای مستەفا كەمال لەگەڵی بووە (تەماشای: ناصر امینی: روزها ورازها (ڕۆژانو نهێنییەكان)؛ پاریس 1377 ل119). ڕەزاخان دەیزانێ ئێران نابێتە دەوڵەتێكی تركی، بەڵام بۆ ڕێگرتن لەكورد، شۆڤێنیزمی فارسی كردە كوتەكو زۆربەی دەسكەلاكانی كە شۆڤێنیزمی فارسیان بەسەر كورددا دەسەپاند، تركی ئازەربایجان بوون، یەكێك لەوانە ئەحمەدی كەسرەوی تەورێزی بوو. دەبێ ئەوەش بزانین كە ئابووریی ئێرانو بازاڕی ئێرانو زۆربەی زۆری كاربەدەستانی ئێران تركن. تەنانەت خامەنەییش تركە. دوكتور موسەدیق و زەهیر نەژادو خەڵخالیش ترك بوون.

(3)- سێیەمین جۆری بەڵگەنامەكان كە ئێستا لەبەردەستماندایە، بەڵام ئەو ساڵەی چاپی یەكەمی ئەم لێكۆڵینەوەیە لە "نیشتمان" لەچاپ دەرچوو (1985) هێشتا نەكەوتبووە دەست كەس، بیرەوەرینامەی ئەو كەسایەتییانەن كە لەگەڵ ڕووداوەكانی سەردەمی كۆماری كوردستانو حكومەتی میللی ئازربایجاندا، ژیاونو لەنێزیكەوە

ئاگایان لەڕووداوەكانی بووە، یان ئەو كەسانەن كە لەوێدا ڕۆڵێكیان گێڕاوە. لەوانە بیرەوەرینامەكانی ئەفسەر مورتەزا زەربەخت (1921-2003/7/25) كە لەو كاتەدا فڕۆكەوان بووە لەهێزی ئاسمانیی ئێراندا. بەڵام دوایی لەگەڵ حەفتا (70) ئەفسەری دیكەی لەشكری ئێران، بوونەتە ئەندامی فیرقەی دێموكراتی ئازربایجان. بۆ بوونی ئەم بیرەورینامەیە، دەبێ سوپاسی بەڕێز حەمید ئەحمەدی (حمید احمدی) بكەین كە لەمانگی نۆڤەمبەری 1995دا لەبەرلین، وتووێژێكی كردوە لەگەڵیو پاشان لەپەرتۆكێكدا لەژێر نێوی "گذار ازتوفان" (پەڕینەوە لە لافاو)، لەبەرلین لەساڵی 2001(؟) دا بڵاوكراوەتەوەو چاپی دووەمیشی لەتاران، لە ساڵی 2003دا، لەژێر سەر نێوی "خاطراتی از سازمان افسران حزب تودهء، ایران" (بیرەوەرینامەیەك لەڕێكخراوی ئەفسەرەكانی حیزبی توودەی ئێرانەوە) بڵاوكراوەتەوە. ئەفسەری فڕۆكەوان زەربەخت، لەگەڵ دوو فڕۆكەوانی ئازەریی دیكە دەچێ بۆ كوردستان بۆ ئەوەی لە سەقز "فڕگەیەكی كاتی" دابمەزرێنێ. ئەم سێ كەسە لە 1946/12/12دا دەگەنە لای فەرماندەی لەشكری كوردستان، جەنەراڵ مستەفا بارزانی، كە پاش شكستهێنانی ڕاپەڕینی بارزانییەكان، بەسەرۆكایەتیی وی، لەباشووری كوردستاندا، لەلایەن هێزی ئاسمانیی بەریتانیاوە، لەگەڵ هاوكارەكانی ڕوویانكردبووە ڕۆژهەڵاتی كوردستانو، لەلایەن قازی محەممەدەوە كرابوو بە فەرماندەی لەشكری كوردستان. زەربەخت بە بارزانی دەبێژێ، ئەوان بۆ ئەوە هاتوون یارمەتیی بەرەی جەنگ بدەن لەكوردستاندا دژی لەشكری ئێران، بەدامەزراندنی فڕگەیەكی كاتی لەنێوچەی سەقز. كاتێك زەربەخت نەخشەی دامەزراندنی فڕگەكە بە بارزانی ڕادەگەیەنێ، سەری سووڕدەمێنێ لە كاردانەوەی بارزانی بەرامبەر بەوە. چۆنكە بارزانی تەماشایەكی زەربەخت دەكاتو پێدەكەنێ، بەڵام پاش ئەوە، بارزانی پێیدەبێژێ: "ئێوە درەنگ هاتوون، چۆنكە پیشەوەریو سەرۆكایەتیی فیرقەی

دێمۆکراتی ئازەربایجان هەڵاتن". لەمەدا زەربەخت دەبێژێ: هیچ ئاگای لەوە نییەو بەبارزانی دەڵێ: "ئەوە مانای چی؟". بارزانیش وا وەرامی دەداتەوە: "بە تەواوی وایە وەك پێتمگوت". ئەوجا بارزانی تەلگورافی پیشەوەری دەداتە دەست زەربەخت. زەربەخت دەبێژێ: "تەلگورافەکەم خوێندەوە، نێو ئاخنەکەی بەم شێوەیە بوو: "بۆ هەموو یەکانە (سەربازییەکان) کە لەبەرەکاندان: لەشکری ئێران، بەهۆی دەستپێکردنی هەڵبژاردنەوە (بۆ پەرلەمان) دێ بۆ ئازربایجان. نابێ بەهیچ جۆرێك دژی ئەم لەشکرە بەربەرەکانی بکرێ. پێویستە هەموو یەکانەکان بگەڕێنەوە بۆ مۆلگەکانی پێشووی خۆیان. ئیمزا. پیشەوەری" (سەرچاوەی نێوبراو، چاپی تاران ل111-112و چاپی بەرلین ل117-119).

پاش ئەوەی زەربەخت دڵنیا دەبێ لەڕاستیی هەواڵەکە، خۆی دەخاتە خزمەتی بارزانی. بارزانیش ترومبێلێکی جیپو هاژورێك دەخاتە خزمەتیانەوە. یەکی تفەنگێكو بڕێ تەقەمەنیشیان دەداتێو، بەرەو مەهاباد دەکەونە رێ (هەر ئەوێ، ل113-117). زەربەخت لەڕێ چەند ئەفسەرێکی دۆستی خۆی لەو هەواڵە ناخۆشە ئاگادار دەکاتەوە. هێندەك لەو ئەفسەرانە لەگەڵ مەلا مستەفا دەکەونەڕێ. ئەفسەرێکی ئازەری کە نێوی ملازم رامتن دەبێ، لەگەڵ بارزانی ناکەوێتەڕێ، بارزانیش پێیدەڵێ: "ئارەزووی خۆتە"، بەڵام دوایی لەلایەن لەشکری ئێرانەوە لە مەراخە دەستگیر دەکرێو، هەر لەوێ لەگەڵ ملازمێکی دیکە کە نێوی سوبحی بووە، فەرمانی لەسێدارەدانیان دەدرێ.

زەربەخت باسی رۆژانی سەختو تەنگانەی خۆیان لەکوردستاندا دەگێڕێتەوە، کە چۆن کەوتوونەتە ولاتێك، زمانی کوردی نازانن‌و نێوچەکە ناناسن. کە دەگەنە مەهاباد، بەپرسیار مەڵبەندی قازی محەممەد دەدۆزنەوە. زەربەخت لەو وتووێژەدا کە لەگەڵی کراوە دەبێژێ:

"ئێمە حەوت ئەفسەر بووین کاتێك رۆژی 1946/12/13 گەیشتینە مەهاباد. بارزانی سێ (3) ئەفسەری تۆپخانەی لەگەڵ خۆی بردبوون بۆ مەهابادو نەخەدە. ئێمە چووین بۆ بیرۆی قازی محەممەد. سلاومان لە قازی محەممەد کرد. هەمووشمان چەکمان پێبوو و جلکی تایبەتیی حیزبی ئازەریمان لەبەردا بوو. نیشانە لەشکرییەکانیشمان پێوەبوو. قازی محەممەد، زۆر بەڕێزانە پێشوازی کرد لێمان‌و گوتی "فەرموو دانیشن. لەکوێوە هاتوون؟ ئێمەش گوتمان: ئێمە لەسەقز بووین، کاتێك هەواڵی ئەو تەلگورافەی پیشەوەریمان زانی کە ناردبووی بۆ یەکانە لەشکرییەکان‌و هاتین بۆ ئێرە". قازی محەممەد گوتی: "بەرچاییتان خواردووە؟ گوتمان: نەك بەرچایی، نانی ئێوارەشمان نەخواردووە". قازی محەممەد فرافین (نانی بەیانی) داوا کرد بۆمان. نان‌و پەنیرو چایی شیرین هێنران بۆمان. ئێمەش دەستمانکرد بە خواردن‌و قسەکردن. لەپێشەوە گوتمان: "ئەوە بۆچی وایلێهات؟". قازی محەممەد گوتی: پێرێ ئێوارێ، واتا 12/11، پیشەوەری تەلەفۆنیکرد لێم‌و گوتی: "فەرماندراوە پێمان، کە بچین بۆ جولفا. ئێمەش لەگەڵ ژن‌و منداڵەکانمان دەچین بۆ جولفا. ئێوەش لەگەڵ خێزانەکانتان‌و منداڵەکانتان وەرن بۆ جولفا، بۆ ئەوەی لەوێوە بچین بۆ یەکێتیی سۆڤێت". قازی محەممەد درێژەی بەقسەکەی داو گوتی: "من رەتمکردەوەو پێمگوت: نە، ئەز نایەم لەگەڵت‌و لێرە دەمێنمەوە. هەر بەڵایەك بەسەر گەلەکەم دێ با بەسەر منیش بێت".

قازی محەممەد لەئێمەی پرسی: "باشە ئێستە ئێوە دەتانەوێ چی بکەن؟" ئێمەش گوتمان: "دەمانەوێ بچین بۆ یەکێتیی سۆڤێت، چۆنکە هیچ رێیەکمان بۆ نەماوەتەوە". "باشە ئێمە، ئەوکاتە هێشتا باوەڕمان نەدەکرد کە کاربەدەستانی یەکێتیی سۆڤێت هیچ هەڵەیەك بکەن. ئێمە پێمان وابوو یەکێتیی سۆڤێت "بەهەشتێکە"و ئێمەش دەگرێتە باوەش خۆی. یەك چرکەش چییە، بەخەیالماندا

نەهات گومان لە سۆڤێتو ڕەوتی ڕامیارییەکەی بکەین. ئێمە ئەوکاتە ستالینمان بەڕێبەری زەحمەتکێشانی جیهان دەزانی".

قازی محەممەد گوتی: "بەڵام ئێوە ناتوانن ئا بەم شێوەیە بکەونەڕێ. ئەم چەکانەی هەڵتانگرتووە، دەبێتە مایەی کوشتنی ئێوە، پێویستە جلکەکانیشتان بگۆڕنو جلکی کوردی لەبەر بکەن". پاش ئەم ئامۆژگارییە، قازی محەممەد گوتی: "ئەز ڕۆنکردنەوەیەك بۆ هۆزە کوردەکان دەنووسم، کە ڕەنگە ئەوە بەکەڵکتان بێ". ئەوجا، چەند دیڕێکی نووسی بۆ هۆزە کوردەکان، کە بەنێزیکە ئەم نێو ئاخنەی خوارەوەی تێدابوو: "برا کوردەکان. ئەمانە ئەفسەری ئازربایجانن. هاتبوون بۆ لامان بۆ ئەوەی یارمەتیمان بدەن. ئێوەش چیتان لەدەست دێ بۆ یارمەتیدانیان درێخی نەکەن لێیان".

"مخابن! نایەتەوە بیرم لەکوێ ئەو دەستنووسە سەری تێداچوو. ڕەنگە ئەو نامەیە گیرابێ لێم، ئەوکاتەی کە ئێمە بەدیل گیراین. یان ئێمە خۆمان لەنێومان بردبێ. نازانم چۆن بوو. قازی محەممەد ڕایسپارد جلکی کوردییان هانی بۆمانو، ئێمەش لەبەر خۆمان کرد. جلکەکە پۆشاکێکی گەرم بوو، کە گەرمیی لەخۆیدا ڕادەگرت. قازی محەممەد بەهەریەکێکمان دووسەت تمەن پارەی گیرفانی دا پێمان. پاشان بیرم لەوە کردەوە، ئەم پیاوە چ مرۆڤێك بوو، کەوا لەوکاتە تەنگانەیەدا، بەبێ خۆشڵەژاندنو بەو ڕەوشتەوە کە هەیەتی وا لەسەرخۆ بوو و، ویستی ڕانەکاو بمێنێتەوەو، مردنی گرتە خۆی هەر بۆ ئەوەی گەلەکەی بەتەنی بەجێنەهێڵێ. کاتێك لەشکری (ئێران) دەستی بە پەلاماردانی ئازربایجان کرد، قازی محەممەد لە مەهاباد مایەوەو، لەگەڵ لەشکری نێوەندیی (مرکزی) هاوکاریکرد. کە لەشکر کشایە نێو مەهابادەوە، نەیهێشت تاکە یەك کورد خوێن لە لووتی بێو ئارامییو هێمنی ڕاگرت. دوای ئەوە، خۆیو براکانی گیرانو خرانە بەردەم دادگەو هەموویان لەسێدارەدران".

زەربەخت لەسەر قسەی خۆی دەڕواو دەبێژێ:

"ئەو ڕۆژەی کە ئێمە قازی محەممەدمان بەجێهێشتو گەیشتینە گۆڕەپانە گەورەکەی مەهاباد، هاوڕێمان مەحموود تەوەکولی (محمود توکلی) گوتی: "کێـ..م بە سمێڵی ستالین، کە ڕۆژی ئێمەی گەیاندە ئەم ڕۆژە". بەم وشانەی مەحموود، ئێمە هەموومان پەست بووینو بێزاریی خۆمان دەربڕیو گوتمان: "مەحموود ئەوە تۆ چ دەبێژیت؟. مەحموود وا وەرامی دایەوە:

"ستالین هاتو حکوومەتێکی دامەزراند. حیزبێکی هەڵبەستو ئێمەشی ڕەوانەی ئەم شوێنە کرد. گەلێکی گەورەیان بەجێهیشت. ئەوان (سۆڤێتیەکان) لەشەوێکدا بەئاوی ئارازدا گەڕانەوە شوێنی خۆیان. ئێمەش دەبێ بۆ خۆمان بیکوتین".

زەربەخت لەو بارەیەوە دەبێژێ:

"دیارە ئێمە زۆر بێزار بووین لەو قسانەی مەحموود، (چۆنکە) باوەڕی ئێمە (بە سۆڤێتیەکان تا ئەو دەمە) زۆر پتەوو بێسنوور بوو و، ئێمەش بەو پێیە هەڵسوکەوتماندەکرد. ئێمە بە خۆمان دەگوت: ئەوەی کە ڕوویداوە، بارودۆخەکە وای پێویست کردووە".

زەربەخت هەڵوێستی پیشەوەریو قازی محەممەد، بەم شێوەیەی خوارەوە هەڵدەسەنگێنێ:

"لایەنێك قازی محەممەدەو لایەنەکەی دیش پیشەوەرییە. ئەز بەم بەراورد کردنە نامەوێ بێژم کە پیشەوەری مرۆڤێکی خراپ بوو. نەخێر. پیشەوەری مرۆڤێك بوو، باوەڕی بە سەرەتایەك هەبوو، بەڵام لەپڕ دی کە، پاڵپشتی نییەو بێ چارە ماوەتەوە. هەر ئەو وشانەی کە قۆلێیف (سەرکردەی فەرمانگەی نهێنیی سۆڤێت لەتەورێز) پێیگوتبوو، کاتێك ئەو (پیشەوەری) چوو بووە لای بۆ ئەوەی بەربەرەکانی بکات، قۆلێیف پێیگوتبوو: "کاتی هەشتی ئێوارێ لەئاجی چای بە، کە تۆ لەوێوە دەبێ بچیت بۆ جولفا". پیشەوەری پرسیاریکردبوو لێی: "ئەوە مانای چی؟ ئێمە خەباتمان

کردووەو بەڵێنمان داوە بە گەلەکەمان. پێویستە بمێنینەوەو بەرخودان بکەین".
قۆلێیف لەوێ (لەکۆنسلخانەی سۆڤێت لەتەورێز بە ترکی ئازەریی پێیگوتبوو "سەنی گێتیرەن، سەنە دییە؛ گیت" (ئەوی تۆی هێنایە ئێرە، پێتدەبێژێ، بڕۆ). ئەدی... بەم جۆرە پیشەوەری "چەککرا"و لەژێر کارتێکردنی باوەڕیدا بە یەکێتیی سۆڤێت، پیشەوەری رازی بوو کە بڕوا".
زەربەخت لەسەر قسەکانی دەڕوا:
"بە هەر جۆرێك بێ. بێ هۆ نەبوو، کە لەئێواریێ شۆرش (ئێران)داو بە بۆنەی ساڵڕۆژی لەسێدارەدانی قازی محەممەدەوە لە (1947/3/31دا) سەتهەزار کەس لەدەوری گۆڕی قازی محەممەد کۆبوونەوەو شکۆدارانە یادیانکردەوە، وەك رۆژنامەکان نووسیبوویانو خۆشم لەبیرم ماوە. حیزبی دێمۆکراتی کوردستانی ئێران بەهۆی قازی محەممەدەوە، سەرەتی (امتیازی) دەسکەوت. ئەرێ... قازی محەممەد هێزێکی میناکی (معنوی) وای هەبوو... بەپێچەوانەی ئەمەوە، دیمان کە فیرقەی دێمۆکراتی ئازربایجان، لایەنگرانی دەستنەکەوت. خەڵکەکە باوەڕیان بە فیرقەی دێمۆکراتی ئازربایجان نەبوو" (هەر ئەوێ ل117-121).
زەربەخت، باسی ئازایەتیو بەربەرەکانی پێشمەرگە بارزانییەکان دەکات کە 502 کەس بوون (هەر ئەوێ ل146) لە دژی لەشکری ئێرانو، ژیانی کولەمەرگیی خێزانەکانیان لەو رۆژانەدا دەگێڕێتەوەو دەبێژێ: "مەلا مستەفا لەپێشەوە نەیدەویست بچێ بۆ سۆڤێتو دەیویست بەشەڕ بگەڕێتەوە نێو عێراقو حکوومەتی عێراق ناچار بکات بکەوێتە وتووێژ لەگەڵیو توانیشیان بچنەوە نێوچەی بارزان، بەڵام دوایی لەلایەن لەشکری عێراقەوە ئابلووقەدران، پاش ئەوەی کە زانیان دەرەقەتی لەشکری پڕ چەکی عێراق نایەن، کشانەوە بۆ نێو ئێرانو لەوێشەوە بەشەڕێکی سەختو بەڕۆباری ئارازدا خۆیان گەیاندە سۆڤێت. مەلا مستەفا دوا کەس دەبێ کە لەئاوەکە دەپەڕێتەوە" (هەر ئەوێ).
شایانی باسە، مورتەزا زەربەخت (مرتضی زربخت) لەبارەی رێپێوانی بارزانییەکان بەدرێژایی 500 کیلۆمەتر لەماوەی بیست رۆژدا بەرەو سۆڤێت، وتارێکی نووسیووە لەژێر سەرنێوی: "از کردستان عراق تا أنسوی رود ارس" (لەکوردستانی عێراقەوە تا ئەودیوی رووباری ئاراز) تاران (تهران)، انتشارات شیراز 1376 (1997).
سەرنج: عەلی رەزمارا (رزم آرا) سەرۆکی سوپای ئێران لەماوەی جەنگی جیهانیی دووەمدا، لەبەردەم رۆژنامەوانانــدا لەبارەی بارزانییەکانەوە گوتبووی: "لەسووت وەرگرتندا لەزەوی بۆ بەربەرەکانی، مامۆستای بێ هاوتان، لە تەقەمەنیو ئامێری شەڕدا پاشکەوتکارنو زووش هەست بە لایەنە بێهێزیەکانی دوژمن دەکەن، کە ئەمەش شتێکی سەرسووڕهێنەرە. بێ ماندووبوونیش دەتوانن بە چیاکاندا تێپەڕن (رۆژنامەی "أرس" ژ 77، 20 أسفند 1326= 1948/3/11).

ئەنجامی باسەکە

لەم بەڵگەنامانەوە کەخرانەڕوو دەردەکەوێ کە حکوومەتی ئازربایجان بەسەرۆکایەتیی پیشەوەری لەلایەن هێندەك لەترکە ئازەرییەکانی ئێرانەوە کە سەر بەسۆڤێتو هەڵگری بیرۆکەی مارکسییانەی ناسیۆنالیستانە بوون، بە پشتگیریی راستەوخۆی سۆڤێت، بەتایبەتی میرجافەری باقرۆف، دامەزراوە. پیشەوەریو هاوکارەکانی، لەنێو خەڵکی ئازربایجاندا بنکەیەکی فراوانیان نەبوو. زەوروزۆنگیشیان بەکار دەهێنا دژی دژبەرەکانیان، بەتایبەتی دژ بەوانەی کە بەخاوەن زەویو زاری گەورە دادەنران. هەر لەبەر ئەمە، لەلایەن هێندەك خەڵکی وڵاتی خۆشیانەوە، کە نێوی خۆیان نابوو

"نیشتمانپەروەرانی ئێران" بەربەرەکانی دەکرانو، کاتێك پیشەوەری رایکرد، هەزاران ئازەری لەئەنجامی ئەمەوە کوژران، وەك تۆڵە سەندنەوە لەحکوومەتی دیمۆکراتی ئازربایجان. ئەمەش، تەنانەت، بەر لەوەی لەشکری ئێران بگاتە ئازربایجان. چۆنکە هەلاتنی سەرکردە ئازەرییەکان بۆ سۆڤێت، بەبێ هیچ بەرخۆدانیو بەربەرەکانییەك و، تەنێ بەفەرمانی سۆڤێت، لایەنگرەکانیانی ناهومێد کرد. هەرچەندە باقرۆف —بەپێی ئارشیڤەکە- پێشنیازی کردبوو بۆ ستالین، کە ژیانی ئەندامانی فیرقە لەئێراندا بپارێزێ، بەلام ستالین بەوە رازی نەبوو. ئەگەرچی سەرکردایەتیی فیرقە رۆنیکردبووەوە، کە دژی لەشکری ئێران بەرخۆدان ناکات. لەگەڵ ئەوەشدا، 760 کەس لەسێدارەدران، لەنێو قوربانییەکاندا منداڵیش هەبوون، کە بەزیندوویی دەخرانە تەندوورەوە. هەمووی بەسەریەکەوە 5784 ئازەری، بەرەو سۆڤێت هەلاتن، لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر کەم کورد.

بارودۆخ لەکۆماری کوردستان بەتەواوی جۆرەکی دیکە بوو. دەسەلاتدارانی کوردو لەپێش هەموویانەوە قازی محەمەدو لایەنگرانی (ژ.ك)، کە بووبوو بە حیزبی دیمۆکراتی کوردستانو، قازی سەرکردایەتیی دەکرد، لەباری رامیارییەوە لیبەرال بوون. ئەوانە، نە کۆمۆنیست بوونو، نە گوێبەفەرمانی یەکێتیی سۆڤێت. دەیانویست ئەو دەرفەتەی کە ماوەیەکی دووروودرێژ بوو چاوەڕوانیاندەکرد، بۆ گەیشتن بە ئامانجی خۆیان بەکاربهێنن. لەماوەی دەسەلاتدارێتیاندا، بەهیچ جۆرێك تۆڵەیان نەسەندەوە لەدەولەمەندەکانی ولاتەکەیان بەنێوی شەڕی چینایەتیو لەپێناوی "دیکتاتۆرێتیی پرۆلیتاری"دا. زۆربەی ئەندامانی حکوومەتەکەیان پێکهاتبوو لەتوێژێکی مام نێوەندیو کەسانی رۆشنبیر. دیارە دەرەبەگەکانو ئەو ئاغایانەی کە پێوەندداری رژێمی شا بوون، دژایەتی کۆماری کوردستانیان دەکردو لەپەرەسەندنی بیری ئازادیخوازیی دەترسان، بەلام دەیانزانی بارودۆخەکە لەبەرژەوەندیی وان نییە بچن بەگژ

کۆماری کوردستاندا، بێجگە لەوەش حکوومەتی کوردستان، بەپێچەوانەی حکوومەتی ئازربایجانەوە، دەستی لە ئاغاو خاوەن زەویو زارەکان نەدەوەشاند، بەهیوای ئەوەی دەست بۆ خراپەکاری نەبەن. کەواش دەرنەچوو. ئێستە بۆ ئەوەی جیاوازیی نێوان هەلوێستی قازی محەمەدو هەلوێستی پیشەوەری تێبگەین، کە زەربەخت باسیکردووەو سەریسوورماوەلێی، دەبێ پاشخانی کەسایەتیو ژینامەی هەردووکیان بخەینە بەرچاو:

پیشەوەری لەخاڵخاڵ (ئازربایجان) لەساڵی 1893 (یان 1894)دا لەنێو خێزانێکی هەژاردا لەدایکبوو، هەر بەمنداڵی لەگەڵ باوكو دایکی کۆچیکردووە بۆ قەفقاس. لەوێ چووەتە قوتابخانە. پاشان، وەك مامۆستا کاریکردووە. لەژێر کارکردنی بزووتنەوەی مارکسیستە رووسەکاندا، بەتایبەتی لینین، لەشۆرشی ئۆکتۆبەری 1917دا بەشداریکردووەو، لەرۆژنامەی کۆمۆنیستیی ترکزمانی "ئاچق سوێز" (وتەی دانەپۆشراو، رەپوراست)و رۆژنامەی فارسیزمانی، "ئازربایجان بەشێکی ئێرانە، جیاناکرێتەوە لێی" زمانی حالی "حیزبی دێمۆکراتی ئێران" وتاری دەنووسی. ئەم دوو رۆژنامەیە، هەردووکیان لە باکۆ دەردەچوون. لە هاوینی ساڵی 1919دا کرا بە ئەندامی کۆمیتەی نێوەندیی "حیزبی عەدالەت" (دادپەروەری). ئەم حیزبە لەمانگی گولانی 1917دا لەباکۆ دامەزراو لەساڵی 1920دا نێوی خۆی کردە "حیزبی کۆمۆنیستی ئێران". پیشەوەری گەلێك وتاری لەرۆژنامەی "حوڕریەت" (ئازادی)دا نووسی کە ئۆرگانی ئەم حیزبە بوو. هەروەها لەرۆژنامەی "یۆلداش" (هاوڕێ)دا. لەو وتارانەدا پرۆپاگەندەی بۆ بیرۆکەی "شۆرشی پرۆلیتاریا" لەئێراندا دەکرد، لەژێر ئالای (لینینزم)"دا. پیشەوەری لە "شۆرشی جەنگەڵ"یشدا بەشداریکرد، کە بۆ ماوەیەکی کورت "کۆماری سۆسیالیستی سۆڤێتی ئێران"ی لە گیلان دا دامەزراند. هەر لەم ماوەیەدا، وتاری لەرۆژنامەی "حەقیقەت" (راستی)دا دەنووسی، کە زمانحاڵی ئەم

پارتە کۆمۆنیستەی ئێران بوو. پاش ئەوەی ئەفسەری جەندرمەی قۆزاق، رەزاخان، لەساڵی 1921دا، کودەتایەکی لەدژی رژێمی قاجاری کردو، بەیارمەتیی دەسەڵاتدارانی بەریتانیاو رووسیا، خۆی نێونا "شا"و ئەوجا، رژێمە ملهوڕەکەی هەموو جۆرە چالاکییەکی رامیاریی لەئێراندا رێبەند کرد، پیشەوەری هەڵات بۆ باکۆ، بەڵام پاش ماوەیەك گەڕایەوە بۆ ئێران. حیزبی کۆمۆنیستی ئێران، لەدووەمین کۆنگرەدا کە لەساڵی 1927دا بەسترا، ئێرانی وەك دەوڵەتێکی فرە نەتەوە لەقەڵەمدا. هەروەها دانی نا بەمافی هەریەك لەو نەتەوانەدا بۆ بڕیاردان لەبارەی چارەنووسی خۆیانەوەو، لەنێو ئەوانەشدا مافی سەربەخۆبوون. پیشەوەری لەساڵی 1931دا گیراو، لەبەندیخانەی رەزاشادا مایەوە تا ساڵی 1941، واتە ئەو کاتەی رەزاخان لەلایەن هێزەکانی هاوپەیمانانەوە کە ئێرانیان داگیر کرد، ناچار کرا دەست لەشایەتی بکێشێتەوەو، ئێران بەجێبهێڵێ. داگیرکردنی ئێرانو فنشکردنی رەزا شا بەتۆمەتی هاوکاریکردنی بوو لەگەڵ رژێمی ئەڵمانیای نازی. کە پیشەوەری بەرەڵلا بوو، چووە نێو حیزبی توودەی فەرمانبەگوێی مۆسکۆوە، کە لەلایەن دوکتۆر تەقی ئەرانییەوە دامەزرێندرابوو کە ئەویش ترکێکی ئێرانی بوو، بەڵام فارسچێتی دەکرد. پیشەوەری ماوەیەکی کورت لەنێو حیزبی توودەدا مایەوە، ناکۆکیی کەوتە نێوان وی وئەرانییەوەو، وازی لەحیزبی توودە هێناو چوو بۆ تەورێز. لەوێ لەگەڵ چەند هاوڕێیەکیدا، فیرقەی دێمۆکراتی ئازەربایجانیان دروستکرد، وەك حیزبێکی بیرو باوەڕ تێکەڵێك لە کۆمۆنیستیو ناسیۆنالیزمی ترك. پیشەوەری کۆمۆنیستێکی باوەڕداربوو لەسەر هێڵی یەکێتیی سۆڤیێتو، لەمەشەوە باوەڕی بەوە بوو کە "هەڵەو ناتەواویو فرتوفێڵ" بۆ مارکسیزم- لێنینیزمو نوێنەرەکەی ئەو سەردەمەی، واتە ستالین نەبووەو نابێ.

قازی **محەممەد**، بەپێچەوانەی پیشەوەرییەوە، لەخێزانێکی دەوڵەمەندی دەستڕۆیشتووی رۆژهەڵاتی کوردستان هاتبووە جیهان. لەمنداڵییەوە، بە پەروەردەیەکی کوردانەی موسڵمانانە گەورە کرابوو. خێزانی قازی **محەممەد**، مینا خانم، لەوتووێژێکدا لەگەڵ رۆژنامەنووسی ئەڵمانی، دوکتۆر هەنە کویشلەر، لەم بارەیەوە دەبێژێ:

"مێردەکەم، قازی **محەممەد**، لەتەواوی ژیانیدا، هیچ کاتێك کۆمۆنیست نەبووە. قازی **محەممەد** موسڵمانێکی باوەڕداربوو. هەموو رۆژێك زوو، کاتی شەشی بەیانی دەچوو بۆ مزگەوت، لەوێ نوێژی دەکرد. بە هیچ جۆرێك کۆمۆنیست نەبوو". (هەنە کویشلەر: تروسکەیەکی رۆناکی پاش پەنجا ساڵ، کۆماری کوردستان لەساڵی 1946دا، وتارێکی رادیۆییە کە لەرۆژی 18/ 1996/1دا لەبەشی Studiozeitی رادیۆی دۆیچلاند فونك Deutschland Funk بڵاوکرایەوەو، هەروەها لەرادیۆی سوید دۆیچەروند فونك Schulfunk / Süddeutscher Rundfunk لەرۆژی 1997/2/5دا دووبارە کرایەوە (دۆیچلاند فونك رادیۆی سەرتاسەریی ئەڵمانیایە).

بەم پێیە قازی **محەممەد**، وەك سەرۆکێکی رێسایی کورد، باوەڕی بەشەڕی چینایەتی "دیکتاتۆرێتیی پرۆلیتاریا"، یان دامەزراندنی "دەوڵەتی خوا" لەکوردستاندا نەبوو. تایبەتکارەکانی سەرکردە رێساییەکانی کوردم، لەم لێکۆڵینەوەی "نیشتمان"داو، بۆ یەکەمجار، بەتێرو تەسەلی خستووەتە بەرچاو. قازی **محەممەد**، بەم پێیە، دوور بوو لە ئیدیۆلۆژیا پەرستییەوە. مرۆڤێکی لیبەرال بوو. لەکۆمارەکەی قازی **محەممە**دا، ئاشتیو هێمنی هەبوو و، هیچ شەڕێکی نێوخۆیی روونەدا، هەر لەبەر ئەوەشبوو، زۆر لە ئازربایجانییەکان: دەیانویست کۆچبکەن بۆ کوردستان. خێزانی قازی **محەممەد**، مینا خانم، هەر لەو وتووێژەی کە لەگەڵ هەنە کویشلەردا کردوویەتی دەبێژێ:

"سەرکۆماری ئازەربایجان، لەماوەی دەسەڵاتدارێتیی خۆیدا، زۆر کەسی کوشت. ئازربایجانییەکان هێندە تووڕە بوون لێی، زۆر جار دەیانگوت: "ئێمە دەمانەوێ بێینە

کوردستانو، ببینە هاوولاّتیی کوردستان" دەیانگوت "دەمانەوێ لەژێر ئالاّی کوردستاندا بژین. نامانەوێ ئیّدی لەتەوریّز بژین" (هەر ئەوێ).

قازی محەممەد، یەکیّتیی سۆڤیّتو دەسەلاّتدارەکانی بە "هاورِێی خۆی"و "بێ هەلّەو ناتەواوی" نەدەزانی. ئەوانە، بۆ قازی محەممەد، تەنێ "بەشداری بازرگانیی رامیاری" بوون، کە بەدوای بەرژەوەندیی خۆیاندا دەگەرِان. هەر لەبەر ئەوەش بوو، قازی محەممەدو فەرماندەی لەشکرەکەی، واتە جەنەرال مستەفا بارزانی، لەهەلّویّستی پیشەوەری نەدەگەیشتن، وەك زەربەخت لەم بارەیەوە لەباسی چاوپیّکەوتنەکەیدا لەگەلّ بارزانی دەیگیّرِیّتەوە. قازی محەممەدو هاوخەباتەکانی، خۆیان بەپیّوەنداری یەکیّتیی سۆڤیّت نەدەزانی. کاتیّك دییان، کە کۆماری کوردستان ئیّدی ناتوانێ بژی، هەلّویّستیّکی دیکەیان هەبوو، جیا لەهەلّویّستی پیشەوەریو باقرۆف. بۆیە، نەهانایان بردە بەر ستالینو، نە تکای یارمەتییان کرد لیّی. ئەمەش لەوەدا دەردەکەوێ کە لە هەموو ئەو وتوویّژانەدا کە لەنیّوان هاوپەیمانانی جەنگی دووەمدا کرانو، لەنیّو ئەوانەدا یەکیّتیی سۆڤیّت، تەنێ قسە لەبارەی ئازربایجانەوە کراو، بەیەك وشەش چییە، باسی کوردستان نەهاتە پیّشەوە. چۆنکە یەکیّتیی سۆڤیّت، بەپیّچەوانەی کیّشەی ئازربایجانەوە، کیّشەی کوردی، تەنانەت یەك جاریش، لەگەلّ ئیّرانییەکان باس نەکرد.

قازی محەممەد، یەکیّتیی سۆڤیّتی بە "بەهەشتی سەر زەوی" دانەدەنا. بۆ وی، وەك سەرکردەیەکی ریّسایی کورد، هەلاّتنو راکردن بۆ یەکیّتیی سۆڤیّت بە فەرمانی ستالین، کە پیشەوەری ئەو پیّشنیازەی کردبوو بۆی، بەدەستەوستانی بەرامبەر گەلەکەیو سەرشۆرِییەکی بیّوێنە دەزانی، هەرچەندە بەتەواوی دەیزانی لەسیّدارە دەدرێ. ئەمەش لەو قسەیەدا دەردەکەوێ کە زەربەخت لەبارەی سەردانەکەیەوە لە قازی محەممەد، تۆماریکردووەو، بووە بە بەلّگەیەکی میّژوویی. راستییەکەی قازی

محەممەدیشو جافەری پیشەوەریش، هەردووکیان خاوەنرِەوشت بوون. بەلاّم رەوشتیی هەردووکیان لەیەك جیاواز بوون. قازی محەممەد، خاوەنی رەوشتیّکی کوردانەی ریّساییانە بوو، لەکاتیّکدا پیشەوەری خاوەن رەوشتیّکی مارکسیستی سۆڤیّتانە بوو. لەئەنجامی ئەمەوە. قازی محەممەد، لەلایەن رژیّمی شای لیّخراوی ئیّرانەوە لەسیّدارەدرا. لەکاتیّکدا پیشەوەری لە پەنابەریّتیی تاراوگەی سۆڤیّتداو، لەسەردەمی دەسەلاّتی ستالیندا، گوایە بوو بەژیّر ترومبیّلەوە. هەردووکیان بوونە قوربانیی رەوشتو باوەرِیان.

کۆتایی:

لە 1/22ی ئەمسالّدا شەستو دوو سالّ تیّپەرِی بەسەر 1946/1/22دا، واتە، ئەو رۆژەی کۆماری دیّمۆکراتو لیبەرالی کوردستان لەخۆرهەلاّتی ناڤینداو لەسەردەمی جەنگی دووەمی جیهانیدا دامەزرا. ئەمسالّو لەو رۆژەدا، کورد، چ لە کوردستانو چ لە هەندەران، لەژیّر ئەو ئالاّیەدا، کە قازی محەممەد لەکاتی خۆیدا هەلّیکردبوو، بەوپەرِی سەربەرزیو شانازییەوە، یادیانکردەوە. لیّرەدا خۆشییەکی گەورەیە بۆ من کە لەم پیّشگۆتنەدا، بە چەند بەلّگەنامەیەکی نویّوە، توانیومە پیّشانی بدەم کە ئەم رامیارە کوردەو دەولّەتبەرِیّوەبەرە، قازی محەممەد، کۆماری کوردستانی بە چ رۆمەتو شکۆیەکەوە بەرِیّوە بردووەو، ئەوەش وایکردووە کە چ لەلایەن خەلّکی ولاّتەکەی خۆیەوەو، چ لەلایەن بیانیانەوە ریّزی بگیریو بەرز تیّیبرِوانرێ. ژیان بۆ کەس تا سەر نامیّنێ، بەلاّم نیّو، باش یان خراپ، بۆ هیّندەك کەس دەمیّنێ.

جەمال نەبەز

بەرلین 2008/11/25

چاپی دووەم 2009

پێڕستی باسەکان — لاپەڕە

پێشگۆتنێك بۆ ئەم چاپە نوێیە.. 3
لەجیاتی سەرەتا.. 32
بەندی یەکەم/ ناسیۆنالیزمی کوردی (کوردایەتی) 36
بەندی دووەم/ ناسیۆنالیزمی کوردو سەرکردەیەتیی کلاسیك 47
بەندی سێیەم/ هۆردە بۆرژوای کوردو بیری ناسیۆنالیزم 61
بەندی چوارەم/ بیری نەتەوەییو ناسیۆنالیزمو ڕێبازی کوردایەتی 75
بەندی پێنجەم/ گۆڤاری "نیشتمان"- زمان حاڵی "کۆمەڵەی ژێکاف".. 84
1- ڕاستکردنەوەی چەند هەواڵێك لەبارەی "نیشتمان"ەوە........ 84
2- ژمارەکانو شێوەی دەرەوەی گۆڤاری "نیشتمان" 86
بەندی شەشەم "کۆمەڵەی ژێکاف" لەبەر ڕۆشناییی گۆڤاری "نیشتمان"دا 89
(1) لەبارەی دامەزراندنی "کۆمەڵەی ژێکاف"ەوە....... 89
(2) ئامانجی "کۆمەڵەی ژێکاف"..................... 96
(3) "ژێکاف"و ئاین 104
(4) "ژێکاف" و مەسەلەی چینایەتی 110
(5) "ژێکاف"و سۆڤێتو کۆمۆنیزم 113
(6) "ژێکاف"و داگیرکەرانی کوردستان 125
(7) "ژێکاف"و جەنگی دووەمی جیهانیی............ 128
(8) "ژێکاف"و مافی ژنان 128
(9) "ژێکاف"و کولتووری کورد 133

(10) کۆتایی باس‌و ئەنجام 134
پەراوێزەکان 138

لەجیاتی سەرەتا

لەم مانگەدا، واتە تەمووزی 1983، چل ساڵی تەواو تێپەڕی بەسەر دەرچوونی یەکەمین ژمارەی گۆڤاری "نیشتمان"دا کە لە تەمووزی 1943دا، وەك "بڵاوکراوەی کۆمەڵەی ژێکاف (ژ.ك)" پێی نایە مەیدانی رۆژنامەگەریی کوردییەوە، گرنگیی گۆڤاری "نیشتمان" هەر لەبەر ئەوە نییە کە چل ساڵ لەمەوبەر لەرۆژهەڵاتی کوردستانداو لەگەرماوگەرمی جەنگی دووەمی جیهانیی و کشانی لەشکری سۆڤیێت‌و بەریتانیا بەسەر کوردستاندا؛ بەنهێنی دەرچووەو، لەم رووەوە، لەمێژووی رۆژنامەگەریی کوردستان‌و ئێراندا جێیەکی تایبەتی بۆ خۆی گرتووە، بەڵکو لەبەر ئەوەشە کە ئەم گۆڤارە زمانحاڵی رێکخراوێکی ناسیۆنالیستانەی کورد بووە کە لەلایەن هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کوردستانەوە دامەزرێنراوەو، توانیوێتی لەماوەیەکی بەرێژە (نسبیاً) کورتدا؛ جەماوەرێکی زۆر گەورەی کوردی سەر بە هەموو چینێك‌و توێکێکی کۆمەڵایەتی (ئەریستۆکرات، سەرۆك هۆز، ئاغاوات، مەلای موسڵمان، قەشەی دیان، مامۆستا، قوتابی، کاسبکار، ژن... هتد) لەخۆی کۆبکاتەوەو، دوو ساڵ دوای دامەزراندنی، بەرێوەبەرێتیی خۆی بداتە دەست سەرکردەیەکی کلاسێکی نیشتمانیی وەك بەهەشتی قازی محەممەد (1893-1947/3/31)و، دوو ساڵێکیش پاش ئەوە، دەوڵەتێکی کوردی دابمەزرێنێ‌و ساڵێکیش رایبگرێ، کە ئەو دەوڵەتەش "دەوڵەتی جمهوری کوردستان"(1) بوو کە لە 1946/1/22دا بەسەرۆکایەتیی قازی محەممەد هاتەکایەی ژیانەوەو مەهابادی کرد بە پێتەختی خۆی.

لەبارەی "کۆمەڵەی ژێکاف"و گۆڤاری "نیشتمان"ەوە هەتا ئێستە باسێکی بابەتانەی گشتکرانە نەنووسراوەتەوە، بەڵام هێندێك زانیاری‌و هەواڵی پچڕپچڕ لێرەو لەوێ بڵاوکراونەتەوە، کە بەشێکی سەرچاوەکانیان رۆژهەڵاتین‌و بەشێکی دیشی رۆژاوایین،

لەپشکنینی ئەم سەرچاوانەوە دەردەکەوێ، کە ئەمانە هیچیان گۆڤاری "نیشتمان"یان لەبەردەستدا نەبووەو، دەنگوباسەکانیان هەر لە خەڵك بیستووە، یان لەیەکدی وەریان گرتووە، بۆیە یان بەجارێك هەڵەن، یان ناتەواون، لەبەر ئەوە، نووسەری ئەم چەند دێڕە خۆی بە بەختیار دەزانێ کە نەك تەنێ لەگەڵ چەند دامەزرێنەرێکی "کۆمەڵەی ژێکاف"و چەند نووسەرێکی گۆڤاری "نیشتمان"دا، هەر لەپەنجاکانەوە ناسیاویی هەبووەو، لەنێزیکەوە دەنگوباسی "کۆمەڵەی ژێکاف"ی بیستووە، بەڵکو هەموو بەرگەکانی گۆڤاری "نیشتمان"ی بێجگە لە دوو بەرگ کە نەیدیوون، ئەوانەی دیی هەموو کەوتووەتە بەردەستو، دەتوانێ لەبەر ڕۆناکاییی ئەوە، هەڵەو ناتەواوییەکانی ڕاست بکاتەوە. ئەوەی ڕاستی بێ؛ مێژووی کورد، نەك هەر مێژووی کۆنی، کەوا لەزەریایەکی تاریکیدا نوقوم بووە، بەڵکو تەنانەت مێژووی ئەم سەتەیەشی کە بەسەتەی چالاکیی بزووتنەوەی سیاسیو ڕۆشنبیریی کورد دادەنرێ، بەشی زۆری ڕووداوە گرنگەکانی لێڵو شێواوو پەرتك پەرتکە، ئەمەش، بەزۆری، بەهۆی ئەو زرووفە سیاسیو کۆمەڵایەتییە سەختەوەیە کە کورد تێیدا دەژی، کە لەئەنجامی ئەوەوە، زۆربەی زۆری بەڵگەنامە مێژوویییەکانی کورد، یان بە جارێك لەنێوچوون، یان زۆر بەدەگمەن چنگ دەکەونو، ئەم دۆخە نالەبارەش، پێویستیی سەرشانی مێژوونووسو لێکۆڵەرەوەی یەکجار گران کردووە.

نووسەری ئەم پێشەکییە، کە لەتەمەنێکی زۆر خۆرتی ژیانییەوە خەریکی مێژووی کوردو ڕۆژهەڵاتی نێزیك بووە، هەر زوو هەستی بەم کەلێنە کردووە، لەبەر ئەوە هەتا پێی کرابێ بەڵگەنامەی کۆکردووەتەوەو پاراستوونیو لەگەڵ ئەو کەسایەتییانەشدا، کە خۆیان لەبزووتنەوە سیاسیو کولتوورییەکاندا بەشداربوون، پێوەندیی نێزیکی بەستووەو، لەڕێی پرسیارو وەرامەوە گەلێك زانیاریی گرنگی لەو بارەیەوە دەستکەوتووە، کە ئەنجامی توێژینەوەو خستنەکاری زانستانەی هێندێك لەوانە

لەچارەکە چەرخی ڕابووردوودا، چ بەزمانی ڕۆژهەڵاتیو چ بەزمانانی ئەورووپایی بڵاوکراونەتەوە. لێکۆڵینەوە لە "کۆمەڵەی ژێکاف" لەبەر ڕۆشناییی گۆڤاری "نیشتمان"دا کارێکە دەچێتە پاڵ ئەو کارانەی پێشوو، نووسەری ئەم چەند دێرە هیوای وایە کە بەو لێکۆڵینەوەیەو بڵاوکردنەوەی پێنج بەرگ لە گۆڤاری "نیشتمان"؛ ئەو گۆڤارەی کە ئەمڕۆ ژمارەکانی زۆر بەزەحمەت دەستدەکەون، خزمەتێکی گچکەی پێشکێش بە مێژوو و کولتووری کوردو ڕۆژهەڵاتی نێزیك کردبێ.

جەمال نەبەز

بەرلین 31ی تەمووزی 1983

(*) سەرنجێکی پێویست

بێگومان خوێنەرەوەی بەڕێز؛ پاش لێبوونەوەی لە خوێندنەوەی ئەم سەرەتایە، دەستبەجێ هەست بەوە دەکات کە ئەم نووسراوە لەهاوینی ساڵی 1983دا تەواو بووە، بەڵام لەساڵی 1985دا کەوتووەتە بەردەستی. بەڵێ، بەداخەوە وایە! چۆنکە - سەرەڕای هەموو هەوڵو تێکۆشانێکم- لەبەر گەلێك هۆ، کە گرنگترینیان تەگەرەی دەستکورتی بوو، نەمتوانی ئەم نامیلکەیە لەکاتی خۆیدا فریای خوێنەرەوە بخەم، خۆ ئەگەر (بنکەی چاپەمەنیی ئازاد) نەبووایە، ئەوا باوەڕ ناکەم ئەم کارە، بەم زووانە، تیشکی خۆی بدیایە، بۆیە لەکانی دڵمەوە سوپاسێکی گەرمی ئەم (بنکە)یە دەکەم کە خۆی بۆ پشتگیریی بیری ئازادیو یەکسانیو خزمەتی کولتووری نەتەوەی کورد تەرخان کردووەو لەم پێناوەشدا لە گەلێك دەسکەوتو بەرژەوەندیی تایبەتی بڕاوە.

هەر لەم دەرفەتەشدا دەمەوێ ئەوە بخەمە بەرچاو کە ئەو باسەی بە ئەڵمانی لەسەر گۆڤاری (نیشتمان) نووسیوومەو هەر لەم بەرگەشدا بڵاوکراوەتەوە، کوتومت وەك دەقە کوردییەکە نییە، بەڵکو لە هێندێك جێدا جیاواز بەرچاو دەکەوێ. ئەمەش تەنێ لەبەرئەوە نییە کە جۆری رستە داڕشتنو مەبەست دەربڕین لەم دوو زمانەدا، بەزۆری، لەیەك ناچن، بەڵکو لەبەر ئەوەشە کە باسەکەم بۆ دوو جۆرە خوێنەرەوە نووسیووە، کە کوردەکەیان شارەزای هێندێك لایەنی بابەتەکەیەو بەدوای روونکردنەوەو درێژەپێدانەدا ناگەڕێ، جا چۆنکە هەردوو تێکستەکە هەر هی خۆمن، ئەوا ئەو ئازادییەم بەخۆم رەوادیو بەپێویستم نەزانی لەنووسینە ئەڵمانییەکەدا خۆم زۆر بەدەقە کوردییەکەوە ببەستم، لەگەڵ ئەوەشدا نیوەرۆکی هەردوو باسەکە، بەشێوەیەکی گشتی، وەك یەکن.

1985/3/21

بەندی یەکەم

ناسیۆنالیزمی کوردی (کوردایەتی)(2)

ناسیۆنالیزمی کوردی (کوردایەتی)، بەوێنەی ناسیۆنالیزمی عەرەبیو فارسیو ترکی، رابوردوویەکی هەیەو قۆپیێی بیری ناسیۆنالیزمی رۆژئاوایی یان رۆژهەڵاتی نییە؛ بەڵکو لەئەرزی کوردستان خۆیدا سەوز بووەتەوە، وەك بەرهەمێکی ئەو هەلومەرجە سیاسیو کۆمەڵایەتیو رۆشنبیرییەی کە کۆمەڵگەی کورد تێیدا ژیاوەو دەژی. سەرچاوە مێژووییە عەرەبییە ئیسلامییەکان، بەڵگەی ئەوە پێشان دەدەن کە کورد هەر لەنیوەی یەکەمی سەتەی حەوتەمی فەرەنگییەوە بەربەرەکانێی پەلاماری لەشکری عەرەبە موسڵمانەکانیان کردووە، کاتێك ئەمانە بەسەر کوردستاندا کشاون، یان ویستوویانە کوردستان داگیربکەنو کورد لەزۆربەی ئەو شۆرشو راپەڕینو ئاژاوانەدا بەشدارییان کردووە کە لەلایەن گەلانی ناعەرەبی، وەك فارسو ترکەوە، لەدژی فەرمانڕەوایی عەرەبی هەڵگیرساون، بۆ وێنە: شۆرشەکانی خەواریج(3)و بەرەی شعوبییەکان(4). ئەوانەی ئەو پەرتۆکە عەرەبییانە بخوێننەوە کە لەسەر "فتووحاتی ئیسلامی" نووسراونەتەوە، وەك "فتوح الشام" و"فتوح بلاد السواد" ی الواقدی(5)و "فتوح البلدان"ی البلاذري(6)، هەروەها پەرتۆکە گرنگە مێژووییەکانی وەك "تجارب الأمم"ی أبو علی ابن مسکویه(7)، ئەوسا دەوری کورد لەبەر هەڵستی کردنی دەسەڵاتی بێگانە لەوڵاتەکەیدا بەئاشکرا دەردەکەوێ بۆیان، بەڵگەیەکی دیکە بۆ ئەمە ئەوەیە؛ کە هەتا ئەمڕۆش لەکوردستاندا شوێنەواری هێندێك کۆنە گۆڕستان ماون کە تێکڕژانی خوێناویی کوردی ناموسڵمانو عەرەبی موسڵمان دێننەوەو بیر" وەك "دۆڵی ئەسحابان"و "دۆڵی کافران" لەکۆیەو "ئەسحابە سپی" لەسلێمانیو "گردی شەهیدان" لەنێوان قەڵادزیو گەلاڵەداو گوندی

"عەبابەیلێ"ی نێزیك هەڵەبجە، واتە ئەو جێیەی كە ئەبو عوبەیدەی ئەنساریی تێدا نێژراوە. ئەم بەرهەڵستییەی كورد هێندە سەخت بووە، تەنانەت دەوڵەتی عەرەبی ئیسلامیی ئەمەوی (كە لە 661دا دامەزرێنراو بەهەڵوێستی شۆڤینیستانەو رەگەزپەرستانەی بەرامبەر گەلانی ناعەرەبی ئیمپراتۆرێتیی ئیسلامی بەنێوبانگ بوو) لەشۆرشێكی شعووبییەكاندا رووخێنرا، كە سەركەردەیەتیی شۆرشەكە بەدەست كوردێكەوە بوو بەنێو بەهزادان ئەبو موسلیمی خۆراسانییەوە، كە لەشكرەكەی ئەبو موسلیم لەناوچەی زێی گەورە (خوارووی كوردستان)دا لەشكری ئەمەوییەكانی شكاند، ئەوجا بەغدای گرتو دەوڵەتی ئەمەوی رووخاندو دەوڵەتی عەباسی لە 750دا خستە جێی، بەڵام بنەماڵەی عەباسییەكان، پاش ئەوەی بوونە فەرمانڕەوا؛ ئەوانیش كەوتنە بەربەرەكانێی ناعەرەبەكانو خەلیفەی عەباسی ئەبوجەعفەری مەنسوور، بەفێڵو تەڵەكە ئەبوموسلیمی كوشت، هۆزانی عەرەب ئەبو دولامە (أبو دُلامة- كە لەدەوروبەری ساڵی 778دا مردووە) پاش كوشتنی ئەبو موسلیم بەهۆنراوە جنێو بە باڤو باپیری ئەبو موسلیم دەدا كە كورد بوون:

أبَا مُجْرِمَ هَلْ غَيَّرَ اللهُ نِعْمَةٌ عَلى
عَبْدِهِ حَتّى يُغَيِّرَها العَبْدُ
أفِي دَوْلَةِ المَنْصُورِ حَاوَلْتَ غَدَّرَةٌ
ألاَ إنَّ أهْلَ الغَدْرِ أباؤكَ الكُردُ(8).

واتە: "ئەی باوكی تاوانبار -هۆنەر لێرەدا نێوی (أبو مسلم) كە مانای (باوكی موسڵمانو سەلامەتكارە) پێچەوانە دەكاتەوە بە (أبَا مُجْرِمَ) واتە باوكی تاوانكار یان تاوانبار- ئایە خودێ ئەوەی بە بەندەی خۆی بەخشیۆیتی گۆڕیویێتی؛ تا بەندە (بتوانێت) بیگۆڕێ —مەبەستی هۆنەر ئەوەیە؛ خودێ مەنسوری گەورە كردووە، تۆیەك كە بەندەی خودێیت؛ ناتوانیت لە گەورەیەتیی بخەیت- تۆ لەدەوڵەتی

مەنسووردا هەوڵی ناپاكیت دا؟... بەڵێ بێگومان راستە، باڤو باپیرانی كوردی تۆ ناپاكو بێ ویژدانن".

پاش كوشتنی ئەبوموسلیم؛ كوردەكان ملیان بۆ سەركردەیەتیی عەرەبە عەباسییەكان نەداو لەسەر بەرگریی خۆیان رۆشتن، یەكێك لەسەركردە گەورەكانی ئەو دەمەی كورد جەعفەری كوڕی میر حەسەنی داسەنی بوو، كە لەساڵی 226 كۆچی (841/840ف)دا لەلایەن عەباسییەكانەوە بەدیل گیرا، بەڵام وەك دوو مێژوونووسی نێوداری ئیسلام؛ تەبەری(9)و ئیبنولئەسیر(10) دەگێڕنەوە؛ جەعفەری ئاوڕووی نەیهێناوە سەرشۆڕبكات، لەبەرئەوە ژەهری نۆشیوەو پاڵەوانانە مردووە(11).

شایانی باسە كە لەم كاتانەدا جۆرە هەستێكی شۆڤێنیانەو نزمبینانە لەنێو عەرەبدا بەرامبەر كورد پەیدا بووە، بۆ وێنە كاتێك كە كوردەكان فەرمانداری مووسڵ، كە عەرەبێك بووە، لەسەر كار لایان بردووەو كوردێكیان خستووەتە جێی، شاعیرێكی عەرەب كە نێوی العجینی یە بەهۆنراوەیەك كەوتووەتە گاڵتەكردن بە كورد:

ما رأى الناسُ لِهذا الدَّهرِ مُذْ كانوا شَبِيهاً
دَلَّتْ للوَصْلِ حَتىّ أمَرَ الأكرادُ فِيها(12).

بێجگە لەوەش، هەر لەم كاتانەدا هێندێك هیقایەتی سەیر سەیر لەلایەن مێژوونووسە عەرەبەكانەوە بڵاوكراونەتەوە كە بنەچەو رەچەڵەكی كوردیان بردووەتە سەر "جنۆكە"و "شەیتان"و "دێو"(13). شان بەشانی ئەمەش، لەنێو كورددا بزووتنەوەیەكی رۆشنبیریی پەیدا بووە؛ كە لەوەشەوە هێندێك ئاینی سینكرێتیستی لەكوردستاندا لەسەر بنچینەی ئاینە كۆنەكانی كورد، بەتایبەتی ئاینی زەردەشتی، دروستبوون، وەك ئاینی ئێزدی و ئاینی یارسان (ئەهلی هەق، كاكەیی) و شەبەك(14) كە هەر یەكێك لەم ئاینانە جۆرە رێزو جێیەكی تایبەتی بەلایەنگرەكانیان رەوا دەبینن، كە دوور نییە ئەمەش كاردانەوەیەكی ناهۆشانە (لاشعوری)ی ئەو "هیپۆتێزی جنۆكەو دێوو

شەیتان"ە بێ کە عەرەبەکان بەکوردیان رەوا دیتووە(15). بۆ وێنە: بەپێی لێکدانەوەی ئێزدییەکان، ئەمانە راستەوخۆ لەتۆوی ئادەم خۆی دروستبوون، لەکاتێکدا کە ئادەم نێرینەش‌و مێنەش بووەو هێشتا دایە حەووا لە "پەراسووی ئادەم" دروستنەبووە. لەکاتێکدا کە هەموو مرۆڤی دی، بێجگە لە ئێزدییەکان، لەئەنجامی زاوزێی ئادەم‌و حەوواوە هاتوونەتە بوون، واتە یەکەمین دەستەی مرۆڤ کە هاتوونەتە جیهانەوە ئێزدییەکانن(16). هەر بەپێی میتۆلۆژیای ئێزدی، خودێ هەموو ساڵێك جارێك لەجێژنی سەرساڵدا دێتە نێویان‌و چارەنووسی ساڵی دێ بەش دەکات لێیان‌و بەزمانی کوردی دەپەیڤێ لەگەڵیان، کە ئەم زمانە زمانی "هەق"ە، لەبەرئەوە زمانێکی پیرۆزە(17). ئەمجا یارسانییەکانیش (کاکەییەکان)- کە ئاینەکەیان لەبارەی رامانی میتۆلۆژانەوە لەگەلێك رووەوە لەئاینی ئێزدی نێزیکە، پێیان وایە کە تیشکی ئێزدانی لەتەنی "سوڵتانی ساق"دا "مێوان"ە، کە ئەم "سوڵتانی ساق"ە(18) خودێی کاکەییەکانەو بەپێی میتۆلۆژیای کاکەییەکان لە کچێکی جاف لەدایك بووە، کە ئەم کچە، بێ بوونی پێوەندیی لەگەڵ هیچ پیاوێکدا، زکی پڕ بووەو "سوڵتانی ساق"ی هانیوەتە جیهان، بەوێنەی لەدایکبوونی "سائۆشیانت" لای زەردەشتییەکان‌و حەرزەتی عیسا لە مریەم لای دیانەکان، هەر بەپێی لێکدانەوەی کاکەییەکان، هەر ئەوان بەتەنێ "نهێنیی ئێزدانی" دەزانن، چۆنکە سەرگەورەی فریشتەکانی کاکەییەکان کە نێوی "پیر بنیامێن"و یارمەتیدەری ئێزدانە، ئەم "نهێنی"یەی بەزمانی کوردی بەئەهلی هەق راگەیاندووە، کە ئەم زمانەش زمانێکی پیرۆزە"(19).

بێجگە لەم "ئاینە کوردییانە"(20)، گەلێك تەریقەتی دەروێشی لەکوردستاندا پەیدا بوون، وەك قادری‌و نەقشبەندی‌و نیعمەتوللایی کە رێی "ئیسلامەتیی گەلیر"یان(21) بەخەڵك پێشان داوە.

لەکورتی بیبڕمەوە، بەربەرەکانێی کورد لەدژی فەرمانڕەواییی عەرەب‌و ئیدیۆلۆژیی دەزگەی دەوڵەتەکەیان، کە هەر لەسەرەتای "فتوحاتی ئیسلامی"یەوە درێژەی کێشاوە تا رووخانی دەوڵەتی عەرەبیی عەباسی بەهۆی پەلاماری هۆلاکۆوە لەساڵی 1258دا، هەر تەنێ بەربەرەکانێیەکی چەکدارانەی رووت نەبووە، بەڵکو بەرهەڵستکردنێکی رۆشنبیرانەش بووە. جا ئەگەرچی بەشێك لە کورد لەسەرخۆ موسڵمان بوون‌و زانای وامەزن هەڵکەوتوون تێیاندا کە خزمەتی گەورەی کولتووری عەرەب‌و ئیسلامیان کردووە(22) یان پیاوی وەك سەلاحەددینی ئەییووبی(1137-1193) لەنێویاندا دەرکەوتووە کە عەرەب‌و ئیسلامیان لەمەترسیی لەنێوچوون پاراستووە، لەگەڵ ئەوەشدا، کورد خۆی لەبۆتەی عەرەبدا نەتواندەوە، وەك گەلەکانی میسرو سووریاو لوبنان‌و فەلەستین‌و ژووررووی ئەفریکا، بەڵکو زمان‌و کولتوورو سەربەخۆییی سیاسی‌و رێکخستەی کۆمەڵایەتیی خۆی پاراستووەو، لەسنووری ئەو میرنشینانەدا ژیاوە کە دوور لەدەسەڵاتی بێگانە بەڕێوەی بردوون، ئەم پاراستنی سەربەخۆییەش هەر بەرامبەر بەدەست تێوەردانی عەرەب نەبووە، بەڵکو بەرامبەر هەموو دەستڕێژکەرێکی بێگانە بووە، بۆ وێنە: کە شەپۆلی کۆچکردنی هۆزە ترك‌و ترکمانەکان لەوڵاتی ئاڵتایەوە دەستی پێکرد بەرەو ئاسیای گچکە، وەك "غەزەکان"و سەلجووقییەکان‌و قەرەقۆینلوو ئاق قۆینلوو مەغۆلەکان، هەر کاتێك ئەمانە بەکوردستاندا تێپەڕبووبن بەنیازی داگیرکردنی، لەلایەن کوردەوە بەربەرەکانێ کراون‌و کورد نەچووەتە ژێر رکێفیانەوە. تەنانەت ترکە عوسمانییەکان کە وەك دانیشتووانی زۆربەی زۆری میرنشینە کوردەکان موسڵمانی سوننی بوون؛ لەگەڵ ئەوەشدا میرنشینەکانی کوردستان بەدرێژاییی سەتەی 13و 14 -واتە ئەو سەتانەی کە بنەماڵەی عوسمانی خەریکی دامەزراندنی دەوڵەتێك بوو بۆ خۆی لەئاسیای گچکەداو، بۆ ئەمەش بەنێوی ئیسلامەتییەوە بانگی غەزای دابوو لەدژی "بیزانتییە کافرەکان"و

ئەرزەکەی داگیر دەکرد لێیان- سەربەخۆییی خۆیان پاراست و تێکەڵ بە "دەوڵەتی ئیسلامیی سوننی"ی عوسمانییەکان نەبوون. بەڵام پاش ئەوەی فارسەکان بەسەرکردەیەتیی بنەماڵەی سەفەوییەکان، لەسەرەتای سەتەی پانزەیەمدا، دەوڵەتێکی ئیسلامیی شیعەیەتییان دامەزراند لەتەنیشت دەوڵەتی عوسمانییەوەو، کەوتنە کوشتاری سوننییەکانو بەربەرەکانێی دەوڵەتی عوسمانی، ئەو دەمە کوردستان کەوتە نێوان دوو هێزی دوژمن بەیەك: ترکی سوننیو فارسی شیعە، ئەوجا بەشێکی زۆری میرنشینە کوردەکان لەگەڵ ترکە عوسمانییەکاندا یەکیانگرت لەدژی بنەماڵەی سەفەوی. بێگومان لەم یەکگرتنی ترکو کوردەدا، خوێنڕێژیی شیعە سەفەوییەکان لەنێو کوردی سوننیدا دەورێکی بنچینەییی نواندو، کارێکی وای کرد کە سوڵتانی عوسمانی بتوانێ مەلای هەرە گەورەی ئەو دەمەی کوردستان؛ ئیدریسی بیتلیسی (لە 1520دا مرد)، کە لەنێو میرە کوردەکاندا زۆر دەستی دەڕۆی، بە بەرتیل رازی بکاتو، وای لێ بکات ببێتە (وسیط) لەنێوان ئەوو مێرە کوردە سوننییەکانداو هەر لەرێی یارمەتیی کوردەوە شەڕی چاڵدێران لە 1514دا بباتەوەو تەنانەت هەنگاوێکی دیش بنێ بەرەو یەکگرتنی سیاسیی کوردستانو دەوڵەتی عوسمانی لە 9ی ئابی 1515دا.

رێککەوتنی کورد لەگەڵ ترکە عوسمانییەکان تێکەڵبوونو خۆتواندنەوە نەبوو، بەڵکو لەسەر بنچینەیەك دامەزرابوو نێزیك بەو سیستێمەی کە ئەمڕۆ بە سیستێمی "فیدرالی" ناسراوە. واتە میرنشینە کوردەکان دەبوو لەکاروباری نێوخۆییی خۆیاندا بەسەربەخۆیی بمێننەوە، بەڵام سوڵتانە ترکەکانی عوسمانی رێزی ئەم پەیمانەیان نەگرتو هوردە هوردە لەسەربەخۆییی میرنشینەکانیان کەم کردەوە. لەبەر ئەوە؛ لەنیوەی دووەمی سەتەی شانزەدا شەڕو بە یەکدادان لەنێوان کوردو ترکە عوسمانییەکاندا دەستیپێکردو بەتایبەتی پاش ئەوەی ترکە عوسمانییەکانو فارسە سەفەوییەکان، سەرەڕای ناکۆکیی ئاینزاییی خۆیان، لەساڵی 1639دا، کوردستانیان لەسەر کاخەز لەخۆیان بەشکرد، راپەڕینی جیابوونەوەخوازانەی چەکدارانە لەنێو کورددا پەرەی سەند" وەك بزووتنەوەی جونبولات پاشا(23)و شۆرشی ساڵی 1666 کە کوڕی شێخێك لەناوچەی بادینان بەنێوی پەیدابوونی "مەهدی"یەوە هەڵیگیرساند لەدژی خەلیفەی عوسمانی(24). هەر لەم کاتەدا ترکە عوسمانییەکان کەوتنە بەکارهێنانی چەکی ئاین لەدژی کورد. ئەوجا "هیپۆتێز"ی مێژوونووسە کۆنەکانی عەرەب لەبارەی بنەڕەتو بناوانی کوردەوە؛ کە کورد گوایە لەبنەمادا لە "جنۆکەو شەیتانو دێو" کەوتوونەتەوە، جارێکی دی هاتنەوە مەیدانو، پتر لەوەش لەلایەن دەستەی رۆشنبیرانی ترکی سەر بەفەرمانڕەواییی عوسمانییەوە؛ هێندێك "ئەفسانەی ئاینی" هێنرانە کایە بۆ راگرتنی بزووتنەوەی کوردو ساردکردنەوەی پشتیان لەتێکۆشین بۆ پێکەوەنانی دەوڵەتێکی خۆیان، بۆ نموونە: ئەو ئەفسانەیەی کە مفتی ترك خواجا سەعدەددین، مفتی ئیمپراتۆرێتیی عوسمانیو مامۆستای سوڵتان موراد دەیگێڕێتەوە. خواجا سەعدەددین(1537-1599) لەپەرتۆکەکەیدا "تاج التواريخ" دەفەرموێ، گوایە پەیامبەری ئیسلام محەمەد، دۆعای لە کورد کردووەو داوای لەخودێ کردووە کە نەیەڵێ کورد هیچ کاتێك یەکبگرن، ئەگەرنا، ئەگەر بێتو کورد یەکبگرن، یەکگرتنیان دەبێتە هۆی تێکدانی هەموو جیهان(25). لەبەرئەوە کورد — بەقسەی خواجا- هیچ کاتێك نەیانتوانیوە "دەوڵەتی گەورەو فەرمانڕەواییی مەزن"یان هەبێ. سوڵتانە ترکەکان، شان بەشانی ئامادەکردنی بنکەی دۆگماتێکی، سووتیشیان وەرگرتووە لەناکۆکیی میرە کوردەکان لەسەر سەرکردەییو، کردوونیان بەگژ یەکدا. ئەوی لە ئەدبیاتی کوردیدا بەهوردی بکەوێتە گەڕان، گەلێك بەڵگەی رۆناك دەبینێ کە رێبازی ناسیۆنالیزمی کورد هەر لەسەتەی شانزەوە تا ئەمڕۆ بەجوانی پێشانی دەدەن. پەرتۆکی "شەرەفنامە" (شرفنامە) کە بەرهەمی بیری زاناو

میری کورد؛ شەرەفەددینی بیتلیسییە لە 1596/7دا سنووری کوردستان دیاری دەکاو چیرۆکی ئەو میرنشینە کوردانە دەگێڕێتەوە، کە بەسەربەخۆیی لەکوردستاندا فەرمانڕەواییان کردووە. شەرەفنامە ئەوەشی لەبیر ناچێ کە دەست بۆ بیروڕای مێژوونووسانی عەرەبو تركو فارس لەبارەی "بنەچەو رەچەڵەك"ی کوردەوە رابکێشێ؛ واتە "هیپۆتێزی جنۆکەو دێوو شەیتان بوونی کورد لەبنەڕەتدا"و لەم رووەوە دەبێژێ "هێندێك دەبێژن، کورد تاقمێك جنۆکە بوون، خودێ پەردەی لەسەریان لابردووە"(26)و لەهەمان کاتدا ئەفسانەکەی خواجا سەعدەددینیش باس دەکاتو لەپاشدا —دووریش نییە بەتەوسەوە بێ- دەبێژێ "والعلم عند الله علی كل تقدیر"(127).

لێرەدا زۆر بەگرنگی دەزانم کە دەست بۆ ئەو راستییە رابکێشم، کە ناسیۆنالیزمی عەرەبو تركو فارس، هەر لەرۆژانی کۆنەوە هەتا سەتەی نۆزدە، واتە کاتی پەلامارداني ناپلیۆنی یەکەم بۆ سەر میسر لە 1798/7/1دا، هەموو کاتێك هەوڵی دامەزراندنی دەوڵەتێکی تێریتۆریاڵیان داوە کە بنەماڵەیەك سەرکردەی بووە، وەك دەوڵەتی ئەمەوی (661-750)و دەوڵەتی عەباسی (750-1258)و دەوڵەتی بویەهی (946/945- 958-959)و دەوڵەتی عوسمانی (1299-1924)و دەوڵەتی قاجاری (1794-1925)و... هتد. بیرکردنەوە لەدامەزراندنی دەوڵەتی ناسیۆنال لەلایەن عەرەبو تركو فارسەوە، لەسەتەی نۆزدەدا هاتە کایە، وەك لاساییکردنەوەیەکی کولتووری سیاسیی ئەوروپایی. هەر لەبەر ئەوەش بوو کە هیچ کاتێك دەوڵەتی عوسمانی بەنێوی دەوڵەتی ترکەوە نەبوو،و دەوڵەتی سەفەویش (پاش ئەویش قاجاری) بەنێوی دەوڵەتی فارسەوە یان ترکمانەوە نەبوو، ئەگەرچی زمانی ترکی لەیەکەمداو زمانی فارسی لەدووەمدا، زمانی رەسمیی دەوڵەت بوون، بەپێچەوانەی ئەمەوە؛ بیری دامەزراندنی دەوڵەتی ناسیۆنال لەلای کورد، بەپێی ئەو

بەڵگانەی بەدەستەوەن، بەلایەنی کەمەوە لەسەتەی شانزەدا پەیدا بووە. بەڵگەیەکیش بۆ ئەمە ئەو قسانەیە کە مفتی ترکی دەوڵەتی عوسمانی خواجە سەعدەددین دەیگێڕێتەوە لەپەرتۆکەکەیداو بەو شێوەی لەسەرەوە باسمان کرد. چۆنکە ئەگەر مەسەلەی هەوڵدان بۆ دامەزراندنی دەوڵەت لەلایەن کوردەوە لەمەیداندا نەبووایە لەو کاتەدا کە مفتی پەرتۆکەکەی نووسیوەتەوە (نیوەی دووەمی سەتەی شانزەیەم)، ئەو دەمە هیچ پێویستێك نەدەبوو کە مفتی باسی "دەوڵەتی گەورەو فەرمانڕەوایی مەزنی کورد" بخاتە پەرتۆکەکەیەوەو، "قسەی پەیامبەری ئیسلامیش بکات بە بەڵگە کە کورد ناگەن بەو رۆژە". بێجگە لەوەش، ئەوی تراژیدیای "مەمو زین" کە شاکاری بیرکەرەوەو هۆنەری گەورەی کورد ئەحمەدی خانی (1650/1651-1706)یە بخوێنێتەوە(28) کە لە 1694/1695دا نووسراوەتەوە، دەبینێ خانی دەوڵەتی عوسمانیو قاجاری بە "دەوڵەتی کورد" نەزانیوەو، تركو فارسو تاجیکی بە "هاوئاینو برا" نەزانیوە، بەڵکو بەزۆردارو داگیرکەرو بێگانەی زانیونو، بانگی کوردی کردووە بۆ یەکگرتن لەژێر سایەی "شایەکی کورد"و "تاجێکی کوردی"داو، بۆ دامەزراندنی "دەوڵەتێکی کوردی" کە خزمەتی کوردو زمانی کوردیو کولتووری کورد بکات، لەمەشەوە هیچ گومانێك لەوەدا نامێنێ کە بیری دامەزراندنی دەوڵەتێکی ناسیۆنال لەکوردستان خۆی دا دروستبووەو چەند سەتەیەك بەر لەوەی کە تركو فارسو عەرەب، لەژێر نێوی بیرو کولتووری ئەوروپادا لەکۆتاییی سەتەی نۆزدەدا هەوڵ بدەن بۆی.

ناسیۆنالیزمی کورد هێندێك بنەمای هەیە کە بەشێك لەوانە دەچنەوە سەر رامان (تصورات)ی میتۆلۆژیاییو بەشێکیشی گرێدراوە بە بەسەرهاتی مێژوویی کۆنو تازەی کوردەوە. میتۆلۆژیای کورد پڕە لەپاڵەوانانی ئەفسانەیی وەك کاوەو رۆستەمو حسەینی کوردو عەرەبی زەنگیو... هتد کە هەر یەکێك لەمانە چەند داستانێکی

لەسەرەو تەنانەت لەداستانەکانی ئەو گەلانەی دراوسێی کوردن، وەك فارس‌و ترك، جێی خۆیان کردووەتەوە، چیرۆکی لەنێوبردنی ئەژدەهاك (زوحاك)ی زۆردار بەدەستی کاوەی ئاسنگەرو "رزگارکردنی گەل"و داهاتنی چێژنی نەورۆز، جێی خۆی لەداستانێکی "شاهنامە"ی فیردەوسیدا کردووەتەوە. "شاهنامە" کورد بە نەوەی ئەوانە دادەنێ کە لەدەست خوێنرێژیی "زوحاك" رزگاریان بووەو داویانەتە کێو. جا ئەگەر یەکێك بێت‌و بڵێ ئەم داستانە ئەفسانەییە تازەو لەم سەتەیەدا کراوە بە "ماڵی کورد"، دەبێژم وانییە، چۆنکە جێژنی نەورۆز وەك جێژنێکی کورد لە مەم‌و زینی ئەحمەدی خانی دا باسی هاتووەو بێجگە لەوەش James Morier لە "گەشتنامەی دووەمی"دا(29)، دەبێژێ کە خۆی بەچاوی خۆی، لەساڵی 1812داو لەناوچەی زەماوەند (دەماوەند)دا لە 31ی ئابدا، جێژنێکی دیوە کە بەیادی رزگاربوون لە زۆرداریی "زوحاك"ەوە گیراوەو پێی گوتراوە "عەیدی کوردی" واتە "جێژنی کوردی"، بێجگە لەمەش، کورد خۆی بە پاشماوەی ئەو گەلە دەزانێ کە لەدەوروبەری ساڵی 750ی پێش ز.دا یەکێك لەئیمپراتۆرێتیی کۆنەکانی جیهانی دامەزراندووە کە ئیمپراتۆرێتیی مادە، جا ئەگەر ئێستە بەقسەی ئەو رۆژهەڵاتناسە ناودارانە باوەڕ نەکەین کە دەڵێن مادەکان کورد بوون، بۆ وێنە مینۆرسکی(30)، خۆ دەبی باوەڕ بەوە بکەین کە دەوڵەتی ماد لەکوردستانی ئەمڕۆدا بووە، ئەمەش مافی داوە بە کورد کە لەمارشی ناسیۆنالی خۆی "ئەی رەقیب"دا؛ دەست بۆ ئەمە رابکێشێ‌و مێژووی خۆی بە 612 پێش ز، دابنێ، کە ئەمەش ئەو ساڵەیە کە مادەکان نەینەوایان داگیرکرد، لەمەش بترازێ، کورد میراتی رۆشنبیریی زەردەشتێتی بە هی خۆیان دەزانن. زەردەشت، پەیامبەرو فەلسەسوفی رۆژهەڵات، کە خاوەنی فەلسەفەی سێ کوچکەی "بیری باش‌و وتەی باش‌و کردەوەی باش"ە، بەپێی چیرۆکێك لەوڵاتی کورددا‌و لەنێزیك زەریاچەی ورمی وە لەدایك بووە، ناسیۆنالیزمی کورد؛

رەوایەتی (مشروعیت)ی خۆی هەر لەم رابوردووە سیاسی‌و کولتوورییەدا نابینێ، بەڵکو پشت بە مێژووی تێکۆشانی ئازایانەو بێ وچانی خۆی لەپێناوی سەربەخۆیی وڵاتەکەیدا دەبەستێ، ئەو تێکۆشانەی کە چیرۆکەکانی، هەموو لەئەدەبیاتی فۆلکلۆریی کورددا تۆمار کراون‌و سەتان ساڵە دەماو دەم دەگێڕرێنەوەو زۆربەشیان بەڵگەی مێژووییان لەسەرە کە بەڕاستی قەوماون، لەهەموو ئەمانەش پتر، ناسیۆنالیزمی کورد رەوایەتیی ئامانجەکەی کە سەربەخۆیی کوردستانە، لەمافی مرۆڤو بڕیاری چارەنووسی گەلاندا بەدەستی خۆیان، دەبینێ، ئەو مافەی کە تائێستە لەگەلێك پەیماننامەی ئینتەرناسیۆنالی (وەك پەیمانی سێڤر 1920)و گەلێك پەیماننامەی ناوچەییدا دەستنیشان کراون، بەڵام هەتا ئێستا هەر لەسەر کاخەز ماونەتەوەو نەخراونەتە مەیدانی کار، چۆنکە هەر قسەی رووتبوون‌و قسەش ناچێتە نێو گیرفانەوە.

بەندی دووەم

ناسیۆنالیزمی کوردو سەرکردەیەتیی کلاسیك

بزووتنەوەی ناسیۆنالیزمی کورد لەسەتەی 17و 18و 19دا بۆ سەربەخۆییی کوردستان، واتە خۆ جیاکردنەوە لەدەسەڵاتی سیاسیی و بەرێوەبەرێتیی عوسمانیی و قاجاری کەوتە کار. پاش جەنگی یەکەمی جیهانیی، واتە دوای دامەزراندنی دەوڵەتی ناسیۆنال بۆ عەرەبو تركو فارس، بزووتنەوەکە هەر بۆ هێنانەدی ئەو ئامانجە لەسەر تێکۆشانی خۆی رۆیبەرێوە. ئەم بزووتنەوە ناسیۆنالیستانەیە لەلایەن چینی کلاسیکەوە سەرکردەیەتی دەکرا، کە دەسەڵاتەکەی دوو سەرچاوەی هەبوو:

1- یان بنەماڵەیی بوو، وەك دەسەڵاتی میرەکانو سەردارەکانو سانەکان لەمیرنشینەکانی بابانو بۆتانو سۆرانو بادینانو ئەردەڵانو هەرێمەکاندا. خاوەنی ئەم دەسەڵاتە چینی ئەریستۆکراتی کورد بوون کە دەسەڵاتەکە پشت لەدوای پشت بەجێ دەما بۆیان.

2- یان ئاینی بوو، لێرەشدا دوو دەستەی سەرکردەی کلاسیك لەیەك جیا دەکرێنەوە:

(أ) ئەو سەرکردە ئاینییانەی کە پێڕەوی "شەریعەت" بوون. ئەمانە بەزۆری مەلاکانو زانا موسڵمانەکان بوون(31) کە پێڕەوی "سوننە" بوون، واتە، قورئانو حەدیسی پەیامبەرو رای گشتی موسڵمانان (الاجماع)و خالآنە (القیاس)(32)، بەوتەیەکی دی "ئیسلامی فیقهێتی". ئەو دەستەیە کە بیری ناسیۆنالیزمی کوردییان وەرگرت، هەوڵیاندا بۆ سەربەخۆییی کوردستانو جیاکردنەوەی لەفەرمانڕەواییی ئەو گەلانەی بەنێوی موسڵمانەتییەوە کوردستانیان داگیر کردبوو، وەك تركو فارسو عەرەب. لەمانە مەلای جزیری(1570-1640)، ئەحمەدی خانی(1650/1651-1706)، مەلا عەلی تەرەماخی (لەسەتەی شانزەیەمدا ژیاوە)(32)، مەلا یۆنسی

هەلکەتەینی(34)، مەلا مەحموودی بایەزیدی(35)و مەلا سەلیمی خێزانی(36)و لەم سەتەیەشدا قازی محەمەد، سەرۆك کۆماری کوردستان کە لەپێشەوە باسمان کردو دواییش هەر باسی دەکەین. ئەم سەرکردانە، دەسەڵاتیان لەنێو خوێندەوارو کاسبکارو بازرگانو خەڵکی نێو شارەکانو ئەریستوکراتەکانی کورددا هەبووەو هەیە.

(ب) ئەو سەرکردە ئایینییانەی کە پێڕەوی "تەریقەت" بوون. ئەمانە بەزۆری "شێخەکان" بوون، ئەم شێخانەش، یان ئەوەتە لەباوو باپیرانەوە شێخێتی دەمایەوە بۆیانو بەمانەیان دەگوت "سەیید"؛ واتە لە "نەوەی پەیامبەری ئیسلام"(37)، وەك شێخ عوبێدوڵلای نێریو شێخ قادری شەمزینی(38)و سەیید تەهای شەمزینیو شێخ عەبدولسەلامی بارزانیو شێخ مەحموودی بەرزنجی(39)، یان لەرێی خودێ پەرستییەوە دەبوون بە شێخو، بەمانە دەگوترێ "شێخی بەرماڵ". ئەم شێخی تەریقەتانە، چ شێخی پشتاو پشتیو چ شێخی بەرماڵ، لەنێو جەماوەری رەشورووتی کوردستاندا، بەتایبەتی گوندییەکان، دەسەڵاتێکی گەورەیان هەبوو و هەیە. چونکە "تەریقەت" وەك "شەریعەت" پێویستی بەخوێندەواریی بەرزو زانستی یاسا (قانون) نییە، بەڵکو لەسەر بنچینەی "تەقوا"و "پێوەندیی رەوانی" (الصلة الروحیة)ی مرید (دەروێش) بە "مرشد" (شێخی تەریقەت)ەوە دامەزراوە. لەبەر ئەمە، لەنێو جەماوەری نەخوێندەوارو رەشورووتو زەحمەتکێشدا زوو بلاودەبێتەوە. شایانی باسە کە زۆربەی زۆری ئەوانەی لەسەتەی 19و 20دا شۆرشی کوردیان بردووە بەرێوە، یان لەشێخەکانی تەریقەت بوون، یان لە نەوەی ئەوان بوون، وەك شێخ عەبدولسەلامی بارزانیو سمایل خانی سمکۆ شێخ قادری شەمزینیو شێخ سەعیدی پیران(40)و شێخ مەحموودی بەرزنجیو مستەفا بارزانی.

پێویستە لێرەدا دەست بۆ ئەوە رابکێشین کە دەسەڵاتی سەرکردەی کلاسیکی کورد، هیچ کاتێك دەسەڵاتێکی ماددی نەبووە، بەڵکو دەسەڵاتێکی بنەماڵەییو لەبنەڕەتدا

ئاینی بووه. جیاوازیی ژیانی رۆژانەی زۆربەی سەرکردە کلاسیکییەکانی کوردستان، لەگەڵ هی رەشە خەڵکەکەدا، یەکجار کەم بووەو جاری واش بووە ئەم سەرکردانە زۆر دەستکورتو هەژار بوون(41). ژیانی ساکارو بێ کەشوفشیان، زۆرتر بووەتە هۆی ئەوەی لەنێو جەماوەردا خۆشەویست بنو قسەیان بڕوا. لێرەدا نابێ ئەوەمان لێتێکبچێ کە سەرکردایەتیی ناسیۆنالیستی کلاسیکی کورد لەگەڵ "دەرەبەگ"و "ئاغاوات"ی کوردستان، یەك دەستە نەبوونو نین. "دەرەبەگەکان"و "ئاغاوات"ی کوردستان کە خاوەن زەویی گەورەو چینێکی کۆمەڵایەتین، مێژوویەکی زۆر کۆنیان نییە" بەڵکو لەسەتەی نۆزدەداو بەهۆی سیاسەتی رژێمی عوسمانییەوە لەکوردستاندا دروستبوون. عوسمانییەکان، پاش ئەوەی لەنێوانی سالانی 1839و 1859دا چەند یاسایەکی "ریفۆرمانە"یان بەنێوی "تەنزیمات"ەوە دەرکرد، بۆ کەمکردنەوەی دەسەڵاتی سەرکردە کلاسیکییەکانی کوردستان (میرەکانو شێخەکان)ی کوردستان، هاتن زەیو زاری کوردستانیان؛ کە تا ئەوکاتە مڵکی تایبەتیی هیچ کەسێك نەبوو، بەڵکو موڵکی گشتیی هۆزێك، یان چەند هۆزێك، یان تیرەیەك، یان گوندێك، یان چەند گوندێك بوو- کرد بە موڵکی دەوڵەتو پیاوی خۆیان نارده سەر بۆ بەڕێوەبردنی. جا لەبەر ئەوەی ئەم فەرمانەی دەوڵەتی عوسمانی ئاژاوەیەکی گەورەی نایەوە لەکوردستانداو خەڵکەکە دژی بنکدارەکانی دەوڵەتی عوسمانی راستبوونەوە، چۆنکە ئەمانە لەخۆیان نەبوون، ئەمجا سوڵتان ناچاربوو هێندێك لەکوردەکان خۆیان هەڵبژێریو بیانکاتە بنکدارو "باوەڕپێکراو"ی خۆی لەکوردستاندا. ئەمەش جۆرە دەسەڵاتێکی بۆ ئەم بنکدارە کوردانەو خێزانو خزمەکانیان دروستکردو، پاش ماوەیەك ئەم زەوییانە بەنێوی ئەم "بنکدارانە"وە کە "دڵسۆژ"ی سوڵتان بوون "تاپۆ" کرانو لەمەوە "ئاغاوات"و "دەرەبەگ"و "خاوەن زەویی گەورە" دروستبوونو ئەمانە بوونە دەسکەلای دەستی دەوڵەتی عوسمانیو، کە دەوڵەتی

عوسمانیش نەما، زەوییەکان بۆ نەوەی ئەو "خاوەن زەوی"یانە مانەوەو بوون بە "موڵکیان". لەوکاتەشەوەو تائێستەش، ئەم چینە خاوەنزەویو دەرەبەگە، (وەك چینێکی کۆمەڵایەتی، نەك وەك تاکە تاکە) لەگەڵ داگیرکەرانی کوردستان بوونو هەن، دژی بزووتنەوەی کوردایەتی.

سەرکردەیەتیی کلاسیکی ناسیۆنالیستی کورد، هێندێك تایبەتکاریی خۆی هەیە کە تائێستە هیچ لێکۆڵینەوەیەکی لەسەر نەکراوە. وا لێرەدا بۆ یەکەمجارو بەکورتی باسی دەکەم، بەهیوای ئەوەی لەهەلێکی دیدا بێمەوە سەری(42).

(1) هەرچەندە دەسەڵاتی سەرکردەی کلاسیکی کورد لەبنەڕەتدا دەسەڵاتێکی ئاینییە، بەڵام ئەم سەرکردەیەتییە هەوڵی دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئاینی لە کوردستاندا نەداوە ونادات، بەڵکو هەمیشە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ناسیۆنالی کوردی هەوڵدەدات، بەمەرجێك لەسنووری ئەو دەوڵەتدا ئاینی ئیسلامو ئاینەکانی دیی کوردستان، رێزیان بگیرێ. بۆ وێنە: ئەحمەدی خانی، داوای لە میرو سەرکردە کوردەکان کردووە کە لەژێر سەرکردەیەتیی "گەورەیەکی کورد"دا یەکبگرنو بۆ دامەزراندنی "دەوڵەتێکی کوردی" هەوڵ بدەن کە هەم "دین"و هەم "دەوڵەت" تەواو (تکمیل) بکات(43)، واتە خانی "دین"و "دەوڵەت"ی لەیەك جیاکردووەتەوە. گەورەترین سەرکردەی ناسیۆنالیستی کورد لەنیوەی یەکەمی سەتەی نۆزدەدا بەدرخان پاشا (1802-1867) بوو کە بە شایەتی سیۆنارە دیانەکان، دەیویست لەنیوەی یەکەمی سەتەی نۆزدەدا، واتا (1843-1847) دەوڵەتێکی کوردستانی دروستبکات کە موسڵمانو دیانو جوو و، لایەنگرانی ئاینەکانی دی مافی وەك یەکیان هەبێ(44)و لەمیرنشینەکەی خۆیدا هەموو ئەو نیشانەی ریسوا کردنانەی لابرد، کە دەوڵەتی عوسمانی بەسەر دیانو جوولەکەکانیدا سەپاندبوو، وەك هەستان

لەبەر موسڵمانێك كە بەلادا تێپەڕبیێو لەبەركردنی جلكێكی تایبەتیو... هتد(45).

شێخ عوبێدڵڵای نێری كە لەساڵی 1881دا لەشكری كێشایە رۆژهەڵاتی كوردستانەوە، وەك دەستپێكردنێك بەدامەزراندنی دەوڵەتی كوردستان، دیانەكانی ئەوێ بە هاناهانەی مسیۆنارەكانی ئەوروپاو گەلێك لایەنی دی، كەوتنە بەربەرەكانێكردنی شێخ. لەم كاتەدا هێندێك لەهاوكارەكانی شێخ پێیانگوت "دەبێ تۆڵە لە دیانەكان بكرێتەوە". بەڵام شێخی نێری ئەم پێشنیازەی دایە دواوە، چۆنكە دەیویست موسڵمانو دیانی كوردستان یەكبگرن دژی دەوڵەتی عوسمانیو قاجاری. لەبەر ئەوە شێخ گوتی: "عوسمانییەكان ئێستە پێویستیان بە ئێمەیە كە دیانەكان لەنێوببەین بۆیان، بەڵام كە ئێمە دیانەكانمان لەنێو برد، ئەوجا عوسمانییەكان ئێمە لەنێو دەبەن"(46). شێخ سەعیدی پیران، كە بەشێخ سەعیدی نەقشبەندی ناسراوەو، سەركردیەتیی شۆرشی ساڵی 1925ی دیاربەكری كرد، هەر لەمارتی 1924دا بەیاننامەیەكی بۆ نەتەوەی كورد بڵاوكردەوە كە لەوێدا "كوردایەتی"و "ئاینی ئیسلام"ی لەیەك جیاكردەوەو بەئاشكرا گوتی "تركەكان ئەمە 400 ساڵە بەنێوی ئاینی ئیسلامو خەلیفەی ئیسلامەوە ئێمەیان كردووە بە بەندەی خۆیان"(47). هەر لەو بەیاننامەیەدا باسی "برایەتی"و "مرۆڤدۆستی"و "چاوپۆشی"و گرنگیی "زانست"و "هونەر" دەكات(48).

بەكورتی، سەركردەی ناسیۆنالیستی كلاسیكی كورد دەیویستو دەیەوێ "دەوڵەتێكی ناسیۆنالی كورد" دروستبكات كە رژێمی فەرمانڕەوایی ئەو دەوڵەتە تێهەڵكێشێك بێ لەدەستوورەكانی دەوڵەتێكی بۆرژاو- لیبراڵی رۆژئاواییو كولتووری ئیسلامو خووڕەوشتی كۆمەڵگەی كوردەواری. بۆ وێنە: شێخ مەحموودی بەرزنجی؛ پاش جەنگی یەكەمی جیهانیی توانی لە 1918ەوە تا 1924 دەوڵەتێك لەخوارووی كوردستاندا

دروست بكاتو لەسەرەتاوە وەك "حوكمدار"و ئەوجا وەك "شا" فەرمانڕەوایی بكات. یاساكانی دەوڵەتەكەی بەتەواوی لەسەر "شەریعەتی ئیسلام"، یان "كولتوور"ی "ئیسلام" دانەمەزرابوون، بەڵكو تێهەڵكێشێك بوون لەكولتووری ئیسلامو دەستوورەكانی دەوڵەتە بۆرژوا- لیبەراڵەكانی ئەوروپاو خووڕەوشتی كۆمەڵگەی كوردەواری. هەر بۆ نموونە: ئەوی دزی بكردایە؛ دەستیان نەدەبڕی، وەك شەریعەتی ئیسلام دەبێژێ، بەڵكو حەپسیان دەكرد تا ئەوكاتەی ئەو شتانەی دزیبوونی دەیدایەوە بەخاوەنی یان ئامادەییی خۆی پێشاندەدا بۆ دانەوەیان. خۆ ئەگەر دزی لێكراو لەدزەكە ببوردایە، ئەوا كەس مافی ئەوەی نەدەبوو دوای دزەكە بكەوێ، چۆنكە دزی بەپێی دەستووری نەنووسراوی كۆمەڵگەی كوردەواری، هەرچەندە شتێكی زۆر ناشیرینە؛ بەڵام دواكەوتنی دز "مافێكی تایبەتی" دزیلێكراوەو "مافێكی گشتی" نییە. ئەوی ئارەقی بخواردایەوە، داركارییان نەدەكرد —وەك لەو وڵاتانەدا دەكرێ كە لەسەر شەریعەتی ئیسلام دەڕۆنبەڕێوە- بەڵكو دەیانخستە گرتووخانەوە تا تۆبەی دەكرد. ژنێكی مێردار، یان پیاوێكی ژندار، ئەگەر داوێنپیسی (زنا)یان لێ دەربكەوتایە، بەردەباران نەدەكران تامردن، وەك شەریعەتی ئیسلام دەبێژێ، بەڵكو هەردووكیان بەپێی رەوشتی كوردەواریی ئەو دەمە، پشتاوپشت سواری كەرێكیان دەكردنو خۆڵو دۆیان دەكرد بەسەریانداو لەو شارە دەریاندەكردن. لەمەسەلەی "كوشتن"دا شەریعەتی ئیسلام دەخرایە كار، واتە، ئەوی یەكێك دەكوژێ، نێزیكترین كەسی كوژراو مافی ئەوەی هەیە، ئەگەر لەكوژەر خۆش نەبوو، یان بە "خوێنبایی" رازینەبوو، كوژەر بكوژێتەوە. بەڵام لێرەشدا هەر دەستووری نەنووسراوی كوردەواری دەخرایە كار. چۆنكە هەرچەندە لەبنچینەدا —وەك شەرعی ئیسلام دەبێژێ- ماف دەدرا بەوەی كەسێكی كوژراوە، كە بەكوردی "خوێنەخوێ"ی پێ دەڵێن مرۆڤكوژ بكوژێتەوە، بەڵام هەروەك لەكوردەواریدا باوبوو "مرۆڤكوژ" بەر لەوەی بگیرێ، ئەگەر

پەناییبردایە بەر یەکێکی ناسراو؛ پەنایدەداو دەیشاردەوە، هەتا خەڵكو خوا دەکەوتنە نێوانو کارێکیاندەکرد مەسەلەکەیان پاکتاو دەکرد. جا چۆنکە بەپێی رەوشتو خووی کوردەواری؛ زۆر شەرمە بۆ خێزانێك کەسێکی لێ بکوژرێ کەچی بچێ لەجیاتی "خوێنەکەی" بە "خوێنبایی" رازی بێ، لەبەر ئەوە دەبوو لەجیاتی ئەو کەسەی کە کوژراوە، یان یەکێك بکوژێتەوە، تا لە هەردوو خێزانەکە "یەکێك" کەمببێتەوە، یان "گیانێکی نوێ" بدرێتەوە بەخێزانی کەسکوژراو. ئەمەش بەوە دەبوو "زارۆ"یەك بێتە جیهان، کە ئەمەش لەرێی "ژنو ژنخوازی"یەوە لەنێوان هەردوو خێزانەکەدا؛ "زیان لێکەوتوو"و "زیان لێدەر" جێبەجێ دەکرا. راستییەکەی لیبەراڵێتیی ئاینی، لەدەورانی حکوومەتی شێخ مەحموددا، لەرادەیەکدا بوو کە دیانو جوولەکە، نەك هەر بەسەربەستی، ئاینی خۆیان دەپەرست، بەڵکو لەحکوومەتی کوردستانیشدا پایەی بەرزیان هەبوو، بۆ وێنە کەریمی ئەلەکە کە لەخێزانێکی دیانی بەنێوبانگی کوردستان بوو، وەزیری داراییی حکوومەتی کوردستان بوو(49). زۆر جار کە جوولەکەکان لەنێو خۆیاندا شەڕیان ببوایە، شێخ مەحموود خۆی دەچوو ئاشتی دەکردنەوە، شێخ عەبدولسەلامی بارزانی کە لە 1908ەوە بۆ وەدەستهێنانی مافی کورد لەنێوچەی بادیناندا دەستیکرد بە شۆرش دژی رژێمی "ژۆن ترکەکان"و لەساڵی 1914دا لەموسڵ لەسێدارەدرا، بەشایەتیی قەشەیەکی دیان کە نێوی Wigramە(50) "وەکیەکییەکی تەواوی لەنێوان موسوڵمانو دیاندا پێکهانیبوو". لەم سەتەیەشدا مستەفا بارزانی کە لەخوارووی کوردستاندا لە 1961/9/11ەوە تا 1975/3/26 سەرکردەیەتیی شۆرشی ئەیلوولی کردو پێشمەرگەکانی چەند ساڵێك نێوچەیەکیان بەدەستەوەبوو، حوکمیان دەکرد، دەستوورو یاساکانی "دەوڵەتەکەی" وەك دەستوورەکانی عێراق وابوون کە سەرچاوەیان لایستییە. تەنێ لەهێندێك دۆخی تایبەتیدا بەپێی "شەریعەتی ئیسلام" کار دەکرا(51). بابۆ پۆلس بیداری کە

قەشەیەکی بەرێزی دیانەکانی کوردستان بوو، هەروەها شێخ تەحسینی میری ئێزدییەکانو خواجا حینۆ (کە یەکێك بوو لەو جوولەکە کوردانەی لەساڵی 1948ەوە لە ئیسرائیل دەژیا) لە هاورێ نێزیکەکانی بارزانی بوون.

(2) سەرکردەیەتیی کلاسیکی ناسیۆنالیستی کورد، خۆی نابەستێتەوە بە هیچ ئیدیۆلۆژییەکەوە. ئامانجی ئەو دامەزراندنی دەوڵەتێکی ناسیۆنالی کوردییە بەسەرۆکایەتیی خۆی. بۆ ئەمەش پێویستی بەوەیە کە هەموو کۆمەڵانی گەلی کورد لەبەرەیەکی گەورەدا بەنێوی "کوردبوون"و "کوردایەتی"یەوە یەکبخات لەژێر سەرکردایەتیی خۆیدا. جا چۆنکە بوونی چەند ئیدیۆلۆژییەك لەتەنیشت یەکەوە لەوڵاتێکدا، دەبێتە هۆی هێنانەکایەی چەند تاقم و کۆمەڵەیەكو لەئەنجامدا، بەرەئی وی، دەبێتە هۆی "پارچە پارچەکردنی کورد"، لەبەر ئەوە، سەرکردەی کلاسیك، نەك هەر رکی لە ئیدیۆلۆژییەو بەس، بەڵکو زۆر دژی حیزبو حیزبایەتیشە. خۆ ئەگەر جارێك لەجاران ناچار بێت لەگەڵ ئەم حیزب، یان ئەو حیزبدا هاوکاری بکات، ئەوا تەنێ بەوە رازی دەبێ کە خۆی ببێتە سەرکردەی حیزبەکە، کە بووش بە سەرکردەی حیزبێك، گوێڕاڵیی پێڕۆی نێوخۆییی حیزبەکەو پرۆگرامەکەی ناکات، بەڵکو ئەو حیزبە وەك "سکرتارێتییەك" (نووسینگە)ی خۆی تەماشا دەکات. راستییەکەی سەرکردەی کلاسیکی کورد، خۆی وەك سیاسییەك تەماشا ناکات، بەڵکو خۆی بە "باوکێك" دەزانێو لەهەموو کوردێکیش، لەباری سەرەتاوە، وەك "کوڕو کیژ"ی خۆی دەڕوانێ. بەپێی داوو دەستووری نەنووسراوی کۆمەڵگەی کوردەواری، لەسەر کوڕو کیژ پێویستە گوێڕایەڵی باوكو دایکی خۆیان بنو، لەسەر باوكو دایکیش پێویستە نەیەڵن زارۆکانیان لەنێوخۆیاندا تێکبچنو بیانپارێزن، لەبەرئەوە سەرکردەی کلاسیك گوێناداتە ئەوەی ئەو کوردە لە چ چینێكو دەستەیەکی کۆمەڵایەتییە. بۆ ئەو، ئەوە گرنگە کە هەموو لایەك گوێڕایەڵی بنو بۆ ئامانجەکانی ئەو، کە

سەربەخۆییی کوردستانە هەوڵ بدەن. لەبەرئەوە، زۆر قینی لەوەیە کە بەنێوی جیاوازیی چینایەتییەوە، ناکۆکی بکەوێتە کۆمەڵگەی کوردەوە، کە ئەو بەخێزانی خۆی دادەنێ. بۆ سەرکردەی کلاسیك، هەژارو دەوڵەمەندو ئاغاو جۆتکارو پاڵەو سەرمایەدارو دەستکورتو دەسترۆیشتوو و کارکەرو خاوەن کارگە؛ وەك یەکە. هەر کەسێك "کوردایەتی" کرد بەسەرکردەیەتیی وی، هەژار بێ یان دەوڵەمەند، ئەوە مرۆڤێکی باشە. خۆ ئەوی لەو هێڵە دەرچووە دەرێ، ئەوا هەژار بێ یان دەوڵەمەند، خزمی خۆی بێ یان نەناسێك بێ، ئەوە "مرۆڤێکی خراپە؟. بەلای وییەوە، کوردی دەسترۆیشتوو لەکۆمەڵگەدا "برا گەورەیە"و کوردی دەستنەرۆیشتووش "برا گچکەیە"و، هەر بەپێی دەستووری کوردەواری، لەسەر "برا گچکە" پێویستە "گوێڕایەڵ" بێو لەسەر "برا گەورە"ش پێویستە "بەزەیی"ی بە "برا گچکە"دا بێتەوەو تا پێی دەکرێ "نازی بکێشێ". خۆ ئەگەر ناکۆکییەك کەوتە نێوانی "برا گەورە"و "برا گچکە"وە، ئەوا سەرکردەی کلاسیك کە خۆی بە باوك دەزانێ، چارەسەریی دەکاتو، ئەوجا دەبێ هەرچییەك سەرکردە گوتی، هەموو لایەك رێزی بگرن. ئەو لایەی رێزی نەگرت، ئەوا سەرکردە سەرکۆنەی دەکات، تا "هۆش دەهێنێتەوە بە بەری دا". ئەمەش مانای وایە کە سەرکردەی کلاسیك، بەرژەوەندییە چینایەتیو دەستایەتییە جۆرجۆرەکانی کۆمەڵگەی کورد رەچاو ناگرێو دەیکاتە قوربانی "ناسنامەی ناسیۆنال". جا لەبەر ئەوەی پێوانەی "باش"و "خراپ"و "باشی"و "خراپی" بەلای سەرکردەی کلاسیکی کوردەوە، تەنێ گوێڕایەڵی"ی تاکە تاکەی کۆمەڵگەی کوردە بۆ سەرکردەو خزمەتی ئامانجەکانێتی، ئەوا ئەو "زارۆیەی" "گوێڕایەڵ"ی باوکێتی؛ زۆرتر لەپێشەوەیە لەو "زارۆیەی" سەرپێچیو دەمە دەمێو قسەی بەرزو نزم دەکات. بەمەشدا دیارە، کە ئەوانەی رەخنە دەگرنو دەمەتەقێ دەکەن، لەلای سەرکردەی کلاسیك خۆشەویست نینو، بۆیە سەرکردەی کلاسیکی

کورد، زۆر جار، بەخەڵکی ماستاوساردکەرەوەو دووڕوو و دووەكو تەشیرێسو تەنانەت نۆکەری بێگانەش دەورەدەدرێ، کە دیارە ئەمانە هەموو لەژێرەوە بۆ ئامانجی خۆیان کار دەکەنو زیان بەسەرکردەی کلاسیك خۆیو بزووتنەوەی کوردایەتیش دەگەیەنن. راستییەکەی سەرکردەیەتیی بارزانی، هەر لەکاتی دامەزراندنی "پارتی دێمۆکراتی کورد"ەوە کە هوردە بورژوای مارکسیستی کورد لە 1946/8/16دا دروستی کردو، بارزانی کردە سەرکردەیو، ئەو هەموو ناکۆکیو ئاشتبوونەوەیەی کە لەنێوان بارزانیو هوردە بورژوای کورددا روویدا، چ لەپێش شۆرشی ئەیلوولی 1961و، چ لەپاش شۆرشی ئەیلوولو، هەتا هەرەسەکە لە 1975/3/26دا، هەریەکەیان نموونەیەکی زیندووی ئەم قسانەی سەرەوەن.

(3) لەبەر ئەوەی ئامانجی سەرکردەیەتیی ناسیۆنالیستی کورد، دامەزراندنی "دەوڵەتێکی ناسیۆنال"ە بە "سەرکردەیەتیی خۆی"، بۆیە بەلای ئەم سەرکردەیەتییەوە، خەڵکی هەموو، لە "دووبەرە"دا کۆدەبنەوە (1)- بەرەی دۆست: دۆستەکان ئەوانەن کە پشتگیریی سەرکردەی کلاسیك دەکەن لەتێکۆشانیدا بۆ گەیشتنە ئامانجەکانی. (2)- بەرەی دوژمن. ئەمەش ئەوانەن کە دژی دەوەستن لەم تێکۆشانەدا. لەبەرئەوە لەهەڵبژاردنی هاوپەیماندا، ئیدیۆلۆژیی هاوپەیمانو تایبەتکارەکانیی دیی هاوپەیمان، هیچ جۆرە دەورێکی سەرەکی نابینێ لای سەرکردەی کلاسیك. بۆ وێنە: شێخ عوبیدوڵڵای نێریی نێوبراو، کە خۆی شێخێکی تەریقەت بوو و، لەساڵی 1880دا شۆرشێکی گەورەی لەدژی دەوڵەتی عوسمانیو قاجاری هەڵگیرساندبوو، هەر زوو (لەساڵی 1878دا) بیرخەرەوەیەکی لەبارەی کێشەی کوردەوە ناردبوو بۆ قۆنسوڵی ئەمریکا لەئێرانو، لەوێدا دۆزی کوردی باسکردبوو بۆیو، هەر لە گەرماوگەرمی شۆرشەکەیدا گوتبووی کە "کورد زۆریان پێخۆشە ئەگەر بەریتانیاو ئەمریکا یارمەتییان بدەن بۆ رزگار بوون لەدەست زۆرداریی

عوسمانیو فارس"(52). مەلا سەلیمی خێزانی کە یەکێك بوو لە زانا موسوڵمانە ناودارەکانی کوردستانو سەرکردەی کۆمەڵێك شۆرشگێر لە بیتلیس، لە پێش جەنگی یەکەمی جیهانیی دا، لەگەڵ چارەکانی رووسیا قسەی کردبوو و، داوای یارمەتی کردبوو لێیان لەدژی سوڵتانی عوسمانیو بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ(53). میر عەبدولرەزاق بەدرخانیش کە لەپێش جەنگی یەکەمدا بۆ سەربەخۆییی کوردستان تێدەکۆشا، پێوەندیی لەگەڵ چارەکان گرتبوو و، داوای یارمەتیی کردبوو لێیان(54). شێخ مەحموودی بەرزنجی کە لەنێو کورددا پایەی ئاینی هێندە بەرزبوو، کە خەڵکی کەشفوکەراماتیان دەگێڕایەوە لێی(55)، لەهاوینی ساڵی 1918دا نامەیەکی بۆ سێر ئارنۆڵد ویلسن، نوێنەری هێزی کۆلۆنیالیستی بەریتانیا لەمیزۆپوتامیادا، ناردبوو و، داوایکردبوو لێی کە یارمەتیی بدات بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆو پشتگیریی بکات لەدژی سوڵتانی عوسمانی(56). ئەوجا هەر ئەو شێخ مەحموودە کە لە ئینگلیزەکان ناهومێد بوو، کەوتە وتووێژ لەگەڵ نوێنەری مستەفا کەمالدا کە ئویزدەمێر بوو(57). کە لەویش هیوا بڕاوبوو، نامەیەکی نووسی بۆ لێنین لە 1923/1/20داو، داوای یارمەتیکرد لێی دژی کۆلۆنیالیستەکانی بەریتانیا(58). ئەمە هەمووی بێ ئەوەی شێخ مەحموود رۆژێ لەرۆژان لایەنگیریی "دێموکراتێتیی بەریتانیایی"، یان "ترکیزمی کەمالی،" یان "کۆمۆنیزمی سۆڤیاتی" بووبێ، هەروەها گەورەترین سەرکردەی کلاسیکی کورد لەم سەتەیەدا، واتە، مستەفا بارزانی کە لەسەرەتای چلەکانەوە کەوتە سەر بیری دامەزراندنی "دەوڵەتی ناسیۆنالی کورد"، لەپێشەوە لەگەڵ کاربەدەستانی بەریتانیا لەعێراق زۆر بەشێنەیی کەوتە وتووێژ بۆ مەسەلەی کورد(59)، کە لە بەڵێنو پەیمانی ئینگیزەکان ناهومێد بوو، ئەوجا روویکردە مەهابادو کەوتە خزمەتکردنی کۆمارە ساواکەی کوردستان بەسەرۆکایەتیی قازی محەممەد، لەکاتێکدا ئەو دەمە سۆڤێتەکان

هێزی داگیرکەربوون لەرۆژهەڵاتی کوردستاندا. دوایی کە کۆماری کوردستان رووخا، بارزانی ویستی بچێ بۆ ئەمریکاو لەوێ ببێ بە پەنابەر(60). بەڵام ئەمریکاییەکان پەنابەرێتییان پێنەدا، چۆنکە بە کۆمۆنیستیان دەزانی(61). ئەویش چوو بۆ سۆڤێتو لەوێ بوو بە پەنابەر. کاتێك ژەنەراڵ عەبدولکەریم قاسم، رژێمی شایەتیی لەعێراقدا رووخاند (لە 1958/7/14دا)، بارزانی گەڕایەوە بۆ عێراقو ویستی ببێتە هاوپەیمانی قاسم. بەڵام کە قاسم ناپاك دەرچوو لەگەڵی لەسەرەتای شەستەکاندا، پێوەندیی لەگەڵ ناسریستەکانو یەکێتیی سۆڤێتدا پەیدا کرد. لە 11ی مارتی 1970دا لەگەڵ بەعسییەکاندا پەیماننامەیەکی ئیمزا کرد. بەڵام کە بەعسییەکان هەوڵی کوشتنی بارزانییان داو پەیمانەکەیان نەهانیە جێ(62)، ئەوجا لەگەڵ شای ئێرانو شا سعوودو ئەمریکاو ئیسرائیل پێوەندیی بەست. چەند رۆژێك بەر لەوەی کۆچی دواییی بکات لەئەمریکا لە 1979/3/31دا، تەلگورافێکی پیرۆزبایی لێدا بۆ خومەینی؛و بەتەمابوو بگەڕێتەوە بۆ ئێران، بەڵام ئەوەبوو مردن رێی نەدا. بەڵام بارزانی خۆی، بێگومان، نە سەر بە "دێمۆکراسیی بەریتانیایی" بوو، نە "رێی ژیانی ئەمریکایانەی بەدڵدا چووبوو"، نە "کۆمۆنیستو مارکسیست" بوو، نە "سەهیۆنیست" بوو، نە موسڵمانێکی بنچینە گریش بوو، هەروەها نۆکەرو بەکرێگیراوی هیچ دەوڵەتێکیش نەبوو(63). بارزانی نموونەی سەرکردەیەکی کلاسیکی کورد بوو بە هەموو مانای وشەو، وەك هەموو سەرکردەیەکی کلاسیکی کورد، لەهەڵبژاردنی هاوپەیماندا لیبراڵ بوو. شایانی باسە کە ئەم لیبەراڵیزمە لەهەڵبژاردنی هاوپەیماندا، هێندێك سووت بە سەرکردەی کلاسیکی کورد، لەهێندێك کاتی تایبەتیدا، دەگەیەنێ، بەڵام زۆر جاریش زیانی زۆر گەورە بەسەرکردەی کلاسیكو تەواوی مەسەلەی کورد دەگەیەنێ، بەتایبەتی کاتێك کە هێندێك لەناحەزانو نەیاران بیانەوێ دەست بخەنە مەسەلەی کوردەوە بەنیازی خراپەکاریو،

خۆیان بەهاوپەیمان پیشان بدەن بۆ ئەوەی بگەنە ئامانجی شارەوای خۆیانو لەژێرەوە بەدزییەوە تێبکۆشن بۆی. هاوپەیمانێتیی بارزانیو بەرەی رۆژاواو دەستکێشانەوەیان لەبارزانی، بەوێنەیەکی دزانەو، لەکاتی تەنگانەدا، بێ ئەوەی بەهیچ جۆرێك لەوەپێش ئاگاداریان کردبێ، نموونەیەکی رۆنی ئەم قسەیەی سەرەوەمە. شای ئێران کە چەند سالێك خۆی کردبوو بە "هاوپەیمانی" بارزانی و "دۆستی شۆرشی کورد"، لە 6ی مارتی 1975داو پاش چەند سالێك تیروشیر سوون لە سەددام حوسێن، دەستیکردە ملی سەددامو پشتی بارزانی وا بەرەڵڵا کرد کە بەجارێك پشتی شکاند. لەوتوویژیکدا لەگەڵ رۆژنامەنووسی میسری محەممەد حەسەنەین هەیکەل لەساڵی 1975دا شا گوتی:

"بەڵێ، ئێمە یارمەتیی شۆرشی کوردمان دا. لەسەردەمی دواییی (شۆرش)دا ئێمە هێزی کاریگەر بووین لەپشتییەوە... ئێمە شۆرشی کوردمان هەڵنەگیرساند، بەڵکو شتێك بوو هەبوو و دەماندی. چەند سالێك بوو رژێمەکانی بەغدا هەڵوێستێکی دوژمنانەی ئاشکرایان بەرامبەر ئێمە دەنواند. خراپکارانیان دەنارده ئەم دیو سنوورو گەلێك بەیەکادان روویدا، شۆرشی کورد هەلێکی رەخساند بۆ ئێمەو ئێمەش قۆزتمانەوە. (بەڵام) ئایە ئێمە بەراستی دەمانویست مەسەلەیەکی کوردیی گەورە دروست بکەین؟ نەخێر. ئێمە خۆمان کەمایەتییەکی کوردیی گەورەمان هەیە".

(تەماشای لاپەڕەی پێنجی رۆژنامەی "کەیهان ئینتەرناشنال" بکە، کە بەزمانی ئینگلیزی لەتاران، لەڕۆژی 1975/9/20دا دەرچووە).

بەڕاستی ئەم قسانەی شای لێخراوی ئێران، هێندە بێ پێچوپەنان کە پێویستییان بەهیچ جۆرە لێدوانێك نییە، تەنێ ئەوە هەیە کە ئەم تاقیکردنەوەیەی سەرکردەیەتیی کلاسیکی کورد؛ یەکەمین تاقیکردنەوە نەبووەو دواتاقیکردنەوەش نابێ.

بەندی سێیەم

هوردە بۆرژوای کوردو بیری ناسیۆنالیزم

هوردە بۆرژوای کورد، لەنیوەی دووەمی سەتەی رابوردوودا، لەپێتەختەکانو شارە گەورەکانی وڵاتی عوسمانیو قاجاردا، تاکە تاکە دروستبوو. ئەم دەستە کۆمەڵایەتییە تازەیە، کە بەژمارە، یەکجار کەمو، بەجۆرێتیش رەنگێکی خۆگرتووی نەبوو، بەزۆری، بریتی بوو لەو قوتابییانەی دەچوونە قوتابخانە بەرزەکانی ئەستەموولەوە بۆ خوێندن. چۆنکە ئەو دەمە هەموو قوتابخانەکانی کوردستان تێکڕا قوتابخانەو زانستگەی ئاینی بوونو، لەیەك دوو شاری کوردستاندا نەبێ، وەك دیاربەکرو سلێمانی، کە قوتابخانەی "روشدیەی موڵکی"یان تێدا هەبوو، قوتابخانەو زانستگەی نائاینی نەبوو. بێجگە لەمەش، هێندێك کوردی دیش رێیان کەوتبووە شارە گەورەکانی وڵاتی عوسمانیو سەریان بە کاسبکارییەوە گیربووبوو و، لەوێ نیشتەجێ بووبوون. ئەم قوتابیو کاسبکارانە، نەك هەر پێوەندییان بە خزمو کەسوکاریانەوە لەکوردستاندا نەبڕیبوو و، بۆ سەردان دەچوونەوە کوردستان، بەڵکو لەشارە گەورەکانیشدا، بەتایبەتی لە ئەستەموولّ، پێوەندییان بەسەرکردەیەتیی کلاسیکی کوردەوە هەبوو، کە ئەوکاتە لەدەوڵەتی عوسمانیدا دەستی زۆر دەڕۆیو، لە هەل دەگەڕا بۆ ئەوەی کوردستانێکی سەربەخۆ بهێنێتەبوون. یەکێك لەم سەرکردە کلاسیکانە شێخ قادری شەمزینی بوو کە ئەندامی پەرلەمانی عوسمانی بوو. لەبەرئەوە دەستەی هوردەبۆرژوای کورد، بیری ناسیۆنالیزمی کوردی لەسەرکردەی کلاسیکەوە وەرگرتو، لەمەشەوە دەستەیەك کوردی "خوێندەوار" دروستبوو، کە لەخوێندەوارە کۆنەکانی کوردستان، کە هەموو قوتابیی قوتابخانە ئاینییەکان بوون، جیا دەکرایەوەو، بەم دەستەیە دەگوترا "منەوەر"، واتە "رۆناکبیر"، هێندێك لەم "منەوەرانە"، لەسەرەتاوە، لەگەڵ ئەو

ترکە "منەوەرانە"دا کاریاندەکرد کە داوای "ریفۆرم"یان دەکرد لە ئیمپراتۆرێتیی عوسمانیداو، تەنانەت هێندێك لەم کوردانە لەپێش راپەڕینی "مەشرووتییەت"ی عوسمانی لە 1908داو، ماوەیەکیش دوای ئەوەش، لەگەڵ "ژۆن ترکەکان"دا هاوکارییان دەکرد، لەمانە دوکتۆر جەودەت(64)و عەبدولڕەحمان بەدرخان(65)و مارف جیاووك(66). بەڵام زۆربەی زۆری "منەوەرەکان"ی کورد هەریەکسەر لەخزمەتی ئامانجەکانی سەرکردەی کلاسیکی کورددا بوون. خۆ ئەگەر "کۆمەڵە"یەکیش لەلایەن ئەم دەستەیەوە دروستکرابێ، وەك ئەو کۆمەڵەیەی کە لەساڵی 1911/1910دا بەنێوی "هێڤی"یەوە لەلایەن قوتابییە کوردەکانی ئەستەموولەوە دروستکراو گۆڤارێکی بەنێوی "رۆژی کورد"ەوە دەردەکرد، ئەوا ئەوەش هەر بۆ پشتگیریی سەرکردەی کلاسیك بوو، وەك گۆڤاری "رۆژی کورد" کە زمانی حاڵی ئەم کۆمەڵەیە بوو، بە ئاشکرا دەری دەخات.

پاش تەواو بوونی جەنگو رووخانی دەوڵەتی عوسمانی، بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی کورد بەسەرۆکایەتیی سەرکردە کلاسیکییەکان لە هەموو لایەکەوە بۆ سەربەخۆییی کوردستان دەستیپێکرد. لەخوارووی کوردستاندا شێخ مەحموودی بەرزنجی توانی لە 1918/11/2دا ببێتە "حوکمداری کوردستان"و ژمارەیەکی زۆر لە "منەوەرە کوردەکان" لەهەموو لایەکی ئیمپراتۆرێتیی عوسمانییەوە روویان کردە سلێمانی (شارباژێڕی خوارووی کوردستان)و خۆیان خستە خزمەتی دەزگەی دەوڵەتیی شێخ مەحموودەوە. دەنگوباسی گەڕانەوەو هەواڵی دامەزراندنی ئەم "منەوەرانە" لەسەر کار، لەرۆژنامەکانی دەورانی حکوومەتی شێخ مەحمووددا، وەك "رۆژی کوردستان" (1922-1923)و "بانگی کوردستان" (1922-1923)و "ئومێدی ئیستیقلال" (1923-1924)دا، دەخوێنرێنەوە. ژمارەیەکیش لە "منەوەرە کوردەکان" لەرۆژهەڵاتی کوردستاندا کەوتنە یارمەتیی سمایل خانی سمکۆ، کە

لەسەرەتای بیستەکاندا نێوچەیەکی گەورەی رزگارکردبوو و لە 1922دا ورمێی کردبوو بە پێتەختی خۆی‌و سەربەخۆ فەرمانڕەوایی دەکردو رۆژنامەیەکی بەنێوی حکومەتەکەیەوە دەردەکرد. ئەم رۆشنبیرە کوردانە لەدەزگای دەوڵەتی سمکۆدا بەشدارییان دەکرد. هوردەبۆرژوای کوردی ژووروی کوردستانیش لەژێر فەرمانی شێخ قادری شەمزینیدا بوون، کەسەرکردەی هەرە گەورەی هەموو بزووتنەوەی کوردایەتی بوو لەژووروی وڵاتداو، چاوەڕوانی بڕیاری کۆمەڵە ئینتەرناسیۆناڵەکانی دەکرد لەبارەی مەسەلەی کوردەوە(67). هەر هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کورد بوون، وەك ژەنەڕاڵ شەریف پاشا، کە توانیان بە پشتگیریی سەرکردەی کلاسیك لە کۆنفرانسی ئاشتیدا، لە 1919دا، دوو بەند بخەنە پەیمانی سیڤرەوە بۆ سەربەخۆییی کوردستان.

بەپێچەوانەی سەرکردە کلاسیکییەکانەوە، کە، بەنێزیکە، هەموویان لەکوردستاندا لە دایکبووبوون‌و گەروەبووبوون، پێوەندیی شەوو رۆژیان بەدەروێش‌و جەماوەری رەشوڕووتی کوردەوە هەبوو، لەخۆڕەوشتی کۆمەڵگەی کورد زۆر شارەزابوون، دەستەی هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کورد، هێندێکیان هەر لەو کوردانە بوون کە لەکوردستاندا لەدایك نەبووبوون. هێندێکیشیان هەر زۆر بەگەنجێتی کوردستانیان بەجێهێشتبوو، چووبوونە نێو ترك‌و عەرەب‌و فارسەوە، ئەو رۆشنبیرێتییەی کە هەیانبوو، رۆشنبیرێتییەکی کوردانە نەبوو، بەڵکو رۆشنبیرێتییەك بوو کە لەقوتابخانەکانی ترك‌و عەرەب‌و فارسەوە وەریانگرتبوو. لەبەرئەوە هەڵسوکەوتی کۆمەڵایەتیشیان لاساییکردنەوەیەکی رۆشنبیرانی ترك‌و عەرەب‌و فارس بوو، بەتایبەتی رۆشنبیرانی ترك، کە ئەوانیش تا هەندازەیەکی زۆر، لاساییەکی ناشییانەی ئەوروپاییەکانیان دەکردەوە. سەبارەت بەوە، ئەم کوردە رۆشنبیرانە، کە لەپاش رووخانی دەوڵەتی عوسمانی، هاتنە کوردستان‌و پێوەندییان لەگەڵ جەماوەری کورددا بەست، لەنێو کۆمەڵگەی کوردا- کە بێجگە لەوان، بەنێزیکە، لە رەشوڕووت‌و نەخوێندەوارو

گۆڤاری نیشتمان جەمال نەبەز

خەڵکی دوور لە کولتووری ترك‌و عەرەب‌و فارس‌و زۆر دوورتر لە کولتووری ئەوروپایی پێکهاتبوو- نامۆ(غریب)و تاکهەڵکەوتوو(نشاز) دەهاتنە بەرچاو، چۆنکە بەشی زۆری قسەو هەڵسوکەوتەکانیان لەگەڵ دۆخ‌و هەلومەرجی کۆمەڵگەی ترادیسیۆنالی کوردا نەدەگونجان. لەبەر ئەوە خەڵکەکە ئەمانەیان -وەك لەمەوبەر گوتم- بە "منەوەر" دەدایە قەڵەم، کە هەرچەندە وشەکە لەترکەکانەوە وەرگیرابوو، لێ لەبنەڕەتدا عەرەبییەو مانای "رۆناکبیر" دەگرێتەوە، بەڵام "منەوەر" لەنێو خەڵکی ئەو دەمەی کوردستاندا مانای "کافر"و "بێ دین"و"بێبەندوبار"ی دەدابە دەستەوە. هێندێك جاریش ئەم "منەوەرانە" لە لایەن خەلکەوە بە "فەرمەسۆن" نێودەبران، کەمەبەست لە وشەکە "خودێ نەناسی" بوو(68). ئەمانیش -دەستەی هوردەبۆرژوا- بەرامبەربەوە، راستە خەڵکەکەیان بە "ساویلکە"و "دواکەتوو"و "نەزان"و "لەگوێی گا دا نوستوو"و "کێوی" دەزانی و، خۆشیان بە "مۆدێرن"و "شارستانی"و، لەمەشەوە ناکۆکی پەیدا دەبوو لەنێوان سەرکردەی کلاسیك‌و ئەم هوردەبۆرژوایانەدا، چۆنکە سەرکردەی کلاسیك رەوایەتیی دەسەڵاتەکەی خۆی لە پشتگیری ئەم رەشوڕووت‌و "نەخوێندەوارانە" وەردەگرت، بۆیە نەیدەتوانی دڵیان بشکێنێ بۆ کەمەیەکی کەم هوردەبۆرژوای "وەك نیسك بێبار"ی لە "خوڕەوشتی کوردەواری لاداو". جا سەبارەت بەوەی ئەم دەستە هوردە بۆرژوا رۆشنبیرە، لەنێو جەماوەری کوردا، بنکەیەکی کۆمەڵایەتی نەبوو پشتببەستێ پێی، ناچار دەبوو بگەڕێ بەدوای هاوپەیمانێکدا کە جێی سەرکردەی کلاسیکی کورد بگرێتەوە بۆی. ئەم "هاوپەیمانە"شی لە نوێنەرانی هاوپەیمانەکانی ئەوروپا (بەریتانیاو فەرەنسا)دا دەدوزییەوە، کە لەپاش جەنگی یەکەمی جیهانی خوارووی کوردستان‌و رۆژئاوای کوردستانیان داگیرکردبوو، بەتایبەتی "بەریتانیای گەورە" کە خوارووی کوردستان‌و میزۆپۆتامیایی بەرکەوتبوو، هەروەها لەنێو ئەو رۆشنبیرە دەستڕۆیشتووە عەرەب‌و

ترك‌و فارساندا کە بەپشتی دەوڵەتە گەورەکانی وەك بەریتانیاو سۆڤێت‌و ئیتاڵیاو فەرەنسا خەریکی دامەزراندنی دەوڵەتی ناسیۆنالی خۆیان بوون. لەبەر ئەوە، هێندێك لە هوردەبورژوای رۆشنبیری کورد، خۆی خستە خزمەتی هێزی داگیرکەری بەریتانیاو دەزگەی بیرۆکراتیی دەوڵەتی، تازە دروستکراوی عێراقەوە، بەسەرپەرشتیی بەریتانیا. هێندێکی دیش خۆی خستە خزمەتی هێزی داگیرکەری فەرەنساو دەزگەی بیرۆکراتیی دەوڵەتی تازە دروستکراوی سوریاوە، بەسەرپەرشتیی فەرەنسا. هێندێکیش بووبوو بە "جلخوار"(69)، واتە دەیویست کوردستان بکەوێتەژێر دەستی حکومەتی ترکەوەو، بۆ ئەمەش هاوکاریی لەگەڵ چەتەکانی مستەفا کەمال دەکرد، وەك ئەو ئوێزدەمیرەی کە بەخۆی‌و چەند چەتەیەکەوە هاتبوونە رەواندز. هێندێکیش خۆی لە شۆڤێنیستە فارسەکان‌و دارودەستەی رەزا خان نیزیککردبووەوە کە دەیانویست دەوڵەتی قاجار بەپشتگیریی بەریتانیاو سۆڤێت بڕووخێنن‌و دەوڵەتێکی ناسیۆنالی فارس دروستبکەن. شایانی باسە، بەشێك لەم هوردەبۆرژوا رۆشنبیرە کوردانە، نەك هەر خزمەتێکی زۆری کولۆنیالیستەکانی بەریتانیاو فەرەنسایان کرد، بەڵکو لە دروستکردنی دەوڵەتە ناسیۆنالەکانی ترك‌و عەرەب‌و فارسدا بەشدارییەکی تەواویانکرد(70). بەڵام هەر لەنێو ئەم رۆشنبرە کوردانەدا هی واشیان هەبوو کە چارەنووسی خۆی هەتا سەر، بە چارەنووسی بزووتنەوەی کوردایەتییەوە، بەسەرۆکایەتیی سەرکردەیەتیی کلاسیك، بەتایبەتی شێخ مەحمودەوە، بەست. کە ئەم باسەش بەشێوەیەکی خەستترو دوورودرێژتر لەهەلێکی دیدا پێشکێش دەکەم.

بەستنی پەیمانی لۆزان لەساڵی 1923دا کە بوو بەهۆی ئەوەی ژووروری کوردستان بدرێ بە دەوڵەتی تازە دروستکراوی "ترکیا" کە نێونرا "ترکیای تازە"، بەپێی بەرژەوەندیی کۆلۆنیالیستەکانی ئەوروپا (بەریتانیاو فەرەنساو ئیتاڵیا)و بەبێ ئەوەی هیچ پرسیارێك لەکورد کرابێ، ئەوجا دامەزراندنی "ترکیای کەمالی" هەر لەساڵی 1923دا، دوای ئەوەش رووخاندنی دەوڵەتی خواروی کوردستان لەلایەن هێزەکانی بەریتانیاوە لە 1924/7/19داو نووساندنی بەزۆر بە دەوڵەتی عێراقەوە، ئەوجا بڕیاری کۆمەڵەی گەلان "لەساڵی 1925دا بۆ نووساندنی خوارووی کورستان (ویلایەتی مووسڵ) بە عێراقەوە، سەرەڕای رازینەبوونی گەلی کورد کە زۆربەی زۆری دانیشتووانی "ویلایەتی مووسڵ" بوون، ئەمجا رووخاندنی بنەماڵەی قاجاری‌و دامەزراندنی "ئێرانی پەهلەوی" لە 1925داو، بوونی رەزا خان بە "رەزا شای پەهلەوی" بەیارمەتی بەریتانیاو سۆڤێت. بەکورتی، دوای دابەشکردنەوەی کوردستان، پاش جەنگی یەکەمی جیهانی‌و دروستبوونی "ترکیای کەمالی"و "ئێرانی پەهلەوی"و "عێراقی هاشمی" بەیارمەتی‌و پشتگیریی دەوڵەتەکانی رۆژئاواو رۆژهەڵات، هەڵومەرجێکی زۆر سەخت هاتەپێشەوە بۆ کورد، کە سەرکردەی کلاسیك لە کوردستانی پارچەپارچەکراودا، نەیدەتوانی بەمێتۆدی کۆنی خۆی، دەرەقەتی دەوڵەتە ناسیۆنالەکانی ترك‌و عەرەب‌و فارس‌و پارێزەرەکانیان، بەریتانیاو فەرەنساو سۆڤێت، بێ، لەئەنجامی ئەوەوە، بەربەرەکانێی چەکدارانەی کورد بەسەرکردایەتیی کلاسیك لە 1925 (لەدیاربەکر بەسەرۆکایەتیی شێخ سەعیدی پیران) لە 1920-1930 (لەرۆژهەڵاتی کوردستان بەسەرۆکایەتیی سمکۆ)، لە 1919-1931 (لەخوارووی کوردستان بەسەرۆکایەتیی شێخ مەحمود)، لە 1927-1930 (لەنێوچەی ئارارات بەسەرۆکایەتی ئیحسان نووری)، هیچیان هیچ ئامانجێکی سەرکردەی کلاسیکی کوردی لەسەربەخۆیی کوردستاندا نەهانیەدی. بەڵام سەرکردەی کلاسیکی کورد، بەمە لەنێو نەچوو، بەڵکو جەماوەری کورد زۆرتر لەدەوروپشتی کۆبووەوەو دەستەی هوردەبۆرژوای کوردیش کە لەژێر ئەم دەوڵەتە "مۆدێرنکراوانە"دا دەژیا، بەکردەوە زۆروزەنگی شۆڤێنیزمی ترك‌و فارس‌و عەرەبی چێشتبوو، هەتا دەهات زۆرتر پشتی سەرکردەی کلاسیکی کوردی دەگرت‌و پتر لەژێر ئاڵای سەرکردەی

کلاسیکدا بۆ سەربەخۆیی کوردستان هەوڵی دەداو خزمەتی زمانو کولتووری کوردی دەکرد، بەتایبەتی لەعێراقو سوریادا، کە سەرەرای بوونی حکومەتی ناسیۆنالی عەرەب لەم دوو وڵاتەدا لەژێر چاوەدێریی بەریتانیاو فەرەنسادا، "سەربەستیی بەکوردینووسین" تا هەندازەیەك بەكورد درابوو.

لەپاش جەنگی یەکەمی جیهانییەوە تا جەنگی دووەمی جیهانی، هوردەبۆرژوای کورد، بەتایبەتی لەعێراقو ئێراندا، گەلێك کۆمەڵەی سیاسیو رۆشنبیری دامەزراند، کەهەموو ئەمانە ئامانجیان سەربەخۆیی کوردستان بوو، کە ئەمەش -وەك لەمەوبەرگوتمان- درۆشی کرۆکی (مرکزی)ی سەرکردەیەتیی کلاسیکیی کورد بوو. بەڵام لەبەر ئەوەی رۆشنبیرانی هوردەبۆرژوای کورد هێشتا بە چەندایەتیو چۆنایەتی نەبووبوو بەچینێکی وا بەدەستەڵات کە بتوانێ بەتەنێ بەسەرپێی خۆیەوە بوەستێ، هیوایان بڕیبووە یارمەتیی بەریتانیاو فەرەنسا، زۆر بەتایبەتی "بەریتانیای گەورە" کە ئەو دەمە لە عێراقو رۆژهەڵاتی نێوەراستدا دەستی زۆر دەرۆیی. سەرکردەی کلاسیك کە بەتاقیکردنەوەی هاوپەیمانێتیی رابردووی لەگەڵ بەریتانیادا، "دڵسۆزی"و "ویژدان"ی "بەریتانیای گەورە" دەرکەوتبوو بۆی، باوەڕی بەبەریتانیا نەمابوو، لەگەڵ ئەوەشدا بەلایەوە مەبەست نەبوو کێ یارمەتی سەربەخۆیی کوردستان دەدات. لەبەر ئەوە ئەو دوو کۆمەڵە سیاسییە گەورەیەی کە لەجەنگی دووەمی جیهانیی دا لە رۆژهەڵاتو خوارووی کوردستاندا لەلایەن هوردە بۆرژوای رۆشنبیری کوردەوە دروستبوون، واتە "ژێکاف" (1942-1945)و "هیوا" (1939-1945)، لەبارەی ئامانجو تاکتیکەوە، هیچ نوختەیەکی تێدا نەبوو کە بەدڵی سەرکردایەتیی کلاسیك نەبێ. هەر لەبەر ئەوەش بوو کە "کۆمەڵەی هیوا" لەساڵی 1939 دا لەلایەن قوتابیانی کوردەوە دروستبوو، ساڵێکی رەبەق بێ سەرکردە مایەوە، چۆنکە دامەزرێنەرەکانی هیچیان لەخۆیان رانەدەدی، ببنە سەرکردەی(71)، مامۆستا رەفیق

حیلمی (1898-1960/8/4) کە یەکێك بوو لە پێڕەوانی سەرکردە کلاسیکییەکانی کوردو، کۆنە یارمەتیدەری شێخ مەحموود بوو، بێ چەندو چۆن، رازیبوو ببێتە سەرکردەی "کۆمەڵەی هیوا" وەك چۆن لەساڵی 1944دا قازی محەممەد (1893-1947/3/31) بەئاسانی رازیبوو ببێتە سەرکردەی "کۆمەڵەی ژێکاف".

لەماوەی جەنگی دووەمی جیهانیی دا هێندێك کارەسات روویاندا کە دڵی هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کوردی لەپشتبەستن بەبەریتانیا ساردکردەوە. لەئابی 1943دا، شۆرش لەنێوچەی بارزاندا بەسەرۆکایەتیی شێخ ئەحمەدی بارزانیو مەلا مستەفای برای روویدا. "کۆمەڵەی هیوا" کەوتە یارمەتی بارزانییەکان، بەڵام هێندێك کاربەدەستانی هیوا، وەك ماجید مستەفا کە بەسەرزاری "کوردپەروەر"و لەژێرەوە پیاوی ئینگلیز بوو، بۆ سووتی ئینگلیزەکان، شۆرشگێرەکانی هێور کردەوە، بەنێوی وتوویژەوە لەگەڵ حکوومەتی عێراقداو چاوەروانکردنی "لوتفی بەریتانیای گەورە بەرامبەر بە کورد" شەری لەخوارووی کوردستاندا راگرت بە هێندێك بەڵێن کە هەمووی دەستیدەستی (مماطلة)و کاتبردنەوە بوو بۆ سووتی عێراقو بەریتانیا، بێ ئەوەی کورد هیچی دەستبکەوێ لێی. سەبارەت بەوە ناکۆکی کەوتە نێوان ریزەکانی حیزبی هیواوە. جا لەبەرئەوەی لەهاوینی ساڵی 1941وە لەشکری سۆڤێتو بەریتانیا بەنێوی بەربەرەکانێی پروپاگەندەی نازێتییەوە کشابوونە نێو کوردستانی ئێرانەوە، سۆڤێتەکان لەکوردستاندا لەگەڵ "کۆمەڵەی ژێکاف"دا وتوویژیان دەستپێکردبوو، ئەوەدەمەش هێشتا کورد سۆڤێتی تاقینەکردبووەوە، بەڵام بەریتانیای تاقیکردبووەوە، بێجگە لەوەش، کۆمۆنیستەکانی عێراقو کۆمۆنیستەکانی ئێران (توودەییەکان) لەنێو رۆشنبیرانی کوردا پروپاگەندەیان زۆر دەکرد بۆ سۆڤێت، لەبەرئەوە هوردەبۆرژوای کورد بەربەرە گومانی پەیداکرد لە "دڵسۆزی"ی بەریتانیا بۆ کوردو دڵی خۆیدا بە سۆڤێتەکان، بەتایبەتی کە دەیدی لەپاش بیست ساڵێك

لەدیکتاتۆریەتیی رەزاخان‌و رێبەندکردنی زمانی کوردی‌و جلکی کوردی‌و گۆرانی کوردی، سۆڤێتەکان لەئێراندا، چاو لە بزووتنەوەی سیاسی‌و کولتووریی کورد دەپۆشن، بەهەڵسوکەوتەکانیشیاندا وادیارە کە چاوەڕوانی ئەوە دەکرێ لێیان شتێك بۆ کورد بکەن. بەپێچەوانەی ئەمەوە، بەدبینیی بەرامبەر بەریتانیاو بەڵێنەکانی هەتا دەهات بەهێزتر دەبوو لەنێو کوردا بەگشتی و، لە نێو هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کورددا بەتایبەتی. لەمەشەوە ناهومێدی‌و خەفەتباری، رۆژ لەدوای رۆژ، رۆشنبیرانی کوردی پتر دادەگرت. هۆنەری ناسیۆنالیستی کورد فایەق بێکەس (1905-1948/12/18) کە خۆی ئەندامی "کۆمەڵەی ژێکاف" بوو، لەسەرەتای ساڵی 1944دا داخ‌و خەفەتی دڵی خۆی بەمجۆرە هەڵڕشتبوو:

دەنگ بلاوە، خەڵك ئەڵێن ئەمجارە کورد سەربەست ئەبێ
چی ئەڵێن، بیلێن، لام وایە درۆو چاوپەست ئەبێ
سەتهەزار جارمان سیاسەت تەجروبەکردو کەچی
ئێستەکەش زۆرمان بە فیشاڵی وەها سەرمەست ئەبێ
بێتو بەینی ترك وئینگلیز زەڕەیەك تێکچێ ئیتر
مەسەلەی کوردایەتی ئەوسا بەجارێ خەست ئەبێ
کەی حوقوق ئەدرێ، ئەسەنرێ، عەیبە ئیتر تێبگەن
سەربەخۆیی چۆن نسیبی قەومی وا بێ دەست ئەبێ
میللەتی جاهیل لەدنیادا ئەبێ هەر بەندەبێ
نۆکەری هەر خشت بەبالای قەومی دیل‌و پەست ئەبێ

شایانی باس ئەوەیە، هەرچەندە هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کورد لەساڵانی جەنگدا، رێبازی هومێدو چاوەڕوانیی لەبەریتانیاوە گۆڕی بەسۆڤێت، بەلام هۆی ئەمە ئەوە

نەبوو کە هوردەبۆرژوای کورد بووبووە مارکسیست یان کۆمۆنیست. کۆمۆنیستەکان کە ئەو دەمە لەکوردستاندا بە "مسقوف" یان "بۆلشەویك" نێویان رۆیبوو، بەهۆی پرۆپاگەندەی بەریتانیاوە هاومانای "کافر"و "رەوشتنزم" بوون. لەبەر ئەوە خۆشەویستیی سۆڤێت لەلایەن کوردەوە، بەتایبەتی لەلایەن رۆشنبیری هوردەبۆرژوا ی ناسیۆنالیستی کوردەوە، پێوەندیی بەبیروباوەڕی کۆمۆنیزمەوە نەبوو. نووری شاوەیس (1922-1983/11/15) کە رۆشنبیرێکی مارکسیستی کورد بوو، لەبیرەوەری ساڵی 1939دا دەبێژێ:

"پاش پشووی خوێندن، لەکۆتایی ساڵی 1939دا ژمارەمان زۆربوو، وامانلێهات بیر لە گۆڕینی نێوی کۆمەڵە بکەینەوە، ئەم بیرە لەخەڵکی دییەوە بۆمان دەهات، ئەگەرچی هێندێکمان دەیوست نێوی کۆمەڵە هەر بە "دارکەر" بمێنێتەوە. چونکە ئێمە لەو دەمەدا خۆمان بە کۆمەڵەی چینی زەحمەتکێش‌و هەژار، واتە، جۆتکارو کاسبکار دەزانی..... ئەگەرچی بیرکردنەوەو هەستیمان لەسەر بنچینەیەکی زانستانە نەبوو، چونکە راستییەکەی بیری مارکسیزم، تەنانەت ئەو سەردەمەش لەنێوماندا بلاونەبووبووەوە. باسی باوەڕوبیری کۆمۆنیزمان دەبیست، بەلام باوەڕمان نەدەکرد پێی، چونکە بەبیری خوانەناسی‌و بێڕەوشتی دەهاتە بەرچاومان"(72).

بەلام لەساڵی 1944 بەدواوە، مەسەلە جۆرێکی دی لێهات. لەنیوەی دووهەمی ئەم ساڵەدا پاش ئەوەی شۆرشی بارزان سێ ساڵ بوو وەستێنرابوو لەسەر بەڵێنی بەریتانیا گوایە کە لەعێراقدا نێوچەیەکی کوردیی خاوەن ئۆتۆنۆمی دروستدەکرێت، کەچی نەکرا، تاقمێك رۆشنبیری کورد کە تا ئەو کاتە سەر بە حیزبی هیوا بوون، لە "هیوا" جیابوونەوەو لقێکی "پارتی کۆمۆنیستی عێراق" یان لەخوارووی کوردستاندا بەنێوی "لقی کورد"ەوە داناو رۆژنامەیەکیان بەنێوی "یەکێتیی تێکۆشین"ەوە دەرکرد(73) پاش ئەوەی لەکۆتایی هاوین‌و سەرەتای پاییزی ساڵی 1945دا، فرۆکەکانی هێزی

بەریتانیا نێوچەی بارزانیان بۆمباباران کرد بۆ پشتگیریی لەشکری عێراق، مستەفا بارزانی ناچار بوو لەکۆتایی مانگی ئەیلولی هەر ئەو ساڵەدا رابکات بۆ کوردستانی ئێران‌و بچێتە مەهاباد کە ئەو دەمە لەشکری سۆڤێتی تێیدا بوو، هێندێك لە سەرکردەکانی یەکێتیی تێکۆشین "وەك سالّح حەیدەری‌و نافیع یونس (1926-1963)و عەلی عەبدوللاو... هتد". لەنۆڤێمبەری 1945دا "حیزبی شیوعی کوردستانی عێراق"یان دامەزراندو رۆژنامەیەکیشیان بەنێوی "شۆرش"وە بلاوکردەوە، لەبەرئەوە حیزبەکەشیان بە "حیزبی شۆرش" نێویرِۆیی.

هەر لەساڵی 1945دا ئەم حیزبەو چەند تاقم‌و دەستەیەکی مارکسێتیی گچکەی دی "حیزبی رزگاری کورد" (1945-1946) یان دامەزراند کە حیزبێکی مارکسیستی بوو، بۆ سەربەخۆیی کوردستان تێدەکۆشاو، یەکێك لەسەرکردەکانی، زەید ئەحمەد عوسمانی پارێزەر (1920-1978) بوو کە ئەو دەمە خوێندەڤان بوو لەزانستگەی قاهیرە، لەوێ پەرتۆکێکی بەزمانی عەرەبی بەنێوی "نضال الاكراد"و نێوی خواستەمەنی محەممەد شێرزادەوە نووسیبوو. گەلێك لەبەیاننامەکانی "پارتی کۆمۆنیستی کورد"و پەیرِەو پرِۆگرامی ئەم حیزبە لەم کتێبەدا خراونەتە پێش چاو. لەگەڵ ئەم هەولّەشدا بۆ کارکردنی سەربەخۆ، هوردەبۆرژوای کورد، چ مارکسیست‌و چ نامارکسیست، هەستی بەبێ هێزی خۆی دەکردو نەیدەتوانی بەبێ سەرکردەیەتیی کلاسیك بکەوێتە کاروچالاکی بەردار، بەتایبەتی ئەگەربیویستایە لەگەڵ دەوڵەتێکی مەزنی وەك یەکێتیی سۆڤێت بکەوێتە وتووێژ، پێویستی بەسەرکردەیەکی ناسراوی بەدەستەلات هەبوو. لەبەر ئەوە "کۆمەڵەی ژێکاف" لەرۆژهەلاتی کوردستان (ئێران)دا، هەر لەئۆکتۆبەری 1944ەوە سەرکردەیتیی خۆی دایە دەست قازی محەمەد، کە ئەویش نێوی حیزبەکەی لەنۆڤێمبەری 1945دا گۆرِی بە "حیزبی دێموکراتی کوردستان"(75). هەروەها هوردەبۆرژوای کورد، لەخوارووی کوردستاندا

(عێراق) لە 1946/8/16دا -واتە چەند مانگێك دوای دامەزراندنی کۆماری کوردستان بەسەرۆکایەتیی قازی محەممەد، حیزبێکی تازەی دروستکرد کە پێکهاتبوو لەیەکگرتنی لقی "کۆمەڵەی ژێکاف" لە کوردستانی عێراق‌و "حیزبی رزگاری کورد"و... هتد بەنێوی "پارتی دێمۆکراتی کورد"ەوە و، سەرکردەیەتیی خۆی دایە دەست مستەفا بارزانی کە ئەو دەمە لەکوردستاندا وەك پاڵەوانێکی کورد نێوی دەرکردبوو(76). شێخ لەتیفی کورِی شێخ مەحموودی بەرزنجی (1917-1972/5/12)ش کرا بە جێگری سەرۆك.

ئەم یەکگرتنە لەنێوان سەرکردە کلاسیکەکان و هوردەبۆرژوای مارکسیستی کورددا بۆ دامەزراندنی رێکخراوێکی کوردی، شتێکی ناچاری بوو لە هەردوو لاوە، چۆنکە بەهۆی ئەو هەلومەرجەوە کە لەرۆژهەلاتی نێزیکدا دروست بووبوو، سەرکردەی کلاسیکی کورد نەیدەتوانی وەك جاران بەتەنێ کاربکات‌و پێویستی بە رۆشنبیرو بیرۆکرات‌و خاوەنقەڵەم هەبوو. هوردە بورژوای کوردیش، بەهۆی ئەوەوە کە جەماوەری کوردی لەپشت نەبوو، نەیدەتوانی بەتەنێ بگاتە هیچ ئامانجێك. لەبەرئەوە هەولّدان بۆ "تێکهەڵکیشێك"ی هەردوولاو "مساوەمە"یەك لە هەردوولاوە باری ناچاری بوو، دەبوو بکرایە. جا لەبەرئەوەی هوردەبۆرژوای کوردی مارکسیست، بەکارتێکردنی مارکسییزمی ستالینیزم‌و نزیکبوونەوە لە هوردەبۆرژوای ترك‌و عەرەب‌و فارس، ناهومێد بوو بوو لەسەربەخۆیی کوردستان پاش جەنگی دووەمی جیهانی، وایلێهاتبوو مەسەلەی کوردی لەهەر ولاتێکدا بەمسەلەی نیشتمانیی تێکرِای ئەو ولاتە دەدایە قەڵەم (بۆ وێنە: مەسەلەی کورد لەعێراقدا وەك بەشێك لەمەسەلەی نیشتمانیی عێراق)و داخوازییە کرِۆکییەکەی، واتە، ستراتیژەکەی بووبوو بە "ئۆتۆنۆمی"ی بۆ کوردستان‌و "دێمۆکراتی" بۆ ئەو دەوڵەتەی کە ئەوپارچە کوردستانە نووسێنراوە پێوەی، سەرکردەی کلاسیکی کورد ناچار بوو بەسەرزاری مل بۆ "ئۆتۆنۆمی" بدات،

هەرچەندە لەدڵەوە باوەڕی پێی نەبوو. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا، بەهیچ جۆرێك رازینەبوو بەوەی کە بیری مارکسێتی بکاتە ماڵ بەسەرخۆیەوە، ئەگەر تەماشای دەستوورو یاساکانی دەورانی فەرمانڕەوایی قازی محەمەد بکەین، دەبینین هیچ نیشانەیەکی مارکسێتی تێدا نییە، ئەگەرچی کۆماری کوردستان کاتێك هاتەکایە کە لەشکری سۆڤێت لەکوردستاندا مۆڵی بەستبوو. جا هەرچەندە پاش دامەزراندنی "پارتی دێمۆکراتی کورد"، سەرکردەکەی کە بارزانی بوو، ناچار بووبێ بۆ سۆڤێتو لە "حیزبەکەی"دووربکەوێتەوە، بەڵام هەر پاش گەڕانەوەی بارزانی لەمۆسکۆ، هەڵوێستی بارزانی بەرامبەر مارکسیزمو کۆمۆنیزم ئاشکرا بوو. جا هەموو لێکدانو تێکڕژانو ناکۆکییەکی نێوان بارزانی و هوردەبۆرژوای مارکسیستی کورد، لەشەستەکانو سەرەتای حەفتاکاندا، دەگەڕێتەوە بۆ ئەم نەگونجانە لەنێوان هوردەبۆرژوای کوردی سەر بە مارکسیزمو سەرکردەیەتیی کلاسیکی کوردی دژ بەهەموو ئیدۆلۆژییەك. بەکورتی: هەر لەکاتی جەنگی دووەمی جیهانییەوە تا ئەمڕۆ، بیری مارکسیزم بوو بە ئیدیۆلۆژیی هوردەبۆرژوای کورد. جا هەرچەندە لەچوارچێوەی ئەم بیرەدا، گەلێك رێبازی جیاجیا هەیە، وەك لێنینیزمو ستالینیزمو ریفۆرمیزمو ماویزمو ترۆتسکیزمو ئەلبانیزمو... هتد، لەگەڵ ئەوەشدا، مارکسیزم، وەك "ئیدیۆلۆژی" یەکێکە لەتایبەتکارەکانی هوردەبۆرژوای ئەمڕۆی کورد، کە دیارە ئەم باسەش لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی پێویستە(77).

سەرنج: ئەم سەرنجەی سەرەوە هی چارەکە چەرخێك لەمەوبەرە. پاش رووخانی رژێمی سۆڤێت، چینی هوردەبۆرژوای کورد -وەك چین- بووە بە درۆزەکەرێکی نێونەتەوەیی.

بەندی چوارەم

بیری نەتەوەیی‌و ناسیۆنالیزم

قوتابخانەی کوردیی سۆسیالیزم‌و ڕێبازی کوردایەتی

لەنێوەڕاستی پەنجاکاندا بیرێکی نوێ کەوتە نێو ئەو ڕۆشنبیرە کوردانەوە کە نە بەمێتۆد (اسلوب)و جۆری بیرکردنەوەی سەرکردەیەتیی کلاسیکی کورد ڕازیدەبوون و، نە بەبیری مارکسیستانەی هوردەبۆرژوای کورد (چ کوردستانی‌و چ ناکوردستانی) دابیندەبوون. ئەمانە سەرەتای کاریان بەشیکردنەوەی مێژووی کولتووریی‌و سیاسیی‌و کۆمەڵایەتیی‌و ئاینیی کورد و، ڕەخنەگرتن لەسەرکردەیەتیی کلاسیکی نیشتمانی‌و سەرکردەیەتیی هوردەبۆرژوای مارکسیستی کورد دەستپێکرد، لەبەر ئەوە لەپێشەوە نێویان بە "هێزی سێیەم" ڕۆیی. لایەنگرانی ئەم ڕێبازە هزری (فکری)یە، هەڵوێستو سەرنجە سیاسیی‌و کۆمەڵایەتییەکانی خۆیان لە قاڵبێکی فەلسەفیدا دەردەبڕی، لەمەوە بەرەبەرە قوتابخانەیەکی ڕۆناکبیریی کوردی دروست بوو، کە بە "قوتابخانەی کوردیی سۆسیالیزم" نێوبرا، هەر لەم قوتابخانەیەشەوە بیرێکی تازە سەریهەڵدا کە بە "بیری نەتەوەیی" نێوبرۆیی، دوواییی بوو بەفەلسەفەی ئەو ڕێکخراوەی لە 1959/4/14دا بەنێوی "کۆمەڵەی ئازادی و ژیانەوەو یەکێتیی کورد"ەوە (کاژیك) دامەزرێنرا.

بنچینەی هزریی "قوتابخانەی کوردیی سۆسیالیزم"لەسەر بنەمای کولتووری کۆنی کورد دامەزراوە، بەتایبەتی لەسەر بناخەی یەکێتیی سێکوچکەی "بیرو دەربڕین‌و کردەوە" کە بۆ یەکەمین جار فەیلەسووفی ڕۆژهەڵات زەردەشت خستیەڕوو، کاتێك "بیری باش‌و وتەی باش‌و کردەوەی باش"ی پێکەوە بەست و، بە "یەکەیەکی لەیەکجیانەکراوە" دانان.

ئەم قوتابخانە کوردییە "مرۆڤ"و "بیر"بە هاومانایەك دادەنێ‌و دەبێژێ "ئەوی بیریکردەوە مرۆڤە، ئەوی مرۆڤە بیردەکاتەوە". هەر بەلای ئەم قوتابخانەیەوە "بیری مرۆڤی ژیر، خۆی لەئازادیدا دەردەبڕێ"، چونکە "ئازادی" ئەو "خۆماڵە"یە کە لەگەڵ هەموو مرۆڤێك لەدایکدەبێ، وەك بەشێك لەمرۆڤ خۆی، لەبەرئەوە "ئازادی" شتێك نییە کە شێوای کڕین‌و فرۆشتن‌و بەخشین بێ. جا لەبەرئەوەی "ئازادی" تایبەتکارێکی خۆرسکی هەموو مرۆڤێکە، دیارە ئازادیی مرۆڤ، کەمی‌و زۆری "هەڵناگرێ"، ئەوجا وەك چۆن لە "نێوان ژیان‌و مردن دا "نێوەند"ێك نییە، واتە: "کەمێك ژیان" یان "زۆر مردن" نییە، چونکە مرۆڤ، یان "زیندوو" دەبێ، یان "مردوو" دەبێ، هەروەها وەك چۆن "لەنێوان سکپڕبوونی ژنێك‌و سکپڕ نەبوونی"دا "نێوەڕاستێك" نییە، واتە: "ژنەکە یان سکی پڕە یان سکی پڕ نییە"، هەروەهاش لەنێوان "ئازادی‌و نائازادی"دا هیچ "نێوەڕاستێك" نییە، واتە: مرۆڤ، یان دەبێ ئازاد بێ، یان ئازاد نەبێ، ئەوجا ئەگەر باوەڕمان بەوە هێنا کە ئازادی، "مافی سرۆشتیی هەموو مرۆڤێکە"و مرۆڤ دەبێ ئازاد بێ، ئەگەرنا مرۆڤ نییە، ئەو دەمە خۆیایەکە "کەمێك ئازادی"و "زۆرێك ئازادی" نییەو ناشبێ ببێ. واتە: مرۆڤ هەموویان مافی ئازادییان وەکیەك هەیە. کەواتە دەبێ بێژین "وەکیەکی لەئازادیدا مافی بنچینەیی مرۆڤە". بەڵام ئازادی "لەخۆییدا" بریتییە لە "بیرێك" کە خۆی لە "کردەوە"یەکدا دەردەخات، کە ئەو کردەوەیەش هەوڵی "یەکسانی"یە لەنێو مرۆڤدا.

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، کاتێك "ئازادی خرایە مەیدانی کار" ماناکەی "یەکسانی"یە. هەر لەبەر ئەوەشە کە "ئازادی" بێ "یەکسانی" نابێ‌و ئەوانەی وەکیەك "ئازاد" نین، وەکیەکیش "یەکسان" نین و، ئەوانەی وەکیەك "یەکسان" نین، وەکیەکیش "ئازاد" نین. بەم پێیە "قوتابخانەی کوردیی سۆسیالیزم"، کە "سۆسیالیزم" بە "ئازادیی‌و یەکسانی، وەك تەواوکەرییەك" دەزانێ، مرۆڤایەتی

(واتە: خاوەن بیر) لەگەڵ ئازادیو یەکسانیدا، بە "یەکێتییەکی سێکوچکە" دادەنێ کە لەیەك جیاناکرێنەوەو بێ یەکیش نابن.

شایانی باسە کە "قوتابخانەی کوردیی سۆسیالیزم" سەرنجی تایبەتی خۆی هەیە بەرامبەر بە هەموو لایەنەکانی ژیان، وەك "مەسەلەی چینایەتی"، "دەزگەی دەوڵەت،" مەسەلەی ئاشتی"، "مەسەلەی ئاین"، "مەسەلەی ناسیۆنال"و "مەسەلەی ژن"و... هتد و هەمووی لەسەر بنچینەی ئەم بیرە دامەزراوە، کە ئەمەش باسێکی تایبەتیی گەرەکەو جێی ئێرە نییە(78)، بەڵام ئەوەی لێرەدا باسکردنی پێویستە هەڵوێستی ئەم قوتابخانەیە لەبارەی دۆزی ناسیۆنالەوە.

بەپێی ئەم قوتابخانەیە "هەستی ناسیۆنالیزم" هەستێك نییە کە لەپلەی پەیدابوونی بۆرژوازێتیدا پەیدا ببێ، وەك مارکسیستەکان دەبێژن، بەڵکو هەستێکە لەگشت پلەیەکی هەموو کۆمەڵگەیەکی ئێتنی- ناسیۆنال دا هەیە، هەر لەرۆژی دروستبوونی ئەو کۆمەڵگەیەوە. جا لەبەر ئەوەی ئەم قوتابخانەیە مێژووی کۆمەڵگەی ئادەمزاد بەسێ پلە بەش دەکات:

1- پلەی بەرەڵایی (بێدەوڵەتی).

2- پلەی نایەکسانی (بوونی دەوڵەت).

3- پلەی یەکسانی (بوونی کۆمەڵگە بەدەوڵەتو دەوڵەت بە کۆمەڵگە)،

دەبێژێ: هەستی ناسیۆنال لەپلەی یەکەمو دووەمدا بووەو هەیەو لەپلەی یەکسانیشدا هەر دەمێنێو لەنێو ناچێ، بەڵام دوورییە ژیارییەکانی ناسیۆنالیزم لەهەر پلەیەکی کۆمەڵایەتیدا، لە هی پلەکەی دی جیاوازە. ئەم قوتابخانەیە، "بیری ناسیۆنالیزم" بە "فۆرمێکی سەرەتایی"ی "بیری نەتەوەیی" دادەنێ، چونکە "ناسیۆنالیزم" لەرێی پێشەمیی دانەوە بە "ناسنامەی ناسیۆنال" (الهوية القومية)، ناچارە هەموو جیاوازییەکانو ناکۆکییەکانی نێو کۆمەڵگەی نایەکسان بکات بەژێر لێوەوە و،

بەرامبەر ئەم جیاوازییانە هەڵوێستێکی گونجێنەرانە بنوێنێ کە بەوەش، نایەکسانیی کۆمەڵایەتی (ئابووریو رۆشنبیری) لە کۆمەڵگەدا بهێڵێتەوە.

سەبارەت بەوە، بیری ناسیۆنالیزم ناتوانێ "کۆمەڵگەی هاوئاهەنگ" دروستبکات، بەڵکو "نەتەوەیەکی یەکنەگرتوو" لەسنووری "دەوڵەتێك"دا دەهێنێتە بەرهەم، کە ئەو دەوڵەتە دەوڵەتی هەموو ئەندامەکانی ئەو نەتەوەیە نییە، وەك یەك. ئەمە لەکاتێکدا کە بیری نەتەوەیی هەڵوێستێکی شۆرشگێرانەی هەیە بەرامبەر بەم جیاوازییانەو بۆ لەنێوبردنیو یەکسانکردنی کۆمەڵگە تێدەکۆشێتو بەوە، نەتەوەیەکی هاوئاهەنگ دەهێنێتە کایە. لەبەر ئەوە، بەپێی ئەم قوتابخانەیە، "نەتەوەی راستەقینە"، واتە: "نەتەوەی هاوئاهەنگ" هەر تەنێ لەکۆمەڵگەیەکی یەکساندا شێوای دروستبوونە. هەر بەپێی ئەم لێکدانەوەیە، بوونی "دەوڵەتێکی ناسیۆنال" لەکۆمەڵگەیەکی ئێتنی- ناسیۆنالدا، مانای بوونی یەکسانیی ئەندامەکانی ئەو نەتەوەیە نییە کە ئەو کۆمەڵگە ئێتنی-ناسیۆنالە پێکدێنن. جا لەبەر ئەوەی ئازادیو یەکسانی، هاوکێشو تەواوکەری یەکن، دیارە، بوونی "دەوڵەتێکی ناسیۆنال" بەتەنێ، بوونی ئازادیی ئەو نەتەوەیە ناگەیەنێ. ئەمەش مانای وایە کە "دەوڵەتی ناسیۆنال"ی دامەزراو لەسەر بنچینەی "بیری ناسیۆنالیزم"، دەوڵەتی هەموو ئەندامەکانی بەشەکانی ئەو نەتەوەیە نییە، وەك یەك. جا بۆ ئەوەی "دەوڵەتی ناسیۆنال" ببێتە دەوڵەتی "هەموو ئەندامەکانی نەتەوەیەك"، دەبێ ئەو نەتەوەیە "هاوئاهەنگ" بێ، واتە "یەکسان"بێ. ئەو دەمە "دەوڵەتی ناسیۆنال"و "نەتەوەی یەکسان" دەبنە یەك، واتە: "کۆمەڵگە"و "دەوڵەت" دەبنە دوو دیوی "پارچەپارەیەك"، کە بەبێ یەکدی پێیان ناگوترێ "پارە"و "نرخ" یان نابێ بە تەنێ. بەکورتی، لە کۆمەڵگەیەکی نەتەوەییدا، "دەوڵەت" بریتیدەبێ لە "تەرجەمەکردنی بیری ئازادی بۆ یەکسانی بەکردەوە".

جا هەر بەم پێیە، ئەگەر کۆمەڵێك خەڵك هەبوون کەهێندێك تایبەتکاریی ئێتنی- ناسیۆنالییان هەبوو، وەك هەستی نێوکۆیی بە چارەنووسی هاوبەش (الشعور بالمصیر المشترك)، و، زمانی وەك یەك و، رابوردوویەکی نێوکۆیی و، سەرزەوییەك کە پێکەوە لەسەری بژین، ئەوا ئەو تاقمە خەڵکە گەلێك "پێکدێنن کە مافی دامەزراندنی" پێکەوە ژیانێکی ناسیۆنالانە، واتە، پێکهێنانی بەڕێوەبەرێتییەکی سەربەخۆی هەیە لەسنووری ئەو سەرزەوییەدا، بەڵام هەر بەپێی ئەم بیرە -وەك گوتمان- "سەربەخۆیی تێریتۆریال" مانای "ئازادیی تەواوی ئەو گەلە" نییە کە لەو سنوورەدا دەژی، بەڵکو بۆ ئەوەی "گەلێك" ئازادبێ، دەبێ هەموو جۆرە جیاوازییەکی چینایەتیی (ئابووریو رۆشنبیری) (لەچەشنی ئەلیتێریو ئۆتۆریتێریو... هتد) لەنێو بچیو کۆمەڵگەیەکی یەکسان دروستبێ، ئەو دەمە ئەو "گەلە" دەبێتە "نەتەوەیەکی یەکسان".

شایانی باسە کە "بیری نەتەوەیی" هۆکاری (فاکتەر) "هەستکردن بە چارەنووسی وەك یەك" بەبەهێزترین نیشانەیەکی بوونە "نەتەوە" دادەنێ، ئەجا "زمان"و "رابردووی نێوکۆیی"و "سەرزەوییەکی نێوکۆیی"و لەم رووەشەوە بۆ یەکەمینجار "بیری نەتەوەیی کوردی" رەخنەی لە تاریفی ستالین گرت لەبارەی نەتەوەوە، بەتایبەتی لەوەدا کە ستالین ئابووریی نێوکۆیی بەنیشانەیەك دادەنێ بۆ "بوونە نەتەوە"، بەڵام "نەبوونی دەوڵەت" بەنیشانەیەك دانانێ بۆ "نەبوونە نەتەوە"، ئەمە لەکاتێکدا ئەوەی "ئابووریی نێوکۆیی" لەکۆمەڵگەیەکدا دروست دەکات، تەنێ "دەوڵەت"ەو، ئەگەر "گەلێك" دەوڵەتی نەبێ، ئابووریی نێوکۆیشی نابێ. "بیری نەتەوەیی" وەك لە کاژێکنامەدا باسکراوە، "ئابووریی نێوکۆیی"بە "نیشانەی نەتەوە" دانانێو هەڵوێستەکەی ستالین بە هەڵوێستێکی فریودەرانەو دووزمانانە دەداتە قەڵەم(79).

بەم پێیە، کورد نەتەوەیەو مافی دامەزراندنی دەوڵەتێکی ناسیۆنالی خۆی هەیە. جا لەبەرئەوەی "ئازادیی مرۆڤ"-وەك گوتمان- بەپێی ئەم بیروباوەڕە، "زۆریو کەمی" هەڵناگرێ، لەبەر ئەوە دەبێ کورد خۆیان بڕیار لەسەر چارەنووسی خۆیان بدەن و، کەسیش مافی ئەوەی نابێ جۆرە شێوەیەکی تایبەتیی خۆبەڕێوەبەرێتیی تێریتۆریالو ناسیۆنال دیارییکات بۆیان. ئەمەش مانای وایە کە تركو عەرەبو فارسو هیچ گەلێکی دی، مافی ئەوەی نییەو نابێ کە بێژێ کورد دەبێ بە "ئۆتۆنۆمی" یان "دەوڵەتێکی فیدراڵی" یان.... هتد رازی بن، لەکاتێکدا تركو عەرەبو فارسو ئەو گەلانەی دی، خۆیان "دەوڵەتی ناسیۆنال"ی خۆیان هەبێ. چۆنکە ئەمە مانای کەمکردنەوەی ئازادییە لەلایەك (لای کورد)و زیادکردنی ئازادییە لەلایەکی دی (لای عەرەبو تركو فارسو گەلانی دی)، لەکاتێکدا کە ئازادی مرۆڤ -وەك گوتمان- بەلای بیری نەتەوەییەوە، "زۆریو کەمی" هەڵناگریو، دەبێ بۆ هەموو مرۆڤێك (لێرەدا نەتەوە جیاوازەکان) یەکسان بێ.

هەر بەپێی بیری نەتەوەیی، بڕیاردان لەسەر چارەنووسی گەلێك- لەلایەن خۆیەوە، دەبێ هەر "لەئازادییدا" بدرێو هەر "بۆ ئازادیش بدرێ". ئەمەش مانای وایە کە هیچ کەسێكو هیچ کۆمەڵێكو هێچ کۆمەڵگەیەكو هیچ گەلێك، مافی ئەوەی نییە "لەدژی ئازادی" دەنگ بدات، تەنانەت ئەگەر ئەو بڕیارەش "لەدژی ئازدیی خۆی"یشی بێ. "بیری نەتەوەیی" لێرەدا نموونەیەك پێشاندەداتو دەبێژێ، ئەو کەسەی کە دەیەوێ خۆی بکوژێ، تۆ ناتوانیت بێژیت، ئەو کەسە ئازادە، چۆنکە لەش لەشی خۆیەتیو گیان گیانی خۆیەتی، با خۆی بکوژێ، بەڵکو دەبێ بچیت دەستیبگریتو نەیەڵیت لەدژی ئازادیی خۆی بوەستێ، راستییەکەی ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە یەکەم، ئازادی خۆماڵێکی خۆڕسکییەو لەگەڵیدا هاتووەتە جیهانو خۆی نەیبەخشیوە بەخۆی، تا لەخۆیی بسێنێتەوە، دووەم: لەبەر ئەوەی ئازادی

تایبەتکارێکی مرۆڤەو مرۆڤیش تاقە گیاندارێکی ژیرە، دیارە "ئازادی"و "ژیری" هاوکێشەی یەکن، بۆیە هەموو "بڕیاردانێك لەدژی ئازادیی، لەژیرییەوە نایەتو نەهاتووە". جا ئەگەر هاتو نەتەوەیەکیش لەدژی ئازادیی خۆی بڕیارێکی دا، ئەوا ئەو بڕیارە -تەنانەت ئەگەر زۆربەی زۆری نەتەوەکە، یان هەمووشی بەجارێك، دابووی- ئەوا هەر ڕێزی لێناگیرێو بەرەبەرەکانی دەکرێ. چۆنکە ئەو بڕیارە لەژیرییەوە نەهاتووە. جا لەبەر ئەوەیە هەر بڕیارێك کە نەتەوەی کورد، یان هەر نەتەوەیەکی دی بیدات لەدژی ئازادیو بۆ هێنانەکایەی ڕژێمێکی وا کە لە ئازادی کەمبکاتەوە، یا کەمکردنەوەی ئازادیی خۆیشی بێ، وەك ئەوەی بێژین بڕیار دەدات بۆ دامەزراندنی ڕژێمێکی خواردەستی (تەبەعیەت)، یان ڕژێمێکی ژێردەستەیی، یان ڕژێمێکی تۆتالیتێرانە، یان ڕژێمێکی ئۆتۆریتێرانە، یان ڕژێمێکی ڕەگەزپەرستانەو.... هتد- بەپێی بیروباوەڕی نەتەوەیی- ڕێزی لێناگیرێو بەربەرەکانی دەکرێ.

هێندەی کێشەکە پێوەندی بە "کوردایەتی"یەوە هەیە، ئەوا "بیری نەتەوەیی" پێی وایە کە سەرکردەیەتیی کلاسیکیی کوردو سەرکردەیەتیی هوردەبۆرژوای کورد، هیچ کاتێك پێیان ناکرێ کە کۆمەڵگەیەکی "نەتەوەیی" پێکبهێنن. چۆنکە سەرکردەیەتیی کلاسیك، جیهانبینییەکەی "نیشتمانی"یەو هەموو جیاوازییە چینایەتیو توێکایەتییەکانی نێو کۆمەڵگە دەخاتە پشتگوێو دەیانکاتە قوربانی "ناسنامەی ناسیۆنالی کوردی"و لەئەنجامدا کۆمەڵگەی کوردەواری، وەك کۆمەڵگەیەکی "دژ ئاهەنگ" دەهێڵێتەوەو، سەرکردەیەتیی هوردەبۆرژواش، لەبابەتی کۆمەڵگەی کورد خۆیەوە دەست پێناکاتو، لێوەشی ناچێتە دەرەوە، بەڵکو بەپێوانەو تەرازوویەکی بێگانە بەکۆمەڵگەی کورد کە تەواوی مارکسییانەیە، ڕووداوەکانی کۆمەڵگەی کورد دەپێوێو دەکێشێو سەبارەت بەمەیە کە ئەم دوو سەرکردەیەتییە ناتوانن چارەسەری ڕاست بۆ نەهێشتنی ناکۆکییەکانی کۆمەڵگە ئامادەبکەن. ئەمە

لەباری ستراتیژەوە، لەباری تاکتیکیشەوە، هەردوو سەرکردەیەتییەکە -وەك بەتاقیکردنەوەش دەرکەوتووە- وەك ئەنجامێکی ڕاستەوخۆی ئەو بیروڕێ نالەبارەی گرتوویانە -کە بەکورتی لەبەندی دووەمو سێیەمدا باسمانکرد- ئەوەیان لەباردانییە، تەنانەت "دەوڵەتێکی ناسیۆنالی نایەکسان"، یان "ئۆتۆنۆمییەکی ڕاستەقینە"ش بهێننەدی.

بیری نەتەوەیی پێیوایە کە هیچ نەتەوەیەك مافی ئەوەی نییە خۆی بکاتە "نوێنەری "نەتەوەیەکی دی"، یان "هیچ کەمە نەتەوەیەك"، چۆنکە ئەمە مانای کەمکردنەوەی ئازادییە. لەبەر ئەوە هەڵگرانی بیری نەتەوەیی، خۆیان بە نوێنەری کەمایەتییە ناسیۆنالەکانی کوردستان نازانن، بەڵکو دەبێژن: ئەم کەمایەتییانە پێویستە ڕێکخراوی تایبەتیی خۆیان هەبێو ڕێکخراوە نەتەوەییەکانیش لەسەریان پێویستە: پشتی کەمایەتییە ناسیۆنالەکانی کوردستان بگرنو بۆ یەکسانکردنیان لەگەڵ کورد هەوڵ بدەن.

بەندی پێنجەم

گۆڤاری نیشتمان – زمانحاڵی "کۆمەڵەی ژێکاف"

1- راستکردنەوەی چەند هەواڵێك لەبارەی "نیشتمان"ەوە

لەبارەی کاتی دەرچوونی گۆڤاری "نیشتمان"ەوە تا ئێستە، هێندێك زانیاری بڵاوکراونەتەوە، گرنگەکانیان ئەمانەی خوارەوەن:

مامۆستا عەلائەددین سوجادی لە "مێژووی ئەدەبی کوردی"دا دەبێژێ، کە یەکەمین ژمارەی گۆڤاری نیشتمان لەحوزەیرانیساڵی 1943دا بڵاوکراوەتەوە(80).

رەحیمی قازی کە خۆی کوڕی مامی قازی محەممەدو برای محەمەد حسەینی سەدری قازییە کە وەزیری جەنگ بوو لەکۆماری کوردستاندا(81)، یەکێك بوو لەو خۆرتە کوردانەی لە ساڵی 1945دا نێردران بۆ یەکێتیی سۆڤیێت بۆ خوێندن، لە دکتۆرانامەکەیدا کە لە باکۆ لە 1954 دا بەزمانی ترکی ئازەربایجانیو کورتەیەکی بەزمانی رووسی بڵاوکراوەتەوە، دەبێژێ، کە یەکەمین ژمارەی "نیشتمان" لەمایسی 1943دا چاپکراوە(82).

جەمال خەزنەدار، کە تائێستا چەند رۆژنامە و گۆڤارێکی کوردیی لەبەردەستدا نەماوی، وەك "رۆژی کوردستان" (1922-1923)، "بانگی کوردستان" (1922-1923)، "رۆژی کورد" (ساڵی1913)ی چاپکردووەتەوە و، بەوە خزمەتێکی گەورەی بەژیاندنەوەی کەلەپووری رۆژنامەنووسیی کورد کردووە، لەساڵی 1973دا لەبەغدا "رابەری رۆژنامەگەریی کوردی" لەچاپدا. ئەم "رابەرە" لەلایەن ئەحمەدی شەریفییەوە کرا بەزمانی فارسیو بەنێوی "روزنامەنگاری در کردستان" لە آذر ماه 1357(نۆڤێبمەر/دێسەمبەری 1978)دا لە ئێران لەچاپدراوە(83)، لە

"رابەرەکە"دا لەبارەی "نیشتمان"ەوە دەبێژێ، نیشتمان دوو ساڵ دەوامی کردووە، ژمارە (9)ی کە دوا ژمارەی بووە لە ئەیلولی 1945دا دەرچووە(84).

دوکتۆر کەمال مەزهەر لە "تێگەیشتنی راستی"دا دەبێژێ کە لەگۆڤاری "نیشتمان" تەنێ ژمارە 7، 8، 9ی لەبەردەستدا بووە کە ئەم ژمارانە بەسەریەکەوە لەبەرگێکدا دەرچوون لەمانگی مارت نیسانو مایس 1944دا(85). لەبارەی کاتی دەرچوونی یەکەم ژمارەی "نیشتمان"ەوە دەبێژێ "لەناوەندی ساڵی 1943دا دەرچووە"(86).

ئەوەی راستی بێ، یەکەمین ژمارەی گۆڤاری "نیشتمان" وەك لەسەر بەرگەکەکەی بەئاشکرا نووسراوە، لەمانگی پووشپەڕی کوردیی ساڵی 1322ی کۆچیی خۆری (ئێرانیی ئیسلامی)و جولای (تەمموز)ی ساڵی 1943ی رۆژئاوایی دا دەرچووە. جا لەبەر ئەوەی مانگی پووشپەڕی کوردی دەکەوێتە نێوان 21ی حوزەیرانو 20 تەمموز، بەمەدا دەردەکەوێ کە یەکەمین ژمارەی "نیشتمان" لە نێوان 1ی تەمموز و21 تەمموزی 1943دا دەرچووە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە ئەو زانیارییانەی سەرەوە هیچیان راست نین و، ئەوانەی ئەو هەواڵانەیان راگەیاندووە، هیچیان، بەلایەنی کەمەوە، ژمارەی یەکەمی "نیشتمان"یان نەدیوە.

گۆڤاری "نیشتمان"، هەمووی دە ژمارەی لێ دەرچووە، ئەم دە ژمارەیە لەحەوت بەرگدا دەرچوون، ژمارەی (3، 4)ی لەبەرگێکداو ژمارەی (7، 8، 9)ی لەبەرگیکدا. شەش بەرگی "نیشتمان" لەرۆژهەڵاتی کوردستاندا دەرچوونو، بەسەرەوکاری عەبدولرەحمانی زەبیحی(87) وەك خۆی لە پەنجاکاندا گێڕایەوە بۆم، "نیشتمان" لەچاپخانەی کابرایەکی ئەرمەنی لەتەورێز بەدزییەوە چاپدەکرا. هەروەك زەبیحی خۆی گوتی ژمارە (10)ی "نیشتمان" پاش رووخانی کۆماری کوردستان دەرچووە. ئەم ژمارەیەی لەشاربازێر دەرچووە، لەکاتێکدا کە زەبیحی لەلای شێخ لەتیفی شێخ مەحموود پەنابەربووە.

2- ژمارەکان و شێوەی دەرەوەی گۆڤاری "نیشتمان"

لەسەر هەر ژمارەیەکی "نیشتمان" مانگی کوردی و ساڵی ئێرانیی ئیسلامی نووسراوە، بەڵام هەر لەسەر ژمارەی یەکەم، مانگو ساڵی رۆژئاوایی نووسراوە. لەسەر بەرگی هەر ژمارەیەك درۆشمی "ژێکاف" دروستکراوە، کە ئەویش بریتییە لە خۆرێكو دوو تیپی "ژ"و "ك" کە بەلاتینی نووسراون- ئاوا (J.K) لەنێوەڕاستی خۆرەکەدا. لەژێر وشەی "نیشتمان"دا نووسراوە "بڵاوکەرەوەی بیری کۆمەڵەی ژ.ك- گۆڤارێکی کۆمەڵایەتی، ئەدەبی، خوێندەواریو مانگیی کوردی"یە. لەهەر ژمارەیەکدا بەدەوربەری درۆشمەکەدا، واتە بەدەوروبەری "خۆرەکەدا"، هەر جارە، ئایەتێکی قورئان نووسراوە. سەر بەرگی دەرەوە وێنەی سوڵتان سەلاحەددینی ئەیوبی پێوەیەو هەر جارەش هۆنراوەیەك نووسراوە لەمەتحی سەلاحەددیندا.

ئەمەش لیستەیەکی ژمارەکانی گۆڤاری "نیشتمان"ە لەگەڵ کاتی دەرچوون و ژمارەی لاپەڕەکانیان:

نمره	گەورەیی	کات (مانگی کوردی/ ساڵی ئێرانی)	کات (مانگو ساڵی ئەوروپایی)
1	25 لاپەڕە	پووشپەڕی 1322	جولای (تەموز)ی 1943
2	25	خەزەڵوەری 1322(*)	21 ئۆکتۆبەر- 20 نۆڤێمبەری 1943
3، 4	36	سەرماوەز وڕێبەندانی 1322 (**)	
5	24	ڕێبەندانی 1323	21 یانوار- 20ی فیبریواری 1944

6	22	ڕەشەمەی 1323	21 فێبریوار- 20ی مارتی 1944
7،	32	خاکە لێوە/ بانەمەڕ/	مارتو نیسانو مایسی 1944
8، 9		جۆزەردانی 1323	1944
10	88؟	....	سالّی 1948

سەرەنج:

*- مانگی "خەزەلوەر" مانگی "گەلارێزان"یشی پێدەلێن.

**- لێرەدا هەلەیەك هەیە، چۆنكە مانگی "رێبەندان" دوای مانگی سەرماوەرز نایەت، بەلكو بەدوای مانگی "سەرماوەرز"دا، كە مانگی "كەوبەدار"یشی پێدەلێن، مانگی "سەهۆلبەندان" دێ و بە مانگی "بەفرانبار"یش نێویرۆیەوە، بەلام "رێبەندان" كە "چلە"یشی پێ دەبێژن، لە 21ی یانوارەوە تا 20ی فێبریوارە، لەكاتێكدا كە "سەرماوەرز" لە 21ی نۆڤێمبەرەوە تا 20ی دێسەمبەرو "سەهۆلبەندان" لە21ی دێسەمبەرەوە تا 20ی یانوارە. بەلگەش بۆ ئەم هەلەیەی لەسەرەوە باسم كرد ئەوەیە لەسەر ژمارە (5)ی "نیشتمان" جارێكی دی نووسراوەتەوە "رێبەندان".

بەندی شەشەم

کۆمەڵەی ژێکاف لەبەر رۆشنایی گۆڤاری "نیشتمان"دا

1- لەبارەی دامەزراندنی "کۆمەڵەی ژێکاف"ەوە

لەبارەی کات وچۆنیەتی دامەزراندنی "کۆمەڵەی ژێکاف"ەوە گەلێك زانیاری بڵاوکراونەتەوە، وا لێرەدا لەهێندێکی گرنگییان دەدوێین:

گۆڤاری "رۆژی نوێ"(89) لەژمارە (10)ی ساڵی یەکەمی (1)ی کانوویی دووەمی 1961داو لاپەڕە (6)دا لەبارەی دامەزراندنی "کۆمەڵەی ژێکاف"ەوە دەبێژێ:

"کاتێ کە لەشکری ئینگلیز هاتە (سنە)وە، لەشکری سۆریش هاتە مەهاباد و نێوچەکانی کەی کوردستانەوە.... حیزبی ئازادیخوازی کوردستان بڕیاریدا کە بەرنامەی خۆی بگۆڕێ، ونەك هەر ئەوە، بەڵکو نێوی خۆشی گۆڕی وکردی بە (ژ.ك) ژیانەوەی کورد".

کەی لەشکری ئینگلیز هاتووەتە سنە و، کەی لەشکری سۆر هاتووەتە مەهاباد، "رۆژی نوێ" باسینەکردووە. بەڵام ئێمە ئەوە دەزانین کە هەردوو لەشکرەکە لە ئابی 1941دا هاتنە ئێرانەوە، وەك لەمەوبەر باسمانکرد. لەبارەی "حیزبی ئازادیخوازی کوردستان"ەوە کە حیزبێکی نهێنی بووە، زانیاریمان زۆر نییە، هەر هێندە دەزانین کە ئەم حیزبە بەسەرۆکایەتیی دکتۆر عەزیزی زەندی (90) لەدەوربەری ساڵی 1939دا لەنێوچەی موکریان دامەزرێنراوە. ئەم حیزبە هەتا مانگی ئابی 1941، واتە ئەو کاتەی لەشکری سۆڤیێت هاتە ئازەربایجانو رۆژهەڵاتی کوردستانەوە هەر مابوو. چۆنکە بەیاننامەیەك لەم حیزبە بەجێماوە کە بەخێرهاتنی لەشکری سۆڤیێت دەکات بۆ کوردستان، کە ئەمەش هەر لەمانگی ئابی 1941 دا بووە. پاش ئەمە، حیزبی "ئازادیخوازی کوردستان" بەجارێك نێوی نەماوە. ئەوڕەحمانی زەبیحی، کە خۆی

گۆڤاری نیشتمان جەمال نەبەز

یەکێك بووە لە دامەزرێنەرانی "کۆمەڵەی ژێکاف"و بەرێوەبەری گۆڤاری "نیشتمان"، لەپەنجاکاندا پێمیگوت کە گوایە عەزیزی زەندی، بەهۆی ئەوەوە کە هێندێك لە هاوکارەکانی بە "ناپاك"یان داناوە، دوورکەوتوونەتەوە لێیو، بەوە "حیزبی ئازادیخوازی کوردستان" تێکچووە، ئەوجا ماوەیەك کورد لە رۆژهەڵاتی کوردستاندا بێ رێکخراو ماونەتەوە، هەتا بە نهێنی "کۆمەڵەی ژێکاف"یان لەساڵی 1942دا دروستکردووە، بۆ ئەمەش یەکەمین کۆبوونەوەیان لەباخێك کردووە لە نزیك مەهاباد، لەو رۆژەدا بڕیاریانداوە کە "کۆمەڵەی ژێکاف" دابمەزرێنن. کەواتە بەم پێیە "ژێکاف" لەگۆڕینی نێو و پڕۆگرامی "حیزبی ئازادیخوازی کوردستان"ەوە نەهاتووەتە بوون، وەك "رۆژی نوێ" باسیکردوووە.

ویلیام ئیگلتن (کوڕ) کە خۆی چەند ساڵێك لەکوردستان (کەرکووك و ورمێ)دا ژیاوەو زانیارییەکانی لەهێندێك لە کۆنە ئەندامەکانی "ژێکاف "و بێگومان لە داوودەزگە دەوڵەتییەکانی ئێرانی شاو ئەمریکا وەرگرتووە(91) لە پەرتۆکەکەیدا "کۆماری کوردی ساڵی 1946"، کە لەساڵی 1963دا بڵاوکراوەتەوە، دامەزراندنی "کۆمەڵەی ژێکاف" بەمجۆرەی خوارەوە دەگێڕێتەوە:

"لە 25ی شەهریوەری 1321دا کە دەکاتە 16ی ئەیلولی 1942ی رۆژئاوایی، کۆمەڵەیەکی گچکە کە سەر بەچینی نێوەڕاست بوون لەشاری مەهابادەوە چوونەدەرەوەو، رێ خۆڵاوییەکی رەزائیە (ورمێ)یان گرتەبەر بۆ ئەوەی لەژێر درەختەکانی باخی حاجی داووددا کە لەنێزیك چەمی سابڵاخەوەیە کۆببنەوە. گچکەترینیان بەتەمەن، خۆرتێکی 19 ساڵانە بوو کە نێوی رەحمانی حەلەوی بوو لەقوتابخانەی نێوەندیی ورمێ دەرچووبوو، هەرە گەورەکەشیان کە دەوری پەنجا ساڵێك دەبوو، مەلا عەبدوڵڵای داودی تووتنفرۆش بوو. هەموویان 15 کەس بوون. لەو رۆژەدا کۆبووبوونەوە بۆ ئەوەی باسی نەتەوەیەکی کوردو دامەزراندنی حیزبێکی

سیاسیی کورد بکەن. ئامانجەکەیان پێویستیی بەهاندانی دەرەوە نەبوو. چۆنکە چەند ساڵێك بوو بەشێوەی تایبەتیو دیاریکراوی خۆیان بیریان لە پێکهێنانی دەزگەیەك کردبووەوە بۆ پێشخستنی مەسەلەی ناسیۆنالیستانە. لەگەڵ ئەوەشدا، کوردەکانی عێراق کە لەباری سیاسییەوە لەوان پێگەیشتووتربوون، خرابوونە بەرچاو بۆ تەگبیرو رای کردەیی. تەگبیرو راکەر لەو پاشنیوەڕۆیەدا کەپتانێك بوو لە لەشکری عێراقدا کە ئەویش هەر کورد بوو نێوی میرحاج بوو. میرحاج لەوکاتەدا نوێنەری کۆمەڵەیەکی کوردی بوو کە لەژووررووی عێراقدا دروست بووبوو لەکاتی مانداتی (بەریتانیا)داو نێوی خۆی نابوو هیوا. ئەندامەکانی هیوا، هەموو خەڵکی شارەکان بوون و، سەرکردەکانی رۆشنبیرە شارستانییەکان بوون. پرۆگرامەکەشی پرۆگرامێکی ناسیۆنالیستانەی کوردیی رووت بوو... هتد(92).

ئەوەرحمانی قاسملۆ کە ئێستە سکرتێری گشتیی "حیزبی دێمۆکراتی کوردستانی ئێران"ە، لەپەرتۆکەکەیدا "کوردو کوردستان" کە لەساڵی 1964دا لە براتسلاڤا (چیکۆسلۆفاکیا) بەزمانی سلاڤی و، ساڵێك دوایئەوەلە 1965دا بەزمانی ئینگلیزی بڵاوکراویەوە، کە ئەم پەرتۆکەش لە بنەڕەتدا دوکتۆرانامەی قاسملۆبوو-و وەك قاسملۆ خۆی لەسەرەتای پەرتۆکەکەیدا دەبێژێ- هەوڵدانێکە بۆ خستنەڕووی دیاردە ناسیۆنالو سیاسییەکانی مەسەلەی کورد لەبەر رۆناکیی تەعالیمی مارکسی — لینینی (93). لەبارەی "ژێکاف "ەوە دەنووسێ:

"راستییەکەی، بەشی ژووررووی کوردستانی ئێران، بە پێتەختەکەشییەوە کە مەهابادە، بەدرێژایی ساڵانی جەنگ هیچ کاتێك لەلایەن هاوپەیمانانەوە داگیرنەکرا. پاش ئەوەی دوا فیرقەی پۆلیسی ئێران لەمەهاباد لەساڵی 1944دا دەرکران، ئەوجا گەل خۆی بوو بەفەرمانڕەوای ئەم ناوچەیە. لەو کاتەوە رێکخراوێکی ناسیۆنالیستانە

بەنێوی "کۆمەڵەی ژیانی کورد"ەوە دەستیکرد بە چالاکی نواندن لەکوردستاندا"(94).

ئێمە با لێرەدا لەوە بگەڕێین کە قاسملۆ نێوی "ژێکاف"ی بە هەڵە نووسیوەو بە "کۆمەڵەی ژیانی کورد"ی داناوە، راستییەکەی -ژ.ك- "کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد"ە، نەك "کۆمەڵەی ژیانی کورد"، چۆنکە لێرەدا هەر مەبەستم دەستنیشانکردنی کاتی هاتنەکایەو چالاکینواندنی"کۆمەڵەی ژێکاف"ە، کە ئەو بەساڵی 1944ی داناوە. بەڵام سەیرکردنێکی ژمارەی یەکەمی "گۆڤاری نیشتمان" کە زمانحاڵی "کۆمەڵەی ژێکاف" بووە، پێشانمان دەدات کە ئەم مێژووەی قاسملۆ دیاریکردووە راست نییە. چۆنکە یەکەمین ژمارەی "نیشتمان" -وەك لەمەوبەر گوتمان- لەنێوان 1ی تەمموزو 20ی تەمموزی 1943دا دەرچووە. ئەوی ئەم گۆڤارە بخوێنێتەوەتێدەگات، کە کۆمەڵەی ژێکاف بە لایەنی کەمەوە، لە نێوەڕاستی 1943دا زۆر چالاك بووە. شایانی باسە، هەر کەسێکی دی بکەوتایە ئەم هەڵە زەقەوە، نەدەبوو یەکێکی وەك قاسملۆ تێی بکەوتایە. چۆنکە ئەو خۆی لەو نێوچەیەدا گەورەبووە کە "کۆمەڵەی ژێکاف" تێیدا پەیدا بووە و، لەگەڵ گەلێك لەوانەی کە دامەزرێنەری"ژێکاف" بوونو بەرێوەبەری "نیشتمان" بوون، وەك ئەوەرەحمانی زەبیحی، یان لە "نیشتمان"دا شتیان بڵاوکردووەتەوە، وەك هێمنو هەژار، ناسیاوی و پێوەندیی هەبووە، چ لە ئێرانو چ لە عێراق. بێجگە لەوەش خۆی بەلایەنی کەمەوە لەنێوەڕاستی پەنجاکانەوە ئەندامی "حیزبی دێمۆکراتی کوردستان"ە(95) کە "حیزبی دێمۆکراتی کوردستان" جێگرو درێژەپێدانی "ژێکاف"ە. لەوەش بترازێ، پەرتۆکەکەی ئیگلتن کە ساڵێك بەر لەپەرتۆکەکەی قاسملۆ (لە 1963دا) کەوتە بازێڕەوە، لەبەردەست قاسملۆدا بووە و دەیتوانی سووت وەربگرێ لێی. سەرەڕای ئەمانەش، مامۆستا عەلائەددین سوجادی -وەك لەمەوبەر باسمانکرد- لە "مێژووی ئەدەبی

كوردی"دا كەچاپی یەكەمی لەساڵی 1952دا بڵاوكراوەتەوە، باسی "گۆڤاری نیشتمان" دەكاتو ساڵی 1943 دادەنێ بەساڵی بڵاوكردنەوەی. لەمانە هەمووی بەولاوە، ئەو وتارەی كە لەسەر "ژێكاف" لەگۆڤاری "رۆژی نوێ"دا نووسراوە و، لەساڵی 1961دا بڵاوكراوەتەوە، واتە 13 ساڵ بەر لەدەرچوونی پەرتۆكەكەی قاسملۆ، باسی تێنو گوڕی چالاكییەكانی "ژێكاف"ی بە جوانی تێدایە.

گۆڤاری "نیشتمان" وەرامی راستەقینەی ئەو پرسیارە دەداتەوە كە كەی "كۆمەڵەی ژێكاف" دامەزراوە. لەلاپەڕە (2)ی ژمارە (2)ی "نیشتمان"دا هەواڵێك نووسراوە كە:

"جەژنی سەرساڵی كۆمەڵە لە25ی گەلاوێژدا گیراوە". كە ئەمەش ساڵرۆژی دامەزراندنی "ژێكاف"ە. مانگی گەلاوێژی كوردیی، دەكەوێتە نێوان 21ی ئابو 20 ئەیلولەوە، واتە 25ی گەلاوێژ بەتەواوی بەر 16ی ئەیلولی رۆژئاوایی و25ی شەهریوەری ئێرانی دەكەوێ. بەمەشدا خۆیا دەبێ كە تەنێ هەر ئەوەی ئیگلتن نووسیوێتی لەبارەی دامەزراندنی "كۆمەڵەی ژێكاف"ەوە راستە. بەڵام لەلایەكی دییەوە -وەك لەسەرەوە باسمانكرد- دەبێژێ، ئەوانەی "ژێكاف"یان دامەزراندووە (15) كەس بوونو یەكێك لەنوێنەرانی كوردی عێراق كە نێوی میرحاج بووە لەگەڵیان بووە. ئیگلتن لەلاپەڕەی (133)ی پەرتۆكەكەیدا لیستەیەكی دامەزرێنەرانی "ژێكاف"ی كردووە كە لەنێو ئەوانەدا دكتۆر عەزیزی زەندیشی تێدایە. ئەورەحمانی زەبیحی كە خۆی لەو كۆبوونەوەیەدا بەشداربووە، لەلای من باسی (11) كەسی كرد، كە لەنێو ئەوانەدا نە عەزیزی زەندی تێدابوو، نە میرحاج، جا هەرچەندە میرحاج لەماوەی جەنگی دووەمی جیهانی دا، چەند جارێك سەری لە رۆژهەڵاتی كوردستانو بەتایبەتی مەهاباد داوەو پێوەندیی بە كوردەكانی ئەوێوە بەستووەو، بێجگە لەوەش، "كۆمەڵەی هیوا" پێوەندیی باشی بەكوردستانی ئێرانەوە هەبووەو لەنیازی ئەو

كوردانەی ئەوێ بۆ دامەزراندنی "ژێكاف" ئاگاداربووەو زاتی ناوەتە بەریان و، ئەوەتە گۆڤاری "نیشتمان" لەژمارە (3، 4)ی دا (ل.2) هۆنراوەیەكی بە ئیمزای "(ل.ب /آ) شاعیرێكی بەناوبانگ" بڵاوكردووەتەوە كە زۆر گلەیی لە خووڕەشتی كورد دەكاتو بە "بەدئەخلاقو بێ عیلمو سەواد"و "ماهیەتی كیبرو غروورو هیچ لەباردا نەبوونیی و لاف و گەزافو حەقنەناسیو نا سوپاسیو بێئەساسیو بێحەواسی" دەداتە پاڵ كوردو بە "موفسیدو ئەهلی غەرەزو مایل بە جەورو ئیعتیساف"ی دەداتە قەڵەمو هۆنراوەكەش بە "كۆمەڵەی هیوا" پێشكەش دەكات كە بەلای وییەوە "كۆمەڵەی ژێكاف" مودیری ئیتیحادو مەداری ئیئتیلافی كوردەو، لەوێدا "كۆمەڵەی هیوا"و "كۆمەڵەی ژێكاف" پێكەوە نێودەباتو دەبێژێ:

كۆمەڵی هیوا و حەرفی (ژ.ك)

ل.ب /آ شاعیرێكی بەناوبانگ

ئەی خودایا بۆم بنێری قاسیدێكی سینە ساف
بچێتە خزمەت كۆمەڵی هیواو حەرفی ژێ و كاف
گیر نەبێ بڕوا لە قەولی من بچێ پێیان بڵێ
ئەی مدیری اتحادو ئەی مەداری ائتلاف

بێجگە لەوەش، لەسەر پەڕەی یەكەمین ژمارەی "نیشتمان"و لەسەروو دڕۆشمی "j.k"ەوە نووسراوە: "بژی سەرۆكو كوردو كوردستانو هیوا" كە مەبەست لە "سەرۆك" دیارە مامۆستا رەفیق حیلمی سەرۆكی "كۆمەڵەی هیوا" بووە كە بە "سەرۆكی باڵا" نێودەبرا مەبەستیش لە "هیوا" "كۆمەڵەی هیوا"یە، لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، نابێ وا تێبگەین كە بیرۆكەی ناسیۆنالیزمی كورد بەهۆی "كۆمەڵەی

هیوا"وە کەوتووەتە رۆژهەڵاتی کوردستانەوە، یان "ژێکاف" دەستکردی "هیوا" بووە، یان یەکێکی وەکو میرحاجیش کە نوێنەری "هیوا" بووە لەساڵی 1942دا (ساڵی دامەزراندی ژێکاف) سەری لە مەهاباد دابێ. دەبێ ئەوەش بزانین کە بزووتنەوەی ناسیۆنالیزمی کورد لەسەتەی رابردوودا، بەهۆی کشانی لەشکری شێخ عوبێدوڵلای نێرییەوە بەسەر رۆژهەڵاتی کوردستاندا لە 1881دا هێزی سەندووە، پاش نەمانی شێخی نێری، هەزاران لە دەروێشەکانی نێری کە خەڵکی رۆژهەڵاتی کوردستان بوون، بانگەشەیان بۆ کوردایەتیو دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی کردووە. بەدرخانییەکان لە پێش جەنگی یەکەمی جیهانی دا چالاکی کولتووریو سیاسییان لە رۆژهەڵاتی کوردستاندا نواندووە.

بزوتنەوەی سمایل خانی سمکۆ، کە خۆی لەخێزانی شێخەکانی شەمزینانە، هەر لەپاش جەنگی یەکەمی جیهانییەوە دەستیپێکردوە و، بووەتە هۆی دامەزراندنی فەرمانڕەواییەکی کوردی لە 1922دا، کە بنکەی ئەم فەرمانڕەواییەش ورمێ بووە، سمکۆو شێخ مەحموودی بەرزنجی، نێوانیان زۆر خۆش بووە، تەنانەت سمکۆ خۆی لە 1923/1/18دا سەری سلێمانی -پێتەختی خواروی کوردستان- وشێخ مەحموودی داوە، هەوڵی دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆیی داوە. هەر لەزەمانی فەرمانڕەوایی شێخ مەحموودا، حاجی مستەفا پاشای یامولکی کە یەکێك بووە لە رۆشنبیرە کوردەکانی ئەودەمە(96) لە سلێمانییەوە چەند جارێك چووە بۆ رۆژهەڵاتی کوردستانو کوردەکانی ئەوێی بەسەرکردووەتەوە(97). ئەمانە هەمووی پاشخانەی بزووتنەوەی ناسیۆنالیستانەی ژێکافنو هەرچەندە کۆمەڵەی هیوا -وەك گوتمان- پێوەندیی توندوتۆڵی بووە بە کوردی ئێرانەوە، بەڵام دامەرزاندنی "ژێکاف" بەرهەمی بیری کوردەکانی رۆژهەڵات خۆیانە و "پێویستی بەهاندانی دەرەوەنەبووە"، پێچەوانەی ئەوەی ئیگلتن دەبێژێ، بەلای منەوە، ئەنجامی راستەوخۆی ئەو بۆشاییە

ناچارییە بوو. کەهەڵوەشاندنەوەی "حیزبی ئازادیخوازی کوردستان" دروستیکردووە. بێجگەلەوەش، لە بەهەشتی مامۆستا رەفیق حیلمی کە دۆستایەتیەکی زۆرخۆش هەردووکمانی کۆدەکردەوە(98) هیچی وام نەبیستووە ئەوە بگەیەنێ کە بیری دامەزراندنی "ژێکاف" لە "هیوا"وە دەستیپێکردووە.
شایانی باسە کە "ژێکاف" خۆی لە خوارووی کوردستان (کوردستانی عێراق)دا لکێکی بووە، کە لەلایەن ئیسماعیل حەقی شاوەیسو زەکیە بابانو فایەق بێکەسو برایم ئەحمەدەوە بەڕێوەبراوە.
گۆڤاری "نیشتمان" لەژمارە (5)ی رێکەوتی رێبەندانی 1323و (21ی کانونی دووەم- 21ی شوباتی 1944)دا هەوڵی دامەزراندنی بەشێکی ژێکاف دەگێرێتەوە لەپارچەیەکی دیی کوردستاندا، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە ژێکاف تەنانەت رکەبەرایەتیی (منافسە)ی "هیوا"ی کردووە:
لەم مانگەدا سیامەك ئەندامی ژمارە 57 دانیشتوی شاری ك/آ سەفەرێکی بۆ شاری ا.م/ب کردووە ئیدارەیەکی محەللی تەشکیل داوە ئەوە یەکەم شارە کە کۆمەڵەی ژ.ك لەپارچە کوردستانێکی دەرەوەی مەنتیقەی نفۆزی خۆی ئەندامی لێوەرگرتووە. لەو ئاگایانەی پێمان گەیشتووە، گەنجانی بەشی (ب) لە کوردستانی گەورە زۆر داخوازی ئەندامەتی کۆمەڵی ئێمەن. ئیدارەی ناوەندی لەبەرانبەر ئەو خزمەتە بەنرخەی سیامەك سوپاسی ئەکاو هیوای وایە کە هەموو ئەندامەکان هەروەکو ئەم برایە بۆ پێشکەوتنی کاروباری کۆمەڵەتیێ بکۆشن.
2- ئامانجی "کۆمەڵەی ژێکاف"
ئامانجی "کۆمەڵەی ژێکاف"لەیەکەمین ژمارەی "نیشتمان"دا بێ پێچوپەنا خراوەتە بەرچاو، کە ئەوەش هێنانە بەرهەمی کوردستانێکی گەورەیە کە "هەموو کوردێك بەسەربەستی تیا بژیت". "نیشتمان" لەم رووەوە دەبێژێ:

"ئامانجی ئێمە

ئەی برای کوردی خۆشەویست:

کۆمەڵەی (ژ.ك) بە پێچەوانەی هەموو بەرهەڵستو قۆرتو چەڵەمەیێکی وەکو دوژمنایەتیی خۆبەخۆ، دووبەرەکیو خۆخۆری، پوولپەرستیو بێگانەدۆستی کە لەرێگای پێشکەوتن و سەرکەوتنی کوردا هەیە، بەهەموو هێزو توانای خۆی تێئەکۆشێت تا زنجیرو کەڵەمەی دیلیو ژێردەستی لە ئەستۆی نەتەوەی کورد داماڵێ و لەم کوردستانە لەتو کوتەی ئێستا، کوردستانێکی گەورەو رێكو پێك بێنێتە بەرهەم کە هەموو کوردێك بە سەربەستی تیا بژیت".

واتە، ئامانجی "ژێکاف" "یەکگرتنەوەی کوردستانی پارچەپارچەو سەربەخۆیی کوردستان" بووە، کە ئەمەش -وەك لەسەرەوە باسمانکرد- لەسەرەتاوە درۆشمی سەرکردەیەتیی کلاسیکیی کورد بوو و هوردەبۆرژوای رۆشنبیری ناسیۆنالیستی کوردیش پشتگیریدەکرد هەتا کۆتایی جەنگی دووەمی جیهانی. بەڵام ئەو مێتودەی کە "ژێکاف" دەیویست بیگرێتەبەر بۆ "هێنانەبەرهەمی کوردستانێکی گەورە" - بەپێی گۆڤاری نیشتمان- مێتۆدی "ئاشتیخوازانە"و "گرتنی رێی شارستانێتی" بووە، بەپێچەوانەی مێتۆدی سەرکردەیەتیی کلاسیکەوە کە شێوازەکەی شۆرشی چەکدارانەبوو. "ژێکاف" دەیەوێ لێرەدا ئەوە بخاتە بەرچاو کەئەم رێیەی گرتوویەتی لەوەوە نییە کە ئامادەی فیداکارێتیی نییە. "نیشتمان" دەبێژێ:

"کۆمەڵەی ژ.ك بڕیاری داوە بۆ رۆناکردنەوەی بیری نەتەوەی کوردو دۆزینەوەی هۆی چارەرەشیو دواکەوتنی ئەم میللەتە بەستەزمانو بێدەسەڵاتە لە هیچ فیداکارێکی روو وەرنەگێرێت".

بەڵام هەر "نیشتمان" لەم رووەوە دەبێژێ:

"زۆر کەس وا لێکئەدەنەوە کە ئەبێ نەتەوەی کورد بەزۆرو نێروی چەك لە دیلی رزگار بکرێت، بەڵام ئەوانە هەموو بەهەڵە چوونو رێگای راستییان لێ ونبووە چۆنکە چەکو تفاقی شەڕ کە لە چەنگ کوردایە لەبەرامبەر چەکو تفاقی شەڕی ئەمانەی بوونە بەرهەڵستی سەربەستی ئێمە، کارناکات. ئەبێ کورد بزانێت ئیمڕۆ تفەنگ لە چاو گوللەپژێنو تۆپو تانكو فرۆکە و... و... توقتۆقەیەك زیاتر نییە. تەنیا رێگایەکی ئەبێ کورد بەرەو سەربەستی پێیا بڕوا شەقامی شارستانێتیە. ئەم رێگایە راستو رەوان ئەچێتە ناو مێرگی ئازادیو سەربەستی".

دەبێ ئەوە بزانین کە هاوپەیمانان، بەتایبەتی بەریتانیا، هەر لەپاش تەواوبوونی جەنگی یەکەمی جیهانییەوە تا کۆتایی جەنگی دووەمی جیهانی دەیانویست بیبەنە مێشکی هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کوردەوە کە مەسەلەی کورد مەسەلەیەکی سوپایی نییە، تا بەزۆری چەکو بە شۆرشکردن چارەسەر بکرێ(99)، بەڵکو مەسەلەیەکی ئینتەرناسیۆنالانەیەو ئەم مەسەلە سیاسییەش بەوە چارەسەرناکرێ کە کورد دەستبدەنە چەك، چۆنکە بەچەك دەرەقەتی نەیارەکانیان نایەن، بەڵکو بەوە چارەسەر دەکرێ کە دەوڵەتێکی گەورەی دەستەڵاتدار پشتگیریبکات، جا لەبەر ئەوە، کورد دەبێ جارێ خەریکی خۆخوێندەوارکردن بنو خۆیان نێزیکبکەنەوە لە رۆشنبیریی رۆژئاواییو پشت بە "بەریتانیای گەورە" ببەستن، چۆنکە بەریتانیا دۆستی راستەقینەی کوردە. بۆیە کورد پێویستیان بە شۆرش هەڵگیرساندن و ئاژاوەنانەوە نییە. هەر سەبارەت بەمەشە کە کورد دەبێ جارێ بە هیچ جۆرێك باسی سەربەخۆیی کوردستان نەکەن، بەڵکو رازی بن بەو مافانەی کە لەعێراقدا وەك "هاونیشتمان" پێیان دراوەو لەگەڵ بەریتانیا هاوکاری بکەنو خۆیان ئامادەبکەنو هەرکاتێکیش هەل هاتەپێشەوە، ئەوا بەریتانیا یارمەتییان دەدات و ئەوجا مەسەلەکەشیان سەردەگرێ".

ئەوجا ئەم سیاسەتەی بەریتانیا لەکاتی جەنگی دووەمی جیهانی دا لەگەڵ سیاسەتی

سۆڤێتیدا یەکدەکەوت، چۆنکە سۆڤێتو بەریتانیا هەردوو هاوپەیمان بوون لەدژی ئەڵمانیای هیتلەریو هەموو بزووتنەوەو ئاژاوەیەك لەکوردستاندا، دەبووە هۆی ئەوەی هێزەکانیان خەریکی کوژاندنەوەی ئەو ئاژاوەیە بکات، کەئەوەش بەزیانی هەردوو لایانو سووتی ئەڵمانیای نازی دەبوو. بێجگە لەوەش، نوێنەرانی بەریتانیاو سۆڤێتو ئەمریکا (چەرچەلو ستالینو رۆزفلت) لەکۆنگرەی تاراندا کە لە 1943/12/1دا بەسترا، بەرەسمی بڵاویانکردبووەوە کە رێزی " تەواوێتیی خاکی ئێران دەگرن(100)، ئەمەش مانای وایە کە نەدەبوو "کوردستانێکی سەربەخۆ"و "ئازەربایجانێکی سەربەخۆ" لەئێران جیا ببێتەوە. لەبەر ئەوە سۆڤێتەکانیش وەك بەریتانیاییەکان، ئامۆژگاریی هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کوردیان دەکرد کە نەیکەنە "ئاژاوەنانەوەو راپەڕینی چەکدارانە"و پشت بە سۆڤێت ببەستنو سۆڤێت هێزێکی مەزنەو دۆستو پەنای گەلانی ژێردەستەیەو ئاگای لەمەسەلەکەیانەو، "مادام یەکێتیی سۆڤێت هەیە، ئەوا کورد بەسەربەخۆیی خۆیان دەگەن"(101)، بەڵام جارێ رۆژ رۆژی سەربەخۆیی کوردستان نییە، بۆ کوردەکان واباشە جارێ ئاواتەکانی خۆیان بخەنە چارچێوەی کۆماری ئۆتۆنۆمیی ئازەربایجانەوە". ئەم قسەیەش باگیرۆف (باقرۆف) سەرۆك وەزیرانی ئەو دەمەی ئازەربایجانی سۆڤێت بەئاشکرا بەوەفدی "کۆمەڵەی ژێکاف"ی گوتبوو کە لەپاییزی 1945دا بەسەرۆکایەتیی پێشەوا قازی محەممەد چووبوو بۆ باکۆ بۆ وتووێژ لەسەر مەسەلەی دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ(102). بەکورتی، لەکاتی جەنگی جیهانی دووەمدا، بەتایبەتی لە 1941ەوە تا 1944 هەلومەرجێکی وا پەیدا بوو کە رۆشنبیری کورد تا ئەندازەیەکی زۆر باوەڕی هێنابوو بەوەی کەمەسەلەی کورد پاش بڕانەوەی جەنگ بەئاسانی جێبەجێ دەبێ. بۆ وێنە هۆنەری کورد پیرەمێرد (1867- 1950/6/19) لە جێژنی نەورۆزی ساڵی 1944دا، کە هەموو ساڵێك ئەو جێژنەی لەکارێزی وەستا شەریفو لەبەردەم گردی

گولاندا لەسلێمانی دەگێڕا، میستەر ئەدمۆنسی بانگکردبوو کە ئەو دەمە راوێژکەری نێوخۆی عێراق بوو(103)و لەبەردەمی دا هۆنراوەیەکی خوێندەوە بۆ بەخێرهاتنیو داوای لێکرد کە "نەورۆزێکی تازە" پیشکێشی کورد بکات:

"بەخێربێن ئێوەو نەورۆزو بەهار، نەورۆزمان ئەوێ لەگەورەو سەردار
نەورۆزی ئێمە لەتۆ مەسەئوولە، دەسا هیممەتی وەتەن مەلوولە(104)"

سەرەنج: بە پێی بەڵگەنامەکان کە ئەوکاتە لە بەردەستمدانە بوون دەردەکەوێ ئەم لێکۆڵینەویەی من راستبووە (تەماشای پێشگۆتنە نوێیەکە بکە).... بەریتانیا دژی بزووتنەوە وداخوازییەکانی کورد بووە.

جا ئەم هیوا پەیدابوونە بە بەریتانیاو ئەم پشتبەستنە بە هاوپەیمانان لەلایەن هوردەبۆرژوای کوردەوە، هەردوو رێکخراوە گەورە سەرەکییەکەی هوردەبۆرژوای گرتبووەوە، واتە "کۆمەڵەی هیوا" لەعێراقو "کۆمەڵەی ژێکاف" لەئێراندا. کە هەردووکیان پێوەندیی زۆر بەهێزیان لەگەڵ یەك هەبوو، وەك باسمانکرد. بێجگەلەوەش، لە هەر یەکێك لەم دوو کۆمەڵەدا بەتایبەتی "کۆمەڵەی هیوا" کوردی وای واتێکەوتبوون کە لەژێرەوە بەنهێنی سەر بەبەریتانیا بوونو رێبازی پشتبەستن بەبەریتانیایان لەنێو "کۆمەڵەی هیوا"دا بەهێزتر دەکرد وپرۆپاگەندەیان دەکرد بۆی. "کاژیکنامە"، مانیفێستۆی "کۆمەڵەی ئازادی، ژیانەوەو یەکێتیی کورد" (کاژیك) کە لەنیوەڕاستی ساڵی 1961دا دەرچووە دەنووسێ: "ئەو جاسووسانەی ئینگلیز کە کەوتبوونە هیواوە کارێکی وایانکرد کە رێبازو رێڕەوی حیزب بێتە سەر ئەوەی باوەڕی بە یارمەتی ئینگلیز هەبێو بێجگە لەوەش، لە ئەندامە ساویلکەکانیشیان وا ئەگەیاند کە گوایە هەر ئینگلیزە کورد رزگار ئەکا. لەبەر ئەوە حیزب ئەبێ

سیاسەتێك بگرێ كە لایەنی ئینگلیز بەرنەدات"(105). ئێدی لەبەر ئەوە، شتێكی سەیر نییە كە گۆڤاری "نیشتمان" لەلاپەڕە(16)ی ژمارە (6)ی دا كە لە رشەمەی 1323دا دەرچووە(106)، چەند بەندێك لە "مەرامنامەی كۆمەڵەی ژێكاف" بلاوبكاتەوە كە یەكێك لەوانە باسی میتۆدی "ژێكاف"ە و ئەم میتۆدە بەمیتۆدێكی "دیمۆكراتی" بداتە قەڵەمو ببێژێ:

"8- مەسلەكی كۆمەڵە دیمۆكراتیەو لەم پێناوەدا بۆ خۆشیی ژیانی بەشەر كۆششت ئەكرێت.

بێگومان، ئەم "مەسلەكی دیمۆكراتی "یەكە "ژێكاف"بە "كۆششت بۆ خۆشی ژیانی بەشەر" تێیگەیشتبوو، بۆ سووتی بەریتانیاو سۆڤیێت، هەردووكیان، وەك یەك، باش بوو، چۆنكە بزووتنەوەی كۆمۆنیزم ئەو دەمە بەنێوی راستەوخۆی كۆمۆنیزمەوە لەكوردستاندا هیچ نەدەكرا بۆی، وەك لەمەوبەر گوتمان، كۆمۆنیست لەكوردستاندا بە "بۆلشەویك" نێویان رۆیبوو، و "بۆلشەویك"یش بەهۆی پرۆپاگەندەی بەریتانیاییەكانەوە هاومانای "رەوشتنزمی" بوو، هەر لەبەر ئەوەش بوو كە كۆمۆنیستەكان لەكوردستانو ولاتەكانی دیی رۆژهەلاتی نێزیكدا هەموو داومودەزگەكانیان بە "داموودەزگەی دیمۆكراتی" نەك "كۆمۆنیستی" نێو دەنا، وەك: "لاوانی دیمۆكرات"و "نەقابەی كاركەرانی دیمۆكرات"و "یەكێتی ژنانی دیمۆكرات"و "مەلای دیمۆكرات"و... هتد. هەر لەبەر ئەوەش بوو كە "كۆمەڵەی ژێكاف" نێوی نەگۆڕا بە "حیزبی كۆمۆنیستی كوردستان" بەڵكو لەسەر ئامۆژگاریی سۆڤیێتیەكان كرا بە "حیزبی دیمۆكراتی كوردستان"(107)و لەسەرداروپەردووی "كۆمەڵەی هیوا"ش "پارتی دیمۆكراتی كورد" دامەزرا، وەك لەشوێنی خۆیدا باسمانكرد. هەروەها وشەی "دیمۆكرات" بەگوێی بەریتانیاییەكانیش هەر خۆش بوو، كە بە "دیمۆكراتێتی بەریتانیایی"یەوە شانازیی دەكەن. لەبەر ئەوە، هوردەبۆرژوای

كورد لەماوەی جەنگی دووەمی جیهانی دا زۆر باسی "دیمۆكراتی" دەكردو تەنانەت بەڕێوەبەرانی "وێستگەی رادیۆی كوردستان"، كە وێستگەیەك بوو بەریتانیاییەكان لە فەلەستین دایانابوو و بەیارمەتی دوو ئەدیبی كورد، عەبدوللا گۆران (1904-1962)و رەفیق چالاك (1923-1973/12/7) دەچووبەڕێوە، كە هەردوكیان دووایی بوونە دوو كەسایەتیی ناسراوی "پارتی كۆمۆنیستی عێراق"(108)، بە ئاشكرا بلاودەكردەوەو دەیگوت "ئێمەی كورد هێندە باوەڕمان بە دیمۆكراتێتی هەیە كە مریشكەكانیشمان دەكارێنن؛ دەبێژن: دیمۆكرات- دیمۆكرات". هەر لەبەر ئەوەشە دەبینین كە گۆڤاری "نیشتمان" لەلاپەڕە(2)ی ژمارە (3، 4)ی ساڵی یەكەمی (سەرماوەرز/ رێبەندان) 1943دا باسی "وێستگەی رادیۆی كوردستان" دەكاتو هێندێك داخوازی دەخاتە بەردەم بەڕێوەبەرێتیی "وێستگە"و، تكای جێبەجێكردنیان دەكات. "نیشتمان" هەر لەهەمان ژمارەدا سوپاسی گەرمی بەریتانیای گەورە دەكات، كە سەفارەتخانەكەی لە عێراق گۆڤارێك بەزمانی كوردی لەبەغدا بەنێوی "دەنگی گێتیی تازە"وە(109) دەردەكاتو ئەمەش بەنیشانەیەك دادەنێ بۆ "جوانمێریو مەردوم دۆستی بەریتانیای گەورە"و گۆڤارەكەش دادەنێ بە "ئەستێرەیەكی تازە لە ئاسمانی چاپەكانی كوردیدا"و بەریتانیاش دادەنێ بە "خزمی كورد":

"ئەستێرەیەكی تازە لەئاسمانی چاپەكانی كوردیدا

جوانمێر بۆ مەردومدۆستی بەریتانیای گەورە

كورد ماوەیەكی زۆر لەمێژە هەستی بە نەجابەتو مروڤ خۆشەویستیی بەریتانیا كردووە. ئەم حكوومەتە گەورەیە بەدرێژایی مێژووی ئیمپراتۆریەتی خۆی، هەمیشە پارێزگاریی ئازادیو سەربەخۆییو، پەروەرێنەرو پێكهێنەری نەتەوە بچووكەكانی

گێتی بووە. زۆرجاران وەکو ئەم جارەی ئێستا، لەسەر حەقی نەتەوەیەکی بچووک، بەرەنگاری نەتەوەیەکی زلو بیدادگەرو ستەمکار بووە. ئاسایشی نەتەوەی خۆی لەپێناو ئاسوتەیی مەردوم ناوە، بەتایبەتی تیشکی ئەم هەتاوە داویە لە کوردی بێچارەو چارەڕەشو ستەمدیتوو. حکومەتی بەریتانیا هەر جارە بە چەشنێك بۆتە هۆی پێشکەوتنی گەلی دواکەوتوو و مەزلوومی کورد، بەراستی پێویستیی خزمایەتی خۆی لەگەڵ ئێمە بەجێگەیاندووە. ئەمجارەش لە بالوێزخانەی بەریتانی، تیشکەی ئەستێرەیەکی رووناك درەوشا. کۆواری دەنگی گێتیی تازەیان بە کوردییێکی زۆر پەتیی بووە دەرخستین. ژمارەی یەکەمان خوێندەوە گەلێ هێژاو بەنرخە، یەزدان یارمەتیدەری خۆیو خاوەنی بێت.

بەڵام هەروەکو زاندراوە کورد تەماعیان زۆرەو بەمانە پڕ نابێت، ئێمە لە حکوومەتی بەریتانیای گەورە تکا ئەکەین هەروەکو لە (یافا) ئێستگەیەکی رادیۆی بەناوی کوردستانەوە بۆ کردووینەوەو لەهەموو کوردستانا دەنگی داوەتەوە هەروەها رادیۆی لەندەنیش رۆژی سەعاتێك لەبەرنامەی خۆی بۆ زمانی شیرینی کوردی تەرخان بکا.

بژی ئالاهەڵگری ئازادیی گێتیی، بەریتانیای مەزن: - نیشتمان".

ئەوجا پاش ئەو باسەی سەرەوە، ئێدی سەیر لەوەدا نامێنێ کە گۆڤاری "نیشتمان" پاش ئەم تەپڵ وزۆرنایە بۆ بەریتانیای گەورە، هەر لەو ژمارەیەدا بە زنجیرە وتارێك بکەوێتە پەسن و پێداهەڵدانی "شۆڕشی گەورەی ئوکتۆبەر" ولە ژمارە (6)دا و لە ژێر وێنەیەکی گەورەی لینین دا ئەم هۆنراوەیەی خوارەوە بلاوبکاتەوە کە هی هەژارە:

"باقیە ناووت ئەتۆ، گەرچی دەمێکە مردووی
نا، لەنین، ماوی هەتا رۆژی قیامەت زیندووی".

بەکورتی، ئامانجی"کۆمەڵەی ژێکاف" دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ بوو، بەیارمەتیی دەوڵەتە گەورەکان، رۆژئاواییو رۆژهەڵاتی، بێ جیاوازیو بێ گوێدانە ئێدیۆلۆژیو رژێمی ئەو دەوڵەتە گەورەیەی دایدەمەزرێنێ، بەتەواوی وەك سەرکردەیەتیی کلاسیکی کورد.

3- ژێکاف و ئاین

وا دیارە هوردەبۆرژوای رۆشنبیری ناسیۆنالیستی کورد، لەسەرەتای چلەکاندا، گەیشتبووە ئەوەی کە بتوانێ کۆمەڵگەی کورد، وەك کۆمەڵگەیەکی ترادیسیۆنال(رێسایی)ی ئایندار، تا هەندازەیەك بناسێو بیەوێ سووت لەو هەڵانەی هوردەبۆرژوا "منەوەرکان" وەربگرێ کە پاش جەنگی جیهانیی یەکەم لەکوردستاندا دەیانکرد، بەپەلاماردانی موسڵمانەتیو گاڵتەکردن بە هەموو ئاینێك. بەپێچەوانەی ئەو "منەوەرانە"وە، "ژێکاف" نەك هەر نەیدەویست پەلاماری ئایینی ئیسلام بدات، بەڵکو دەیویست سووت لە ئیسلام وەربگرێ بۆ ئامانجەکانی. لەبەر ئەوە دەبینین لەهەموو ژمارەکانی "نیشتمان"دا کە لە (7) بەرگدا دەرچوون، بێ نێوبەدەر، هەر یەکەیان لەلاپەڕەی یەکەمیاندا بەدەوروبەری درۆشمی"ژێکاف"دا -وەك گوتمان- ئایەتێکی قورئان نووسراوە تێیدا. بێجگە لەمەش لەژمارە (6)ی "نیشتمان"دا (3) بەندی پرۆگرامی "کۆمەڵەی ژێکاف"بڵاوکراوەتەوە: (بەندی 7، 8، 11). ماددەی (7) دەبێژێ:

"چەند بەندێك لە مەرامنامەی کۆمەڵەوە:

"7- بە بۆنەی متەدەین بوونی بەشی زۆری نەتەوەی کورد بەدینی ئیسلام، کۆمەڵە لە کوردستان تەنیا دینی موقەدەسی ئیسلام بەرەسمی دەناسێو بۆ تەرویجی شەریعەتی

خاوێنی ئیسلامو بەجێگەیشتنی هەموو ڕێوشوێنێکی ئیسلامەتی تێدەکۆشێو، لەگەڵ منافقان بەربەرەکانێیەکی بەشیدەت ئەکا".

لێرەدا دەبینین کە "ژێکاف" زۆرێتیی ژمارەی لایەنگیرانی ئایینی ئیسلام لەکوردستاندا دەگرێتە بەرچاو، لەبەر ئەوە، ئاینی ئیسلام لەکوردستاندا بەرەسمی دەناسێ، واتە: دان بەوەدا دەنێ کە ئاینی ئیسلام دەبێ بە "ئایینی رەسمی"ی دەوڵەتی کوردستانی دوارۆژ بناسرێ. ئەمەش مانای ئەوە نییە کە "ژێکاف" دەیەوێ ئیسلام بکرێتە ئیدیۆلۆژیی دەوڵەت، یان هەوڵبدرێ بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی، بەڵکو مانای وایە رێزی ئیسلام بگیرێ. بۆ وێنە: لەو ڕۆژانەدا کە بەر جێژنو بۆنەی ئیسلامەتی دەکەون، وەك جێژنی رەمەزانو جێژنی قوربانو... هتد دەزگەی دەوڵەتی، بکەوێتە پشوودانو جێژنکردن وەك خەڵکەکەی‌و، هەوەرها لەمانگی رەمەزاندا دەوڵەت هەموو کەسێك ناچار بکات کە رێزی رۆژووان بگرنو لەبەرچاوی خەڵکی هیچ نەخۆنو نەخۆنەوە. ئەمەش هەر بەتەواوی وەك لە هێندێك لەو دەوڵەتە نیوەلایستییانەدا باوە کە ئاینی ئیسلامییان کردووە بە ئایینی رەسمی دەوڵەت، وەك عێراق هەر لەپاش دامەزراندنییەوە تا ئەمرۆ. خۆ ئەگەر تەماشای بەشی دووەمی ئەو بەندە بکەین کە باسی "منافقان" دەکاتو، دەبێژێ، "ژێکاف" لەگەڵ منافقان بەربەرکانێیەکی بەشیدەت دەکات". ئەوسا لەبنچینەی مەسەلەکە بەباشی تێدەگەین. چونکە ئێمە دەزانین کە "منافقان" زاراوەیەك بوو بەوجۆرە کەسانە دەگوترا کە لەزەمانی پەیامبەری ئیسلامدا، بەدەم دەیانگوت "ئێمە موسڵمانین" کەچی بەکردەوە "ناموسڵمان" بوون. لێرەدا "ژێکاف" سووتی لەو وشەی "منافق"ە وەردەگرت بەوجۆرەی کە خۆی تێیدەگەیشتو بەکەڵکی دەهات، واتە ئەوی بەدەم بیگوتایە "کوردم" بەڵام "کوردایەتی"ی نەکردایە، بە "منافق" دادەنرا. خۆ ئەگەر سەرنجێکی ئەو ئایەتانەش بدەین کە هەموو جارێك "نیشتمان"هەڵیدەبژاردن، دەبینین ئەمانەن:

"كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ" (البقرە249) واتە: (گەلەك جار وابووە کە دەستەیەکی کەم بەسەر دەستەیەکی زۆردا زاڵبن، بەئیزنی خودێ)(110). "وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ" (ئەوی پشت بە خودێ ببەستێ، خودێ بەسە)(111)، "نَصْرٌ من اللّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ و بَشِّر المؤمنينَ" (سەرکەوتنێك لە خودێوە فەتحێکی نێزیك‌و مژدە بدە بە خاوەن باوەڕان)(112)، "وَتَعَاوَنُوا عَلَى البِرِّ والتَّقوى" (لەسەر رێی خێرو تەقوا هاوکاریی یەك بکەن)(113)، "اِنَّ اللّهَ يأمُرُ بالعَدْلِ والإحسان" (خودێ فەرمان دەدات بەدادخوازیو چاکە)(114). ئەگەر سەرنجێکی هەر یەکێك لەم ئایەتانەی سەرەوە بدەین، دەبینین زۆر بەهۆشیاری هەڵبژێردراونو بەتەواوی بۆ خزمەتی ئامانجەکانی "ژێکاف" خراونەتە کار. بۆ وێنە: " ژێکاف" لەسەرەتاوە بەژمارە کۆمەڵەیەکی گچکە بوو، وەك "نیشتمان" خۆی بە ئاشکرا دانی پێدادەنێ، ئەم کۆمەڵە پێویستی بەوە بووە کە ورەی لایەنگرەکانی بەرز بکاتەوە، ورەی ناحەزەکانی بەرێ. بۆیە ئەم ئایەتە کە دەبێژێ "كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ" لێرەدا کاری خۆی دەکات. هەرچەندە نموونەی وا لە کولتووری کورددا هەیە، وەك: "بەزۆریو بۆری نییە، بەڵکو بە نەختیو پوختیە" یان "سەت قەلو بەردێك" کە لەگەڵ ئەوەشدا لەنێو کۆمەڵگەیەکی بەئیسلام باوەڕ کردوودا، ئایەتی قورئان کاریگەرترە لە پەندی پێشینانی کوردی". هەر لەم رووەشەوەیە کە دەبینین "نیشتمان" وتارێکی بۆ "بێژەن" (کە نێوی نهێنیی ئەورەحمانی زەبیحی بووە) لەژمارە (1)ی دا بلاودەکاتەوە، کە ئەو وتارە لەکۆبوونەوەیەکی کۆمەڵەی "ژێکاف"دا خوێندراوەتەوەو، بەتەواوی ئەو مەبەستەی سەرەوە دەپێکێ. بێژەن (زەبیحی) لەو وتارەدا دەبێژێ:

"سەرکەوتن بەزۆرو کەمی نییە

وتەیکی (بێژەن) نووسەری کۆمەڵە لە کۆبوەونەوەیەکدا:

برایانی خۆشەویست لە وتاری ئەو شەوی خۆما باسی ئایەتێکی پەرتۆکی موقەدەسی، یەعنی ئیسلام، قورئانتان بۆ دەگێڕمەوە، ئەم ئایەتە لەتابلۆیەك نووسرابوو، ئەگەرچی زۆر جار چاوم پێکەوتبوو، بەڵام هەرگیز وەکو ئەم جارە کاری لێم نەکردووە، ئەوتا ئەیەتەکە خوا ئەفەرموێت "كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ" مەعناکەی زۆر ئاشکرایە، دەفەرموێت زۆر دەستەی کەم هەن کە زاڵ دەبن بەسەر دەستە زۆردارەکاندا بە ئیرادەی خوا. هۆی زۆر کار لێ کردنی ئەم جارەی ئەوەیە، جاران لە خۆماشتێکی دەگەڵ ئەم ئایەتە موبارەکە تەتبیق بکات، شك نەدەبرد، بەڵام ئەو جار کە بیرم کردەوە بۆم دەرکەوت کە ئەو فەرمایشەی خوا پاڵ ئەکێشێت بەسەر ئێمەشا چونکو دەستەیەکی نیسبەتەن بچکۆلە لە دەوری یەکتر کۆبووینەوە ئەڵێین نیشتمانی خۆشەویستمان رزگار ئەکەین، وڵاتەکەمان ئەهاوێژینە باوەشی سەربەخۆیی؛ هەنگوینی سەربەستی ئەکەین بە گەرووی هەموو کوردێکدا، وا تێ ئەگکەم ئەم ئایەتە مزگێنیێکی گەورەی خووایی بوو، بۆیە وا بەقورسایی ئەخاتە سەرمێشکم و لە پێش چاومە کە هیچ شتێك توانای نییە ئێمەو براکانمان لەگەیشتن بەئەم ئامانجە پاكو خاوێنە بگێرێتەوە چونکو خوا دەگەڵ ئێمەیە. بۆ چ لەگەڵمان نابێت؟. ئێمە بنچینەی کارمان لەسەر رێوشوێنی ئیسلام داناوەو پاڵمان داوەتە بەزەیی (رحم) خواو گەورەیی پێغەمبەرو پاکیی قورئان".

ئەگەر تەماشای ئایەتی دووەمیش بکەین دەبینین ئەوەش هەر بۆ بەرزکردنەوەی ورەی لایەنگیرانی "ژێکاف"ە، واتە "ژێکاف" دەیەوێ بەلایەنگیرانی خۆی بیژێ: گوێ مەدەنە ئەوەی کە ئێوە کەمن؛ ئەوی پشت بەخودێ ببەستێ، خودێ فریای دەکەوێ.

بەتایبەتی لەنێو هوردەبۆرژوای کورددا -وەك گوتمان- کە لەنێوگەلدا پاڵپشتیان نەبوو، هەستیان بە بێکەسیو تەنیایی دەکرد، لەبەرئەوە لەجیاتی پەندە کوردییەکەی دەبێژێ "خودێکەسی بێکەسانە" دەچێ ئەو ئایەتەی سەرەوە بۆ نموونە دەهێنێتەوە، چۆنکە ئایەتەکە کاریگەرترە. ئەمە لەهەمان کاتیشدا، وریاکردنەوەیەکی ناحەزانی "ژێکاف"ە لەکوردستاندا، کە بەماناوە پێیان دەبێژێ "وامەزانن ئێمە کەمین بەڵام ئەوی پشتی بەخودێ ئەستوور بێ، خودێ سەریدەخات". هەر لەبەر ئەوەشە کە دەبینین لەژمارە (3، 4)دا ئایەتی "(وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا) نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ" (الصف:13) بەکاربراوە، چۆنکە لەم ئایەتەدا قورئان موژدەی سەرکەوتنی داوە بەخاوەنباوەڕان، بەفەرمانی خودێ. جا لەبەر ئەوەی "ژێکاف" باوەڕی بەوە نەبووە کە سەرکەوتن بەهێزی خۆی دێتەدەستو، پێویستیو باوەڕی بە پاڵپشتێك بووە بۆ رزگاریی کوردستان، بەڵام دیوێتی کە کورد پاڵپشتی نییە، لەبەرئەوە گوتوویەتی "سەرکەوتنەکە لەخودێوە دێ". لەئایەتی چوارەمدا رووەدەکاتە "واقیعیەت"و داوا لە کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان دەکات کە هاوکاریی بکەن لەگەڵیدا، ئەم "هاوکارییەش" بە "کاری خێر"و بە "پێویستی" دەزانێ لەسەریان، چۆنکە خودێ گوتوویەتی "تَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى" المائدە: 2.
ئایەتی پێنجەمیش هاوارێکە بۆ دەستڕۆیشتووەکان لەکوردستان کە بەزەییان بە "خواردەستی خۆیان"دا بێتەوەو بە "دادپەروەری"و "خێرخوازی" کاربکەن؛ چۆنکە خودێ فەرمانی داوە بەخەڵك کە بە "دادپەروەری"و "چاکەخوازی" بجولێنەوە.

بەکورتی، ئەگەر تەماشایەکی هەموو ئەو ئایەتانەبکەین کە جاروبار لەنێو دەقەکانی گۆڤاری "نیشتمان"دا بەکارهێنراون، دەبینین هەموو لەوانەن کە بۆ بەرزکردنەوەی ورە و زاتی لایەنگیرەکانی وەرگیراون. شایانی باس ئەوەیە کە "نیشتمان" لەلاپەڕە (5)ی ژمارە (6)یدا وتارێکی نووسیوە لەژێر سەرنێوی "بۆچی گەورەکانی قوڕەیش

موسڵمان نەدەبوون"، پاش ئەوەی سەرگورشتەی ژیانی محەمەد دەگێڕێتەوە لەگەڵ خراپەکاریی هێندێك لەناحەزەکانیدا، وەك "ئەبو جەهل"و "ئەخنەس"، ئەوجا دێتەسەر ئەوەی کە ناحەزەکانی پەیامبەر لەگەڵ ناحەزەکانی "ژێکاف"دا بەراورد دەکات:

"خوێنەرەوە خۆشەویستەکان: ئەم باسەتان کە خوێندەوە ئەگەر نموونەیەك لەژیانی عەسری خۆمان نیشان بدەین، سەرتان سووڕ نامێنێ، ئەوەیش ئەمەیە:

ئاغاییێکی کوردی عێراق بەڵکو سەردار عەشیرەتێك، یەك دوو ساڵ لەمەوبەر نامەیەکی بۆ ئاغاییێکی کوردی ئێران نووسیبوو (کە دەستی منو دامانی تۆ، نەکەی بەهیچ بارێك لەپێناوی کوردایەتیدا تێبکۆشی، چونکو کوردایەتی ملزمی ئەمەیە هەموو لاوە خوێندەوارو گەنجە تازەپێگەیشتووەکان بێنەسەرکار و ئێمە لە ژووری دیوەخانا دابنیشین).

ئێمە نازانین خوێنەرە بەرێزەکان چەند فەرق لەنێوان ئەم ئاغا کوردە عێراقییە خۆشەویستە و (ئەبو جەهل)و (ئەخنەس)دا ئەنێن، بەڵام ئێمە ئەڵێین: ئەی بەبڕینچێ دەستێکی بۆ زیانی نەتەوەی خۆی داوینی مەردوم ئەگرێت، ئێوەش بڵێن ئامین! ژ.ك"

گومان لەوەدا نییە کە لەریزەکانی "ژێکاف"دا زانای موسڵمانی زۆر باشی تێدابووە، وەك مامۆستا مەلا قادری مودەریسی (کە ئێستاش 1983 ماوە). هەموو سەرکردەکانی "ژێکاف"یش ئەوەیان زانیوە کە لەنێوان کۆمەڵگەیەکدا کاردەکەن کە زۆربەی زۆری خەڵکەکەی بەم قسەو چیرۆکە ئاینییانە دەبزوێنرێن، لەبەر ئەوە ویستوویانە -وەك لەسەرەوە گوتمان- سووت وەربگرن لێی بۆ کوردایەتیو لەم کارەشیاندا تا هەندازەیەکی زۆر سەرکەوتوو بوون، بێ ئەوەی ئاینی ئیسلام بکەنە ئیدۆلۆژیی حیزبەکەیان، یان بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی تێبکۆشن.

شایانی باسە کە "ژێکاف" زۆر بەتوندی دژی هێندێك خووڕەوشت وەستاوە کە کۆمەڵگەی کوردەواریو ئاینی ئیسلامو هۆشیاریش دژی وەستاون. وەك ئەلکۆل. "ژێکاف" ئایەتی قورئانی هێناوەتەوە بەبەڵگەکە ئەلکول خراپە. بەڵام زیانەکانی ئەلکۆلی لەبارەی کۆمەلایەتیو تەندروستییەوە شیکردووەتەوە، ئەمەشی هەموو لەژێر باسی بژیشکی (الطب)دا پێشانداوە (وەك لەژمارە 3، 4 لاپەڕە 13-15 دەردەکەوێ).

وادیارە لەگەڵ ئەم هەموو خۆبەستنەوەیەشدا بەترادیسیۆنی ئیسلامەوە، هێشتا هێندێك کەس هەبوون کە گوتوویانە "ژێکاف" دژی ئیسلامەو دوور نییە ئەمەش هەمووی بەهۆی ئەو وتارانەوە بووبێ کە لەبارەی شۆرشی ئۆکتۆبەری 1917ەوە لە "نیشتمان"دا بڵاوکراونەتەوە.

بەڵام "نیشتمان" زۆر بەتوندی وەرامی ئەوانەی داوەتەوە. ژمارە (5)ی "نیشتمان" لەلاپەڕە (10)دا بۆ بەرپێچدانەوەی نەیارەکانی دەنووسێ:

"بۆ وەڵامی هێندێك لەنەفامو تێنەگەیشتووەکان بەندێکی مەرامنامەی کۆمەڵە دەنووسین. کۆمەڵەی ژ.ك لەسەر چوار کۆڵەگەی ئیسلامەتی، کوردایەتی مەدەنییەت، سولحو ئاشتیخوازی داندراوەو هەموو قانوونو نیزامنامەکانی لەگەڵ شەریعەتی مقدسی ئیسلام تەتبیق ئەکرێ ئینجا ئەخرێنەکار.

4- ژێکافو مەسەلەی چینایەتی

لەهەموو "نیشتمان"دا یەك وشەی تێدا نییە کە باسی "خەباتی چینایەتی" بکات، هەروەها ئەو زاراوە سۆسیۆلۆژییانەی کە پێوەندییان بە چینایەتییەوە هەیەو لەلایەن مارکسیستەکانەوە زۆر بەکاردەهێنرێن، وەك "چینی کرێکار"و "چینی سەرمایەدار"و "چینی دەرەبەگ"و "خاوەن زەوی گەورە"و "چینی زەحمەتکێش"و

"پێوەندییەکانی بەرهەمهێنان"و... هتد، لەم گۆڤارەدا چنگ ناکەون. بەڵام مانای وا نییە کە "نیشتمان" باسی جیاوازیی نێوان "هەژار"و "دەوڵەمەند"و "دەستدرۆیشتوو"و "خواردەست" ناکات. نەخێر، زۆرجار باسی ئەمانە دەکات، بەڵام چارەسەرکردنی ئەم "جیاوازی"یە دەداتە دەست دەوڵەمەندەکانو دەستدرۆیشتووەکان خۆیان. بۆ وێنە: "نیشتمان" روودەکاتە ئاغاکانو سەرۆك هۆزەکانو بەدەستەڵاتەکانو داوایان لێدەکات کە "کوردایەتی" بکەنو دەست لە "تەماع" هەڵگرن. "نیشتمان" زۆر جار باسی "هەستیی تەماع"و "پوولپەرستی" دەکاتو "تەماع"و "پوولپەرستی" بە "هۆیەکی زلی دواکەوتنی کورد " دادەنێو دەبێژێ "ئەم هەستە بەتایبەتی لەناو عەشیرەتەکانی کورددا بەهێزە"(115). لەبەرئەوە "نیشتمان" داوا لە "ئاغاواتو سەردار عەشیرەتە خۆشەویستەکانی کورد" دەکات کە بە "دراوو درۆی دوژمن هەڵنەخەڵەتێن"(116)و روویانلێدەنێ کە "تەماع فرێ بدەن تا سەربەخۆیی کوردستان دوانەکەوێ"(117). لەلاپەڕە (23)ی ژمارە(2)ی "نیشتمان"دا باسی ئەوە دەکات کە بێگانە بە پارەو دراو عەشیرەتە کوردەکان هەڵدەخەڵەتێننو ئەیانکەن بەبەرهەڵستو مانعی کاری لاوەکان". "نیشتمان" هەر گلەیی لەئاغاکانو سەرۆك هۆزەکان ناکات، بەڵکو گلەیییەکی زۆریش لەبازرگانەکان دەکات، بەتایبەتی لەوانەی کە لەکاتی جەنگدا دەکەوتنە دەستبەسەرداگرتنی بژێو (ارزاق)و دەبوونە هۆی گرانکردنی. "نیشتمان" لە ژمارە (1)دا وتارێك دەنووسێ لەدژی ئەو "گەنم کڕانە"ی کە هەر گەنمێك دەهاتە بازاڕەوە زوو دەیانکڕیو بارخانەیان دەکردو دەبوونە هۆی گرانکردنی نرخی گەنم. لێرەشدا "نیشتمان" پەنادەباتە بەر خودێ بۆ سزادانی ئە بازرگانانەو دەبێژێ "ئەی گەنم کڕ، چۆن داماوو بێدەسەڵاتەکانت تووشی برسێتی کرد، خوا ماڵو منالّت بخاتە برسێتی" (تەماشای ژمارە/1، لاپەڕە 16 بکە). لەلاپەڕە 3، 4ی ژمارە (3، 4)دا "نیشتمان" هەوڵی پێکەوەژیانی ئاشتییانەی چینەکان

دەداتو دەبێژێ: "بۆ چ دووبەرەکی هەبێ؟ حەسووتی بۆچی؟... بۆ لاوێکی لادێیتان وەکو گەنجێکی شارستانی نایەتە پێش چاو؟ بۆچی وەکو تەماشای پیاوێکی دەوڵەمەند ئەکەنو ئیحتیرامی رادەگرن زگیشتان بە لێقەوماوێکی هەژار ناسووتێو بەوچاوە تەماشای ناکەن؟ ئایا هەژار هەقی ژیانی نییە؟ ئافسۆس.... هتد. "لەلاپەڕە (27، 28)ی ژمارە (3، 4)دا جارێکی دی دێتەوە سەر مەسەلەی "تەماع"و "پارەپەرستی"و "حەسادەت"و ئەمانە دەبەستێ بە "دووبەرەکی"و "خۆخۆری"و "بێگانەویستی"یەوە لەنێوکورددداو دەبێژێ: "هۆی ئەمانە نەبوونی هەستی میللیەتو نیشتمانپەروەریو خۆشڕابواردنی شەخسییە". واتە، ئەمانە نابەستێ بە "بەرژەوەندیی چینایەتی"و "پێوەندییەکانی بەرهەمهێنان"ەوە وەك مارکسیستەکان، بەڵام "نیشتمان" لەلاپەڕە (7، 8)ی ژمارەی (5)داو لەوتارێکدا کە بۆ "نادری"(118) بڵاویکردووتەوە، شێوازی وتوێژی بەرامبەر بە "سەرۆك هۆزە خۆشەویستەکان" دەگۆڕێ، ئەمجارە بەوێنەیەکی توندوتیژتر دەکەوێتە دووان، کە ئەمەش دیارە ئەنجامی ناهومێدییە لە هەڵسوکەوتی ئەو سەرۆك هۆزو ئاغایانە بەرامبەر مەسەلەی کوردو گیروگرفتەکانی کۆمەڵگەی کورد، بەتایبەتی لەوکاتە ناسکەدا کە کوردستانو جیهانی پێدا تێپەڕیوە. "نادری" دەبێژێ:

"ئەی سەردارو مەزنانی کورد! ئەمن بەناوی هەموو کوردێکی بێچارەو لێقەوماو هاوارتان بۆ دەهێنمو ئەڵێم: (ئەگەر چارەیەك بۆ چارەڕەشیی و بەدبەختیتان ناکەن، ئەگەر دڵتان بەدیلییو زەلیلیی ئێمە ناسووتێ، هەرچەندە دڵی ئێوە لەوە رەقترە کە بەزەلیلی ئێمە بسووتێ- مەبنە بەرهەڵستی ئەو کۆمەڵانەی کە ژیانی سەربەرستیی کوردو کوردستانیان ئەوێ، ئەگەر بارێکی سەرشانمان بۆ سووك ناکەن مەبنە سەرباریشمان. هێزی ئێوە لەوە دوورە کە ببێتە مایەی ئازادیمان، چۆن ئەگەر وانە

بووایە هەمووتان لەم هەڵکەوتە بێهاوتایە، لەم چاخەدا کە زەمانە بەهەموو کەرەستەی خۆیەوە ئامادەیە بۆ دروستکردنی خانووی ئازادیتان، هەڵدەستان"

لەژمارە (6)دا وتارێك بە ئیمزای (ك/ا) پشتیوانو لەلاپەڕە (11-12)دا نووسراوە کە نمرەی (1042)ی پێوەیەو دیارە ئەمە نمرەی ریزی حیزبییەتی، لەوێدا "نیشتمان" جارێکی دی تکا لە "کوردە ناودارەکان"ی ئەو دەمە دەکات کە واز لە"تەماع" بهێنن.

بەکورتی "ژێکاف" هەڵوێستێکی گونجێنەرانە (توفیقی)ی هەیە لەمەسەلەی چینایەتیداو مەسەلەکە بەمەسەلەیەکی "مۆرالی"و "ئاکارو رەفتاری ناشیرین" دادەنێو دەیبەستێ بە "هەستی تەماع"و "پارەپەرستی"و "حەسووتی"یەوە، نەك بە مەسەلەیەکی ماددیی کۆمەڵایەتیو بەرژوەندیی چینایەتی کە "پێوەندییەکانی بەرهەمهێنان لەکۆمەڵگەدا" دەستنیشان دەکەن، وەك مارکسیستەکان دەبێژن، بۆیە پێی وایە کە بە ئامۆژگاریو "سەرزەنشت"و توانجگرتنە ئەو ئاکارو رەفتارە ناشرینانە، لادەچن. مادده (11)ی پرۆگرامی "کۆمەڵەی ژێکاف" کە لەژمارە (6)دا بڵاوکراوەتەوە دەبێژێ:

"11- کۆمەڵە هەموو قەبیلەو عەشیرەتەکانی کورد بەچاوێك تەماشا دەکاو بۆ برایەتیی هەمووان کۆششت ئەکا- رەخنەگریو ئینتیقاداتی کۆمەڵە لە ئاکاری ئەوان تەنیا لەرووی دڵسۆزی کوردایەتییەوەیە کە حەز بە لەناوچوونی ئاکارەو رەفتاری ناشیرین لەناو کوردەواریدا دەکا."

5- ژێکافو سۆڤێتو کۆمۆنیزم:

گۆڤاری "نیشتمان" -وەك لەمەوبەر گوتم- مەحێکی زۆری شۆرشی ئۆکتۆبەری کردووەو لێنینی بەکەسایەتییەك داناوە کە "تا رۆژی قیامەت" زیندووە. بەڵام بە هەموو توندوتیژییەکەوە وەرامی ئەوانەی داوەتەوە کە "تەمایولی ژێکافیان بەلای حکومەتی سۆڤێتدا"بەوە لێکداوەتەوە کە گوایە "ئارمانی ژێکاف بڵاوکردنەوەی مەسلەك و باوەڕی کۆمۆنیزمی"یە، "نیشتمان" دەبێژێ: ئەم قسەیە لەسەرچاوەی "فاشیستەکان و نازییەکان"ەوە هەڵقوڵاوە. لەژێر وتارێکدا "ئێمەو مەردوم"؛ بێژەن (زەبیحی)دەنووسێ:

"ئێمەو مەردوم
بێژەن-2

تۆزو غوباری تەبلیغاتو پرۆپاغەندای ژەهراویی فاشیستەکان رووی مینای بێگەردی کوردستانیشی وەکو زۆر وڵاتەکانی گێتی وەها تاریك داهێنابوو، ئێستاش پاشماوی دوایی نەهاتووە.

لەکاتێکدا کەمبلغەکانی نازی لەعێراقو ئێرانا خەریکی لێلاوو شلوێکردنی ئاوی هێمنی سیاسەتی ئەو وڵاتانە بوون، گەورەترین پرۆپاگاندیان خراپ پێشاندانی کۆمۆنیزمو کۆمۆنیست بوو، کە بەناوی شیوعی ئەیاندا بەگوێی مەردوما. وایان بردبووە مێشکی خەڵکەوە کە شیوعییەکان زۆر دڕندەو وەحشینو پیاو وکوشتن لەلایان زۆر رەواجی هەیە. ئەم مەوزوعە وەها چووبووە مێشکی دانیشتووانی ئەم وڵاتانە کە بەبیستنی ناوی شیوعی (بلشویك) تووڕە دەبوونو چاوانییان تێك ئەنا- دوای هاتنی ئۆردووی سوور (جیش الاحمر) بۆ کوردستان، رەفتارو ئاکاری وا باشیان پێشاندا کە ئەم هەموو رەنجی مبلغەکانی هیتلەر بەبا چوو، بەڵام: هێشتا هێندێك مێشکی واهەن دەستخەڕۆی ئانتریکات (intrigaut) و درۆودەلەسەی فاشیستەکانن.

چەند کەسێك لەم بێمێشکانە کە پەرتۆکی دیاریو ژمارەی یەکەمی نیشتمانیان خوێندبووەو لایەنگریو تەمایلی ئێمەیان بەلای حکومەتی سۆڤیێتدا دیبۆ، گوتبوویان ئارمانی کۆمەڵی ژ.ك بڵاوکردنەوی مەسلەك و باوەڕی کۆمۆنیزمە، ئەم قسەیە بێشك لەسەرچاوەی تەبلیغاتی فاشیستەکان ئاوئەخواتەوە، دەنا ئێمە کۆمۆنیست نین. ئەگەر کۆمۆنیستیش بین جێگای هیچ ئیعترازێك بۆ خەڵك نییە لەم مەوزووعەدا. هەیئەتی مەرکەزیی کۆمەڵ بەیاننامەی رەسمی دەردەکات".

ئەوەی راستی بێ، مەسەلەی پڕوپاگەندەکردن دژی کۆمۆنیزم لەکوردستاندا لەدیعایەی فاشیستەکانو نازییەکان کۆنترە کە لەنێوەڕاستی چلەکانەوە درێژەیکێشا، بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ مێژوویەکی کۆنترو بۆ پڕوپاگەندەی هێزەکانی بەریتانیا لەکوردستان پاش جەنگی یەکەمی جیهانی. شایانی باسە، کە گۆڤاری "نیشتمان" لەژمارە (3، 4)یدا بەیاننامەی ژمارە (322)ی "ژێکاف" چاپدەکاتەوە کە لەرۆژی 25ی مانگی سەرماوەزی 1322 (15 دیسێمبەری 1943دا) دەرچووەو لەوێدا ئەوە جەخت دەکاتەوە کە "کۆمەڵەی ژێکاف" کۆمەڵەیەکی کۆمۆنیستی نییە، بەڵام ئۆباڵی ئەو تۆمەتە، ئەمجارە دەنێتە مل "خاوەندانی بیری کۆنو مێشکەرزیووەکان" کە بە "برای خۆشەویستو کۆنەپەرست"یان دەداتە قەڵەم. "نیشتمان" دەبێژێ:

"لەناو کۆمەڵەدا

بەیاننامەی ژمارە 322ی رۆژی 25ی مانگی سەرماوەزی ساڵی 1322

بەناوی یەزدانی گەورەو بەرزی بێهاوتا

هەمیشە بیروباوەڕی تازە ئەبێتە ئامانجی تیری بەربەرەکانیی خاوەندانی بیری کۆنو مێشکە رزیووەکان.

گۆڤاری نیشتمان
جەمال نەبەز

رۆژێکی ئێمە ئەم کۆمەڵەیەمان بنیادنا، دەمانزانی لەم دەستووره گشتیو تەبیعیە رزگاربوونمان نییە؛ درەنگ یان زوو لە جەنگەی کارکردنا ئەبینە نیشانەی لۆمەو تۆمانجی هێندێك لە کوردە بێ تەعەسوب و کۆنەپەرستەکان، بەڵام نەماندەزانی لە چی رێگایەکەوە پەلامارمان ئەدەن.

بڵاوکردنەوەی چاپەکانمان (مطبوعات) ئەم ئیشکالەی هەڵگرت. هێندێك لە خاوەندانی (ماڵو مقام) کە پێشکەوتنی ئێمەو پاشکەوتنی خۆیان لەریزێکدا ئەدیت، دەستیانکرد بە پروپاگەندە کە کۆمەڵەی ژ.ك کۆمەڵێکی شیوعی (بلشویك)یەو بەناوی کوردایەتییەوە کارئەکا، بۆ دروستکردنی هەموو چەشنە بەرهەڵستیك لەرێگای پێشوەچوونی ئێمەدا بەهەموو هێزی خۆیان کۆششتیان کرد بەڵام بێکەڵكو سوود بوو، چونکو مەردوم وەك ئەوان لێکیاندابووەوە، نەزانو ناتێگەیشتوو نەبوون، ئێمەیان زۆرچاك ئەناسیو ئەیانزانی ئارمانی ئێمە خۆشی ژیانی هەموو کوردێکە.

لەبەر ئەمە تیریی ئەم برا خۆشەویستو کۆنەپەرستانە لەباتی جەرگی کۆمەڵەی ئێمە وەبەردی قەبوڵ نەکردنی جامیعەکەوتوگەڕاوە بۆ سینەی پڕ کینەی خۆیانو دەستو پێوەندیان، لەناو مەردومدا بێ قەدرو ئیحتیرام بوون. ئەمەیە دوایی تاڵوکە کردن لەکارەکاندا، ئەمەیە نەتیجەی بێ مێشکیو نەزانی.

ئەم برا خۆشەویستانە دەبوو بزانن کە چۆن هەتاو هەمیشە لەژێر هەوردا نامێنێتەوە، هەروەها درۆودەلەسەش لەباریدا نییە کە رووی رووناکی حەقیقەتو راستی بپۆشێت. ئێمە ئارەزوومانە، دیسان هەرچی لەتواناياندا هەیە بۆ بەربەستکردنی پێشکەوتنی ئێمە کۆششت بکەن تا نەیرووی مەعنەوی کۆمەڵەیان چاوپێبکەوێت. بژی کوردو کوردستان بەسەربەستیو سەربەخۆیی ل.ب/ا هەیئەتی ناوەندیی کۆمەڵەی ژ.ك".

شایانی باسکردنە کە ژێکاف. نە لەپێش ئەوەدا کە بچێتە ژێر سەرکردەیەتیی قازی محەممەدەوە لە1944داو، نە دوای ئەوەش، دووی بیرو باوەڕی کۆمۆنیزم نەکەوت.

پاش هاتنە نێوی قازی محەمەد، زۆربەی کاربەدەستانی "ژێکاف" لەهوردەبۆرژواو مەلاو سەرکردە ترادیسیۆنالیستەکان پێکهات. بەڵام پاش ئەوەی کە سۆڤێتەکان رێی ئەوەیاندا کە لە مەهاباد لەرۆژی 1945/12/17دا ئالاّی فارس دابگیرێو ئالاّی کورد بخرێتەجێی، دڵی خەڵکانی کوردستان بەشێوەیەکی گشتی بەلای سۆڤێتەو سەرکردەیەتیی ئەو دەمەی سۆڤێت، ستالیندا چوو. راستییەکەی هەڵکردنی ئالاّی کوردو دامەزراندنی کۆماری کوردستان بەرەسمی، ماوەیەکی کەم دوای ئەوە (لە 1946/1/22)دا؛ هومێدێکی گەورەی بەسۆڤێت پەیدا کرد لەلایەن هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کوردەوە، کە ئەمەش لە ئەدەبیاتی کوردیدا رەنگی خۆی دایەوە. ئەورەحمانی شەرفەکەندی (هەژار) کە هێندێك هۆنراوەی لە "نیشتمان"دا بلاّوکراوەتەوە، لەوڕۆژانەدا گوتوویەتی:

"کوردە دەتەوێ ببی سەربەخۆ
هەستە دەی راکە تۆ بەرەو مۆسکۆ
قسەی درۆیە سانفرانسیسکۆ
بژی ستالین، خۆش بێ چەکوشو داس
لەژێر ئیستیبدادا کوردی کرد خەلاس"

هۆنەرێکی دی کەنێوی دلزاری کۆییە، لەو رۆژانەداو، بەبۆنەی هەڵکردنی ئالاّی کورد لەمەهاباد، گوتوویەتی:

"ستالین پێشەوایە
بۆ کورد وەك قەلاّ وایە
دەسا هەڵکەن ئالاّیە
ئاوی کەوسەرە، خاکی گەوهەرە
ئەمڕۆ بەرلین گیرایە(119)"

هەر دلزار لەمەتحی ستالیندا گوتوویەتی:

"ئەرێ ئەی ستالین، ستالین، ستالینی بەرز
پێشڕەوو رێبەری گەلانی رووی ئەرز(120)"

بەرامبەر بەم هیوا گەورەیە بەسۆڤێت، خەڵکی کوردستانو بەتایبەتی رۆشنبیرەکانی، زۆر بەتایبەتیش لایەنگیرانی "ژێکاف"؛ رۆژ لەدوای رۆژ هیواو باوەڕیان بەبەریتانیاو بەرەی رۆژئاوا کزترو بێهێزتر دەبوو. هۆنەری ناسیۆنالیستی کوردو ئەندامی "کۆمەڵەی ژێکاف" بەهەشتی فایەق بێکەس (1905-1948/12/18) لەساڵی 1946داو لەئاهەنگێکدا کە موتەسەریفی سلێمانی مارف جیاووك، بەبۆنەی گەڕانەوەی میستەر ئەدمۆنس بۆ بەریتانیا گێڕابووی، هۆنراوەیەکی لەبەردەم سەتان کەسدا بۆ ئەدمۆنس خوێندەوە. ئەو هۆنراوەیە دەریدەخات کە رۆشنبیرانی کوردو لایەنگیرانی "ژێکاف"، بەتایبەتی پاش جەنگی دووەمی جیهانیی، چەند هومێد براوبوون لەوێژدانو ئینسافی بەریتانیا. بێکەس دەبێژێ:

بیستو حەوت ساڵە

-1-

"بیستو حەوت ساڵە من رەنجبەری تۆم
بەنانو ئاوو جلو بەرگی خۆم
خزمەتم کردی لەئێرانو رۆم
لەپێناوی تۆ شکاوە ئەستۆم
کەچی هێشتا هەر دیلو رەنجەڕۆم
گوناهم چی بوو بەم دەردەت بردم؟!
بۆچی بەناهەق وا سووکت کردم؟!

-2-

بیستو حەوت ساڵە من ئەڕەتێنی
بەفرۆفیشاڵ ئەم خەڵەتێنی
ڕۆژی نەوعێکم هەڵ ئەپەڕێنی
بۆ مەرامی خۆت ملم ئەشکێنی
کە ئیشت نەما وازم لێ دێنی
گوناهم چی بووبەم دەردەت بردم؟!
بۆچی بەناهەق واسووکت کردم؟ !

-3-

بیستو حەوت ساڵە من تووشی تۆ بووم
لەرێی ژیانا هیچ پێش نەکەوتووم
لات و پەژمودرەم. هەروەکو مردووم
قسەی خۆمان بێ، حەشرت پێکردووم
هیوام نەماوە، تازە لەدەست چووم
گوناهم چی بوو بەم دەردەت بردم؟!
بۆچی بەناهەق وا سووکت کردم؟!

-4-

بیستو حەوت ساڵە تاڵە ژیانم
لەژێر دەستی تۆ زۆر پەشیمانم
لەئینسان ناچم، عەینی حەیوانم

کەی رزگار ئەبم، ماڵی وێرانم؟
وا بەخۆت ئەڵێیت (حامی)ی گەلانم؟
گوناهم چی بوو بەم دەردەت بردم؟!
بۆچی بەناهەق وا سووکت کردم؟!

-5-

بیستو حەوت ساڵە من بەتەماتم
چاوەڕێی نەختێ لوتفو خەڵاتم
ببووژێتەوە خاکی وڵاتم
هیچ گوێ نادەیتە دەردو ئاواتم
چۆنکە ئەیزانی بێدەسەڵاتم
گوناهم چی بوو بەم دەردەت بردم؟!
بۆچی بەناهەق وا سووکت کردم؟!

-6-

بیستو حەوت ساڵە زووخاو ئەنۆشم
لەزوڵمو جەورت هەر چاو ئەپۆشم
بۆ رەزامەندیی تۆ تێئەکۆشم
لەبەرتۆ زەربەم داوە لەخۆشم
وا تێگەیشتم کە چەند بێهۆشم
گوناهم چی بوو بەم دەردەت بردم؟!
بۆچی بەناهەق وا سووکت کردم؟!

-7-

بیستو حەوت ساڵە تەفرەی خۆم داوە

وازم لەهەموو کەسێك هێناوە

تۆم گرتووە و دنیام خستۆتە لاوە

بۆیە پێم ئەڵێن کەرو ڕێشگاوە

ئەوی تۆی ناسی ملی شکاوە

گوناهم چی بوو بەم دەردەت بردم؟!

بۆچی بەناهەق وا سووکت کردم؟!

-8-

بیستو حەوت ساڵە دەم بەهاوارم

جارێ ناپرسی لەحاڵی زارم

سووتام، پرووکام زۆر بێ قەرارم

ئەزانی لەتۆ بۆچی بێزارم؟

شارەزای دەردمی، ناکەی تیمارم

گوناهم چی بوو بەم دەردەت بردم؟!

بۆچی بەناهەق وا سووکت کردم؟!

-9-

بیست و حەوت ساڵە بەبێ زیاد و کەم

ئەپاڕێمەوە، هەر هاوار ئەکەم

یاخوا کافریش نەبێ بەجەستەم

وێڵو سەرگەردان بێ تێنو جەستەم

هیچم پێ ناکرێ، دیلو دەس بەستەم

گوناهم چی بوو بەم دەردەت بردم؟!

بۆچی بەناهەق وا سووکت کردم؟!

-10-

بیستو حەوت ساڵە دڵم لێت پڕە

ئەحواڵم بەدەس تۆوە زۆر شڕە

سەد بەڵێن بدەی لەلای من تڕە

بەسیەتی ئیتر ئەم وڕە-وڕە

نۆکەریت ناکەم ورگم هەڵدڕە

گوناهم چی بوو بەم دەردەت بردم؟!

بۆچی بەناهەق وا سووکت کردم؟!

-11-

من ڕەنجبەرێکم پاكو بەسەزمان

هەوڵم بۆ داوی بەدڵو بە گیان

بەسیەتی ئیتر درۆو تەفرەدان

وا ئەبێ عەدلو ئینسافو ویجدان

ئەمکەی بە دیلی عارەب و ئێران

گوناهم چی بوو بەم دەردەت بردم؟!

بۆچی بەناهەق وا سووکت کردم؟!

سلێمانی -1946-

تەنانەت پاش رووخانی کۆماری کوردستانیش، کە گوناهەکەی، چەند لە ئەستۆی بەرەی رۆژئاوادایە، هێندەش لە ئەستۆی سۆڤیێت و بەرەی رۆژهەلاتە، پروپاگەندەی کۆمۆنیستەکان لە عێراق‌و ئێراندا بۆ یەکێتیی سۆڤیێت‌و سەرکردەیەتیی ستالین، بەنێوی ئەوەوە کە گوایە ئەوەی بەرپرسیاری رووخانی کۆماری کوردستانە تەنێ ئەمریکاو بەریتانیاو فەرەنسایە، نەك یەکێتیی سۆڤیێت، توانی کاری خۆی بکات، بەتایبەتی پاش ئەوەی هەڵوێستی دوژمنانەی بەرەی رۆژئاوا بەرامبەر بەمەسەلەی کورد بەئاشکرا پاش جەنگی دووەمی جیهانی دەرکەوت، لەئەنجامی ئەوەدا هەموو ئۆبالی رمانی کۆماری کوردستان خرایە سەر بەرەی رۆژئاوا. **کاژیکنامە** لەم بارەیەوە دەبێژێ:

"2- بەتایبەتی کە یەکێتیی سۆڤیات لەشەرِی جیهانیی دووەمدا بەرامبەر بەهێزی ئەڵمانیای هیتلەری خۆی راگرت وکاتێ کە ئێرانیشی داگیرکرد، فەرمانرەواییەکی ناوخۆیی بۆ کوردەکانی ئەوێ دروستکرد. شیوعییەکان لەمە دەنگیان دلێر بوو و توانیان لە خەڵکەکە وابگەینن کە مادام لەکۆنەوە ئینگلیز هەر دەستیدەستی بەکورد ئەکاو هیچی بۆ نەکردووە، ئیتر بۆچی دەست لە ئینگلیز نەشۆرین‌و روونەکەینە رووسەکان‌و بەتایبەتی ئەمە دوو رۆژە هاتوونەتە ئێرانەوە کەچی ئەوەتا "کۆمارێکی" دامەزراندووە، کەئەبێ بە بنکەیەك بۆ یەکگرتنەوەی هەموو کوردستان. خەڵکی سادەو بێدەسەڵاتیش دیارە پیاوی بەهێزیان خۆش ئەوێ- بەتایبەتی ئەگەر ئەو خاوەن هێزە پێی سەلماندن بەرامبەر زۆردار پشتگیرییان ئەکا. لەبەر ئەوەکوردی ساویلکەی لەگوێی گادا نووستوو زوو بەمە هەڵخەڵەتاو‌و جۆشیان سەند و، کە کۆماری مەهابادیش، پاش خۆکێشانەوەی رووسەکان لە تشرینی دووەمی (1946)دا – روخێنرا، دیسانەوە پرۆپاگانەی شیوعیەکان‌و فەریکە مارکسیەکان، سەری وا

لەخەڵك تێکدا کە ئۆبالی رووخانەکەی هەر بەتەنها خرایە ئەستۆی ئیستیعماری خۆرئاواو، رووسیا وەك بەرزەکی بانان بۆی دەرچوو. لەسەر ئەوە کوردی سادەو نەفامو خۆشباوەڕ، روویان لە رووس وەرنەگێرا(122)".

ئەمجا چۆنکە کۆمۆنیستەکان باسی "تەواوێتیی خاکی"ی ئەو وڵاتانەیان دەکرد کە کوردستان بەزۆر نووسێنراوە پێیانەوە، رێبازی سیاسەتی ئەودەمەی بەریتانیاش هەر بەرەو پاراستنی "تەواوێتیی خاکی"ی ئەو وڵاتانە روویدەکرد، سەبارەت بەمە، کۆمۆنیستەکان‌و لایەنگیرانی ئیمپریالیزمی بەریتانیا، بەرێکەوت، بەرامبەر بەمەسەلەی کورد لەبەرەیەکدا کۆبووبوونەوە و، بەهەردوولا دژی ئەو کوردانە دەوەستان کە بەم سنوورە دەستکردانە رازینەدەبوون. جارێکی دی **کاژیکنامە** لەبواری هەڵوەشانەوەی "کۆمەڵەی هیوا"دا دەست بۆ ئەمە رادەکێشێ:

"ئەو جاسووسانەی ئینگلیز کە کەوتبوونە هیواوە کارێکی وایانکرد کە رێبازو رێڕووی حیزب بێتەسەر ئەوەی باوەڕی بە یارمەتیی ئینگلیز بێ وبێجگە لەوەش لە ئەندامە ساویلکەکانیشیان وا تێدەگەیاند کە گوایا هەر ئینگلیزە کورد رزگار ئەکا. لەبەر ئەوە حیزب ئەبێ سیاسەتێك بگرێ کە لایەنی ئینگلیز بەرنەدات. لەلایەکی کەشەوە ئەو خوێندکارە کوردانەی کە لە (هیوا) دابوون، لە بەغدا دەیانخوێند‌و پێوەندییان لەگەڵ کۆمۆنیستە عەرەبەکاندا پەیداکردبوو، بوونی ئەمانە لەناو حیزبدا، بوو بەهۆی دروستبوونی گرفتێکی گەورەو کوتەکی دایەدەست کۆمۆنیستەکان کە سیاسەتی ئینگلیزپەرستیی هەندێك لەو ئەندامە جاسووسانە بکەنە بیانوو و هێرش بەرنەسەر (هیوا)و پەلاماردانی هەموو جۆرە کوردایەتییەك. لەبەر ئەوە (هیوا) هەر لەیەکەمین تاقیکردنەوەدا کەوت و لێکهەڵوەشاو، بەمە کۆمۆنیستەکان رێیانبۆپاکبووەوە کەوتنە گوناهبارکردنی هەموو کوردپەروەرێك‌و تەنانەت ئەوانەی لەگوڵیش پاکتر بوون. لەهەمان کاتدا، جاسووسەکانی ئینگلیزیش، شان بەشانی

شیوعییەکان، هەر ئەهاتنەوە بەسەروپۆتەلاکی کوردە راستەکانداو، زۆر شەیتانانە ناو وناوبانگی کوردایەتییان پیس ئەکرد. ئەوەی شایانی باسە، ئەمە لەوکاتەدا بوو کە لەشکری سۆڤیات ئێرانی داگیرکردبوو و تاراددەیەك خوێندنو نووسینی بەکوردی ئازادکردبوو. لەبەر ئەوە شیوعییەکان زیاتر دەمیان گەرم بوو و قسەکانیان زۆرتر ئەچووە دڵی خەڵکی ساویلکەو نەفامەوە(123).

بەمجۆرە، پاش جەنگی دووەمی جیهانی بیری مارکسیزمو کۆمۆنیزم بە زوویەکی زوو لەکوردستاندا پەرەی سەندو هوردەبۆرژوای رۆشنبیری مارکسیستی کوردی کرد بە دووکەرتەوە، کەرتێکی "کوردستانی"و کەرتێکی "ناکوردستانی". کەرتی یەکەم پێی وابوو کە کورد دەبێ "رێکخراوی پێشڕەوانە"ی خۆی هەبێ. ئەمانە، بەزۆری، لایەنگیرانی "پارتی دیمۆکراتی کورد" بوون کە لە 1946/8/16دا دامەزرا -وەك گوتمان، کەرتی دووەمیش- کە بۆ یەکەمجار لە 1944و لەرێی رێکخراوی "یەکێتیی تێکۆشین"ەوە دەستیپێکرد- وەك گوتمان، دەیگوت کورد نابێ "رێکخراوی پێشڕەوانە"ی خۆی هەبێ، بەڵکو لەهەر وڵاتێکدا کە کورد تێیدا دەژی، لەنێو پارتی کۆمۆنیستی ئەو وڵاتەدا خۆی رێکبخا. کە ئەمەش پێویستیی بەباسێکی تایبەتی هەیە(124).

6- ژێکاف و داگیرکەرانی کوردستان

گۆڤاری "نیشتمان" بەشێوەیەکی زۆر هێمنانە سیاسەتی شۆڤێنیستانەی ترکیاو ئێران بەرامبەر کورد پێشان دەداتو لەنێو جەماوەری کورددا دەیزڕێنێو مەسەلەی کوردیش بە مەسەلەیەکی ناوچەیی دانانێ، بەڵکو بە مەسەلەیەکی ئینترناسیۆنالی دەداتە قەڵەمو داوای چاوخشاندنەوە دەکات بە پەیمانی ناتۆدا، بەجۆرێ کە چارەنووسی کوردیش مسۆگەر بکات. "نیشتمان" دەبێژێ:

"ئەمانە هەموو نەتیجەی خوار تێگەیشتن، یان لە خۆگۆڕینی کاربەدەستانی تاران-ئەنکارایە کە تێناگەن یا: خۆ باش نییە بزانن مەسەلەی کورد تا ساڵی 1919 بەمەسەلەیەکی (محلی) جێگایی دەزاندرا بەڵام لەم رۆژەوە کە ژەنەڕاڵ شەریف پاشا، لایحەی مەشهووری خۆی تەسلیمی کۆنفرانسی ئاشتیی کردو داوای میللی کوردی خستە ئێسکی بەندەکانی 62، 63، 64ی پەیمانی (سێڤەر) ئیتر مەسەلەی کورد بووەتە پرسیارێکی (بین الملی)و وازی لێناهێنرێ".

"گۆایا مەصلەحەت نییە چاوێك بەدەستوورەکەی ئەتلانتیك کەلە دوو دەرونی وەکو ئاوی ئۆکیانووسی ئاتالانتیك صافو روونی سەرەك رۆزفلتو میستەر چەرچیل را هاتۆتە سەر کاخەزو مارشال ستالین پێشەوای دلێری سووەتستانیش تەصدیقی کردووە، بخشێننو حالیی بن کە حەقی ژیان دراوە بەهەموو نەتەوەیەکی بچووکی گێتی، کوردی دە ملیۆنی وا لەتو کوت نامێنێتەوە و حەقی خۆی داوا ئەکات". (نیشتمان- 3، 4 ل32-33).

"نیشتمان" لەکاتێکدا کاربەدەستانی ترکیا و ئێران هۆشیار دەکاتەوە کە واتێ نەگەن کە کورد هەمووی بریتییە لە چەند سەرەك هۆزێك کە بە "دراو و درۆ" هەڵبخەڵەتێن و دەبێژێ:

"- بۆچی ئەبێ بزانن کە نەتەوەی کوردی لەچەند ئاغاو سەردار عەشیرەتێك نەهاتووەتە بەرهەم کە بە دراو و درۆ هەڵیانخەڵەتێننو بیانکەن بەگژ گەنجە نیشتمانپەروەرەکانا. ئەگەر ئەم کاربەدەستانە تێناگەن، ئەوا ئێمە بۆمان ئاشکرا کردن. خۆ ئەگەر وەکو ئێمە لێکمانداوەتەوە، تێدەگەن، بەڵام لە خۆیان دەگۆڕن، ئێمە قاقا پێیان پێدەکەنین، چۆنکو پیاوشێت نەبێ، شت لەخۆی ناگورێو خۆی فریو نادا" (نیشتمان- هەر ئەوی).

بەلاّم "نیشتمان" بەو توندوتیژییە پەلاماری عێراق نادات. لەبارەی عێراقەوە لە "نیشتمان"دا یەك وتار بەرچاو دەكەوێ، ئەووتارە لەژمارە (6)و لاپەڕە (23)دایە، ئەوەش بەو بۆنەیەوە نووسراوە كە كاربەدەستانی تركیاو ئێران لەوتاری سەرەوەی "نیشتمان" تووڕە بوون و وادیارە هەوڵی دۆزینەوەی شوێنی چاپخانەی "نیشتمان"یان داوە و، واش دیارە كە حكوومەتی عێراقو بەریتانیای پارێزگاری، ئامادەیی خۆیان پێشانداوە، كە لەگەڵ توركیاو عێراق دژی "ژێكاف" هاوكاریبكەن، لەگەڵ ئەوەشدا، "نیشتمان" زۆر هێمنانە و،بۆ دڵنەیەشاندنی بەریتانیا- بەغدا هۆشیار دەكاتەوە كە وەكو ئێرانو تركیا نەكاتو، ئەوە بخاتە بەرچاو كە كورد لەبیست ساڵی دواییدا، زۆر خزمەتی عێراقیان كردووە "نیشتمان" دەنووسێ:

".....ئەوا ئەو جارەش حكوومەتی بەغدا وشیار دەكەینەوە كە وەكو ئێرانو تركیا نەكا. بزانێ كورد لەم بیست ساڵی دوواییدا چەندیان بۆ حكوومەتی عێراق كەڵك بووە. چاكەییەكی ئێمە تائێستا كردوومانە، ئەم هەموو سەروەت لەبەرامبەر و سەرچاوەی ئابووری ولاّتەكەمان داوەتە دەستیان. نەوتی كەركووك وەكو لەخاكی عەرەبەكان دابێ ئیستیفادەی لێدەكەن، خەراپەمان نەدەنەوە. داوای كوردەكان بەچاكی تەماشا بكەن و بۆیان پێك بێنن..."

شایانی باسە كە "ژێكاف" زۆر هەوڵیداوە كە بكەوێتە وتووێژ لەگەڵ كاربەدەستانی تركیاو ئێرانو عێراق. بۆیە لەهەموو بەیاننامەیەكیدا داوای لە كاربەدەستانی ئەم سێ دەوڵەتە كردووە كە بە رادوێ رۆژنامە وەرامی بدەنەوە. بەلاّم ئەم سێ دەوڵەتە هەمووكاتێك قوڕوقەپیان كردووە لەوەرامدانەوە. تەنانەت كە فەهیمولملك (فهیم الملك) چوو بۆ كوردستان، "ژێكاف" بیرخەرەوەیەكی دایەدەست، داوای چەند شتێكی كرد. فهیم الملك داخوازییەكانی دایە دەست كابینەی تاران. بەلاّم كابینەی تاران خۆی كەڕ كرد لێی(125).

7- ژێكافو جەنگی دووەمی جیهانی:

"ژێكاف"-وەك دەزانین- لەماوەی جەنگی دووەمی جیهانیدا دامەزراوەو، گۆڤاری "نیشتمان"یش هەر لەماوەی جەنگی دووەمی جیهانیدا دەرچووە، لەگەڵ ئەوەشدا زۆر كەم دەنگوباسی جەنگی تێدایە. بەلاّم هێندێك وتاری تێدایە كە هەڵوێستی "ژێكاف" بەرامبەر لایەنەكانی جەنگ دەردەخا. لەژمارە (1)دا باسێكی پەلاماری زستانی ساڵی 1943ی ئەڵمانیا دەكات بۆ سەر روسیاو، باسی شكانی لەشكری هیتلەر دەكاتو پەسنی سەركەوتنەكانی سوپای سۆر دەدا لەشەردا، بەتایبەتی، لەشەڕی ستالینگرادا."ژێكاف" بەهۆی "نیشتمان"ەوە داوا لەكورد دەكات كە سووت لەهەلۆمەرجی جەنگ وەربگرن. گۆڤاری "نیشتمان" دەنووسێت:

"ئەگەر: ئەتانەوێ دوای جەنگ دیسان ناموستان نەخرێتە ژێر چەكمەی دوژمنی تێنو بەخوێنی كورد، لەباتی كوشتنو تالاّنكردن، خەریكی برایەتیو رێككەوتن بن، تا بتوانن هەر شتێكی ببێتە پێشكەوتنی كاری قەومی كورد هەڵیبگرن. بێشك ئەگەرلەم جەنگەدا كورد هەروەكو دوژمنانی بەهەموو نەوعێك بۆ پەستكردنی تێدەكۆشن، حەول نەداتو هەر دەستخەڕۆی دوژمنی بێ ئینصافو زاڵم بێت، پاشەڕۆژێكی زۆر لە جاران رەشو تاریكتر بۆ خۆی ئامادە دەكات".

8- ژێكافو مافی ژنان

بەر لەوەی بێمە سەر هەڵوێستی "ژێكاف" بەرامبەر مەسەلەی ژنو لەبەر رۆناكایی گۆڤاری "نیشتمان"دا بیخەمە بەرچاو، دەمەوێ بێژم كە ژنی كورد، بەتایبەتی

لەکۆمەڵگەی ترادیسیۆنالی کورددا، کە کۆمەڵگەیەکی، بەجۆری بیرکردنەوە، نیوە نیشتەجێی و نیوە کۆچەرییە، هێندێك مافی خۆرسکی (طبيعي) وای هەیە کە ژنی گەلە دراوسێکانی کوردستان وەك ترك‌و فارس و عەرەب؛ ئەو مافەیان نییە. ئەمەش سەبارەت بەوە نییە کە پیاوی کورد لەپیاوی ئەو گەلانەی دی بەرچاوتێرترو لێبراوترن، نەخێر، بەڵکو سەبارەت بە پێکهاتەی ئەو کولتوورە نیوە نیشتەجێی‌و نیوەکۆچەرییەی کوردەو، بەرەنجامی ئەو کارەسات‌و تاقیکردنەوە مێژووییانەیە کە بەسەر کورد هاتوون و، مایەی ئەو دەورەیە کە ژنی کورد لەکۆمەڵگەی کورددا دیونی، ئەگەرنا پیاو هەر پیاوە. چۆنکە پیاو لەهەموو جیهانداو هەر لەزارۆیەتییەوە، وا پەروەردە دەکرێ‌و پێدەگەیەندرێ کە دەورێکی "سەرکردانە"ی جیاوازی هەبێ لەهی ژن‌و ئەم باسەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی هەیە کە لە هەلێکی دیدا دێمەوەسەری. بەڵام ئەوەی لێرەدا شایانی باسە ئەوەیە کە رێزو قەدری ژن لە کۆمەڵگەی کورددا رابوردوویەکی مێژوویی هەیە. فۆلکلۆری کورد، بەڵگە بۆ ئەمە پێشان دەدا. بۆ وێنە: ژن لەئەفسانە کوردییەکاندا زۆر بەژیرەك‌و هۆشیار دەدرێتە قەڵەم کە رکەبەرایەتی لەگەڵ پیاودا دەکات‌و بەسەریدا زاڵ دەبێ(126)؟ لە "پەندی پێشینان"ی کوردیدا زۆر پەندی وا هەیە وەك "شێر شێرە، چ ژنە چ مێرە" کە خۆی بۆ خۆی هاوار دەکات. بێجگە لەوەش لەکوردەواریدا رەوشتێکی زۆر کۆن هەیە کە تائێستاش هەرماوە. کوڕی ئازاو کیژی ئازا، یان کوڕی شۆخ‌و کیژی جوان، نێوی دایکیان هەڵدەگرن، نەك نێوی باوکیان. بەرەئی من، دوور نییە ئەمەش پاشماوەی کۆمەڵگەیەکی کۆنی "ژن فەرمانی" بێ لە کوردستاندا، کە دیارە ئەم باسە لێکۆڵینەوەی زۆری گەرەکە. گرنگ ئەوەیە کە ئەم دۆخە تایبەتییەی کۆمەڵگەی کورد، کەجۆرە سەربەستییەکی رێژەیی (نسبي) بۆ ژنی کورد وەدەستهێناوە، هەر لەکۆنەوە سەرنجی ئەو گەشتکەرە ئەوروپاییانەی راکێشاوە کە رێیان کەوتووەتە کوردستان. شانۆکاری بەنێوبانگی

عەرەب؛ یای زەینەب، لەساڵی 1969دا گوتبووی "من لەژنی کورددا ژیرەکی‌و گیانی پێشکەوتنخوازی‌و خۆ رزگارکردنی راستەقینەم دی لەدەست کولۆیاری بەندایەتیی ترادیسیۆن.... ژنی کورد نموونەیەکی زیندووە بۆ ئەوەی ژن لەوڵاتەکەمدا (عێراق) دەبوو ببوایە. چەند ئاواتەدەخوازم کە کیژی عەرەب، هیچ نەبێ، بگات بەبەشێکی ئەو سەربەستییەی کە کیژی کورد هەیەتی"(127).

لێرەدا پێویستە هەر بۆ راستیش قسەیەك بکەین کە لەنێو رۆشنبیرانی کورددا هێندێکی وا هەڵکەوتوون کە زۆرو کەم خزمەتی مافی سەربەرزیی ژنیان کردووە. بۆ نموونە: لەسەتەی رابووردوودا قاسم ئەمین (1860-1903) کە کوڕی مێرێکی کورد بوو و لەکوردستانەوە هەڵاتبوو بۆ میسر، بوو بە پێشەنگی راپەڕینی ژنان‌و هێندە کاری لەم پێناوەدا کرد، تەنانەت میسرییەکان‌و عەرەبەکان، قاسم ئەمین بە "محرر المراة" (رزگارکەری ژن) نێو دەبەن. لەنێو مەلاکانی کوردستاندا هی واهەبوون، داوای وەکیەکی ژن‌و پیاویان کردووە وەك مەلا محەمەدی کۆیی (1873-1943/10/12)- کە لەگۆڤاری "نیشتمان"دا بەبۆنەی کۆچی دواییەوە، پرسەنامەیەك نووسراوە- ئەم مەلایە تەنانەت لەسییەکانداو لەکوردستانی ئەو دەمەدا، کچی خۆی ناردووەتە قوتابخانەی کوڕان بۆ خوێندن. کە ئەم هەنگاوە بۆ ئەو رۆژە زۆر پێشکەوتنخوازانە بووە.

لەنێو هۆنەرو نووسەرە کوردەکاندا هی واهەڵکەوتوون کە لەرێی هۆنراوەو وتارەوە لەسەر مافی ژنان هاتوونەتە قسەو زاتیان ناوەتە بەر ژن بۆ داواکردنی مافی خۆیان. با هەردوور نەرۆین بێکەسی نێوبراو بهێنینەوە بەنموونە کە دەبێژێ(128):

"نێرو مێ هەردوو بەجووتە بۆ وەتەن هەوڵێ نەدەن
دوورە دەرچوونی لەزیللەت، مەل بەباڵێ نافڕێ
هەوڵی هەردوولا بەپاکی، کاری میللەت ساز ئەکا

چۆنکە چەپڵە هەر بەیەك دەست، دیارە قەت لێنادرێ"

شایانی باسە کە لەنێو ژنانی کورددا گەلێك ژنی نێودار پەیدابوون وەك خانزاد؛ میرژنی سۆرانو قەدەمخێر (سەرکردەی شۆرشێك کە بەنێوی شۆرشی قەدەمخێرەوە باسدەکرێ)و خانمی وەسمان پاشا؛ سەرکردەی هۆزی جاف، حەپەسەخانی نەقیب، کە مێژووی کورد بە شانازییەوە نێویان دەبات. هەر لەنێو ژنانی کورددا، هۆنەرو نووسەری زۆر گەورە هەڵکەوتوون(129).

هێندەی مەسەلەکە پێوەندیی بەگۆڤاری "نیشتمان"ەوە هەیە، ئەوا "نیشتمان" لەلاپەڕە (24)ی ژمارە (3، 4)دا ئاخافتنێکی خوشكو برایەك بڵاودەکاتەوەکە هەردووکیان هانی یەکدی دەدەن بۆ رزگاریو خۆڕاپسکاندن لەزنجیری کۆیلەیەتی. ئەم هەڵبەستە کە هەڵبەستی "هێمن"ە، بەزمان کوڕەکەوە داوا لەکیژەکە دەکات کە وەك "ژان دارك" مەردانە دوژمن لە "خاکی کوردان وەدەرنێ".

تەواوی هەڵبەستەکە بەم جۆرەی خوارەوەیە.

"ئاخافتنی خوشكو برایان

ل.ب.ل/ م.ش. هێمن

خوشك (دید):

کاکە گیان: لاوی کوردی شۆخو شەنگ

تا کەنگێ دەبی بێ هەستو بێ دەنگ

دیلی وژێر دەستی، ئەسیری تاکەی

رووت بێ مالی و فەقیری تاکەی

لەژێر زنجیرو کۆتا دەناڵی

مەگەر دێوانەو شێت و عەوداڵیی

تێفکرە خەڵکی هەموو ئازادە

هەر تۆ غەمناکیی، هەموو کەس شادە

وەرە مەیدانێ لەرێی نیشتمان

لەلات هیچ نەبێ، ماڵو سەروگیان

تێکۆشە بۆ خۆت تاکو سەربەست بیی

عەیبە لەبۆ تۆ دیلو ژێردەست بیی

برا (کاك):

دیدە گیان: کچە کوردی ژیکەڵە

داوێنی پاکت دووربێ لەپەڵە

(لەنێن) کە هەڵستا ظلمی (چار) شێوا

تۆ هێشتا حەپسیی لەژێر چارشیوا

کچی هەموو کەس ئیمرۆ سەربەستە

هەر حەقی کچی کوردە پێبەستە

بپسێنە لەپێ، تۆ زنجیرو کۆت

(دیدە) گیان بدە یاریی (برا)ی خۆت

لەرێی نیشتمان بەهیوای خودا

خەریکی کاربین، با خۆشكو برا

لەکوێن (ژان دارك) هەستە وەك مەردان

دوژمن وەدەرنێ لەخاکی کوردان"،

"نیشتمان" هەر لەهەمان ژمارەدا مێژووی ژیانی حەیران خانمی دونبەلی کە بوێژێکی کورد بووەو بەفارسی هۆنراوەی هۆنیوەتەوە پێشکێشی خوێنەرەوەکانی دەکات.

9- ژێکاف و کولتووری کورد

گۆڤاری "نیشتمان" زۆر هەولێداوە بۆ پێشخستنی زمانی کوردی و، ئەو کوردییەی پێینووسیوە، چ لەبارەی دارشتن و چ لەبارەی وشەوانییەوە، کوردییەکی زۆر جوان‌و رەوان و، بۆ چل ساڵ لەمەوبەر 1983 نایاب بووە. لەنووسیندا زۆر سووتی وەرگرتووە لەو کوردییە پەتییەی کە کوردەکانی عێراق پێیانووسیوە. بەتایبەتی، چۆنکە "کۆمەڵەی ژێکاف" پێوەندیی زۆرباشی بووە لەگەڵ کوردەکانی عێراقدا، زمانی نووسینی "نیشتمان" بەتەواوی کەوتووەتە ژێر تاوی ئەو کوردییەوە کە لەعێراقدا سەریهەڵدا. بێجگە لەوەش، "نیشتمان" خۆی بەشداریکردووە لە رێکوپێکخستن و بژارکردنی زمانی کوردیدا. لەژمارە (3، 4)یدا وتارێکی بڵاوکردووەتەوە لەژێر سەرنێوی "کوردی دەبێ چۆن بنووسرێ"، گەلێك پێشنیازو بیروڕای لەم بارەیەوە پیشانداوە.

"نیشتمان" هۆنراوەی زۆر بەگرنگ گرتووەو، لەبەر ئەوە، لەهەموو ژمارەیەکی "نیشتمان"دا چەند هۆنراوەیەك بڵاوکراونەتەوەو لەگەڵ ئەوەشدا "ژێکاف" چەند پەرتۆکێکی بڵاوکردووەتەوە کە هێندێکیان دیوانی هۆنەرەکان بوون. لە "نیشتمان"دا جۆرە ئەدەبێك بەرچاو دەکەوێت کە ئەدەبی "دەمەتەقێ"یە. لێرەدا دووکەس لەگەڵ یەك وتووێژ دەکەن و، مەسەلەیەکی سیاسی، یان کۆمەڵایەتی لەگەڵ یەك باس دەکەن‌و لەئەنجامی کاردا لایەك بەلایەکدا دەخەن. ئەوەی سەرنج رادەکێشێ؛ لەهەموو گۆڤارەکەدا چیرۆکێکی هۆنەریی تێدا نییە، ئەگەرچی چیرۆکی هونەریی کوردی لە بیستەکانەوە دەستیپێکردووەو لەچلەکاندا لەگۆڤاری "گەلاوێژ"دا کە لەبەغداد

دەردەچوو زۆر بایەخی پێدراوە. بەڵام "نیشتمان" لەم رووەوە چاوی لەگەلاوێژ نەکردووە.

10- کۆتایی باس‌و ئەنجام

بەم لێکۆڵینەوەیەی سەرەوەدا، کە لەبەر رۆناکیی دەقی بابەتەکانی گۆڤاری "نیشتمان" کراوە، بۆمان دەردەکەوێ کە "ژێکاف" حیزبێکی ناسیۆنالیستانەی دەستکردی هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کورد بووە، بەڵام لەسەر رێوشوێنی قوتابخانەی ناسیۆنالیزمی کلاسیکیی کورد چووەبەڕێوە. واتە -بێجگە لەمێتۆدی خەباتی چەکدارانە کە لەمەدا ژێکاف پێڕەویی سەرکردەیەتیی کلاسیکی نەکردووە(130)، ئێدی مۆرکی هەموو تایبەتکارەکانی دیی رێبازی ناسیۆنالیزمی کلاسیکی کوردیی پێوەبووە- وەك: نەبوونی ئیدیۆلۆژییەك کە ببێتە مۆتۆڕی بزووتنەوەکە، لیبڕالیزمێکی تەواوو بەربەرەڵلا لە هەڵبژاردنی هاوپەیماندا‌و پشتبەستنی بێسنوور پێیان، بنیاتنانی رەوایەتی بۆ خۆ؛ بەکۆبوونەوە لەدەوری پێشەوایەکی کلاسیکی بەدەستەڵاتی خاوەن جەماوەر، بایەخدان بەئایینی ئیسلام وەك کولتوورێك، نەك وەك ئیدیۆلۆژییەك‌و رژێمێکی فەرمانڕەوایی، هەڵبژاردنی رێگەی پێکەوەژیانی ئاشتییانەی چین و دەستەو توێژە کۆمەڵایەتییە جۆربەجۆرەکانی کوردەواری و خۆدوورخستنەوە لەهەموو بەیەکدادانێکی چینایەتی.

هەرچەندە هەموو ژیانی "ژێکاف" لەسێ ساڵ‌و دوو مانگ تێپەڕینەکردووە، بەڵام بەهۆی ئەو هەلومەرجە لەبارەوە کە لەکوردستانی ئەو رۆژەدا فەرمانڕەوا بووە، وەك بارودۆخی جەنگی دووەمی جیهانی و داگیرکرانی رۆژهەڵاتی کوردستان لەلایەن سوپای سۆڤێت‌و بەریتانیاوە، "ژێکاف" توانیوێتی دەوڕێکی زۆر دیار لە مێژووی خەباتی کوردایەتیدا بۆ ئامانجی سەربەخۆیی کوردستان بگێڕێ، یەکێك لەوانەو

لەپێش هەموانەوە دامەزراندنی "کۆماری کوردستان"ە کەنێزیکەی ساڵێك بەرگەیگرتووە.

هەروەها، توێژینەوەی بەروو، بەجوانی دەریدەخات کە ستراتیژو مێتۆدی هوردەبۆرژوای رۆشنبیری سەر بە "ژێکاف" لەرۆژهەڵاتی کوردستاندا هیچ جیاوازییەکی نەبووە لەگەڵ ستراتیژو مێتۆدی هوردەبۆرژوای رۆشنبیری سەربە "هیوا" لەخوارووی کوردستاندا، لەگەڵ سەرجەمی هوردەبۆرژوای کورد بەتێکڕایی، کە ئەوەش "کوردستانێکی سەربەخۆ" بووە، بەیارمەتیو هاوکاریی دەوڵەتە گەورە خاوەن "شارستانێتییەکان"ی جیهان، لەوەشدا بەرەی سەرمایەداری رۆژئاواو بەرەی سۆڤێتی رۆژهەڵات، هەروەکو یەك و بەیەك چاوتەماشاکراونو هەوڵی هاوپەیمانێتیو هاوڕێیەتی لەگەڵ هەردووکیاندا دراوە.

هەر لەدووتوێی ئەم باسەشدا دەرکەوت، کە سەرەڕای مولبەستنی "سوپای سۆر" لەکوردستاندا لە 1941ەوە تا 1946، بزووتنەوەی کۆمۆنیزم هەتا کۆتایی جەنگی دووەمی جیهانیی، واتە هەتا دروستبوونی رێکخراوی "یەکێتی تێکۆشین" لەکۆتایی 1944دا -ئەوەش وەك دەستەیەکی یەکجار بێهێز- نەیتوانیوە لەکوردستاندا گەرابخا. ئەوەش لەبنەڕەتەوە؛ بەهۆی بەهێزیی هەستی ناسیۆنالیستانەی کوردەوە بووە. رووکردنە مارکسیزمو کۆمۆنیزمو دڵدان بەیەکێتیی سۆڤێت لەلایەن هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کوردەوە، بەشێوەیەکی فراوان، دەستبەجێ پاش تەواوبوونی جەنگی دووەمی جیهانیی و، و هەتا ئەمڕۆش 1983 هۆی ئەوەبوو کە بەلەسێدارەدانی قازی محەمەدو دەربەدەرکردنی مستەفا بارزانی و دوورخستنەوەی لەکوردستان، بۆشاییەك لەمەسەلەی "رەوایەتی"ی سەرکردەیەتیی بزووتنەوەی کوردایەتیدا پەیدابوو. جا لەبەرئەوەی هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کورد تا ئەو دەمە رەوایەتی بزووتنەوەکەی خۆی، لەچوونەژێر ئالای سەرکردە کلاسیکییەکاندا

دەدییەوە، ئەو سەرکردە کلاسیکییانەش رەوایەتیی رێبەرێتیی خۆیان لەدەسەڵاتی بنەماڵەییو ئایینییەوە وەردەگرت کە لەلایەن کۆمەڵگەی کوردەوارییەوە دانی پێدانرابوو، دیارە تا ئەودەمە، هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کورد گیروگرفتی رەوایەتیی نەهاتبووەبەرهەم، بەڵام بە نەمانی ئەم سەرکردانە، مەسەلەی "رەوایەتی" هاتەپێشەوە. جا هەرچەندە هوردەبۆژوای کورد، تەنانەت لەکاتی دەربەدەریی بارزانیدا، هەر بەنێوی ئەوەوە کە گوایە بارزانی "سەرۆکە"؛ رەوایەتیی بۆ چالاکی و بوونی خۆی پەیدادەکرد، بەڵام ئەو جەماوەرە رەشورووتەی کە دوای بارزانی و قازی محەمەد دەکەوتن ؛ ئامادەنەبوون دوای هوردەبۆرژوای رۆشنبیر بکەون، لەبەر ئەوە، هوردەبۆرژوا ناچار بوو "رەوایەتییەك" بۆ خۆ پەیدا بکاتو ئەم "رەوایەتی"یەی خۆشی لەبیری مارکسێتیدا دەدۆزییەوە، کە بەپێی ئەوە دەیتوانی لافی "نوێنەرێتی"و "پێشڕەوێتی"ی چینی "کرێکارو جۆتکار" لێبدات. جا لەبەرئەوەی "چینی کرێکار" بەتایبەتی "پڕۆلیتاریای پێشەساز" ئەودەمە لەکوردستاندا نەبوو، هەروەها جۆتکارەکەش هەموو لە گوندەکاندا دەژیان کە هۆردەبۆرژوای نیشتەجێی شارەکان، بەدەگمەن رێی تێدەکەوت، لەبەر ئەوە هیچ کەسو تاقمێك لەوانەی کە هۆردەبۆرژوای مارکسیستی رۆشنبیر لافی "نوێنەرایێتی"ی لێدەدان، لەئارادا نەبوون تا حسێبێك بکەن لەگەڵی. ئەوەی زۆرتر پاڵی بەهوردەبۆرژوای رۆشنبیری کوردەوە نا کە بۆشایی "رەوایەتی"ی خۆی بەبیری مارکسیزمو کۆمۆنیزمو رووکردنە یەکێتیی سۆڤێت پڕبکاتەوە، ئەو تاکتیکە فرتوفێڵاوییو دەستبڕانەیەی بەرەی رۆژئاوا بوو کە هەر لەجەنگی یەکەمەوە تا کۆتایی جەنگی دووەمی جیهانیی بەرامبەر کورد بەکاریدەهێنا. ئەو دەورەی کە بەرەی رۆژئاوا لەدابەشکردنی کوردستانو پاراستنی سنووری دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان و سەرکوتکردنو بێدەنگکردنو خەڵەتاندنو کەنەفتکردنی کورددا گێڕای، بوو بەهۆی ناهومێدکردنی تەواوی

رۆشنبیرانی کورد بەبەرەی رۆژئاوا، ئەمەش دەرفەتێك بوو کە پروپاگەندەی وەستایانەی کۆمۆنیستەکان لە خستنەڕووی خیانەتکاریو ملهوڕیی بەرەی رۆژئاواو مەحوسەنای بەرەی رۆژهەڵاتدا قوزتبوویەوەو لەهەمان کاتدا ژێهاتنی کۆمۆنیستەکان پێشان دەدا لەشاردنەوەی بنچینەی راستەقینەی رووخاندنی کۆماری کوردستانو پاکانەکردن بۆ هەڵوێستی سۆڤێت کە گوایە ئەگەر سۆڤێت لەسەر کوردی بکردایەوە، دەبوو بە "جەنگی سێیەمی جیهانیی"(131).

هەر لەئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیەوە دەرکەوت کە تاقە رێبازێك تائێستە پێی کرابێ وەرامێکی ژیرێیژانەی بابەتانەی گیروگرفتەکانی کۆمەڵگەی کورد بداتەوە، بێ ئەوەی پەنابباتە بەر چاولێکەریو قۆپێی سیستەمی کۆمەڵگەیەکی بێگانە، تەنێ ئەو بیرەیە کە بەبیری "قوتابخانەی کوردیی سۆسیالیزم" بەنێوبانگەو ئەمەش "رەوایەتی"ی خۆی لە "یەکێتی بیرو وتەو کردەوە"دا دەبینێ. "بیرکردنەوە" وەك تایبەتکارێکی مرۆڤ، بەمەسەلەی "ئازادیو یەکسانی، وەك تەواوکەری یەك" دەبەستێو، هەر لەمەشەوە، رێبازێك پێشنیاز دەکا، کە بەرێبازی "نەتەوەیی" بەنێوبانگەو بۆ دەستکەوتنی "مافی بڕیاری چارەنووس لەئازادییداو بۆ ئازادی" تێدەکۆشێ.

پەراوێزەکان:

1- تائێستە لەگەلێك لاوە، بەتایبەتی لەم ساڵانەی دواییدا، دەبیسترێ کە گوایە "کۆماری کوردستان" هەرێمێکی ئۆتۆنۆمی بووە. راستییەکەی ئەوەیە کە کۆماری کوردستان، لەلایەن کورد خۆیەوە، وەك هەرێمێکی ئۆتۆنۆمیدار تێی نەڕوانراوە، بەڵکو دەوڵەتێکی تەواو بووە لە رۆژهەڵاتی کوردستاندا، وەك چۆن شانشینێتی شێخ مەحموود دەوڵەتێك بووە لەخوارووی کوردستاندا. هەرچەندە نێوی دەوڵەتە کوردییەکەی بەشی رۆژهەڵاتی کوردستان لەنێو خەڵکدا بە "کۆماری مەهاباد" رۆیوە، بەڵام نێوە رەسمییە راستەقینەکەی "دەوڵەتی جمهووری کوردستان" بووە. ئەوانەی بەمە باوەڕ ناکەن با سەیرێکی ئەم درۆشمەی خوارەوە بکەن کە لەمەهاباد بەسەر درەکەی وەزارەتی فەرهەنگدا هەڵواسرابوو. جا وەك لەم لێکۆڵینەوەی گۆڤاری "نیشتمان"دا دەرخستووە، لەسەردەمی شەهید قازی محەممەددا، بیری ئۆتۆنۆمی هێشتا نەکەوتبووە نێو هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کورد، بەڵکو هوردەبۆرژوای کوردی ئەو دەمە، بەپێڕەوکردنی سەرکردەیەتیی کلاسیك، "درۆشمی سەربەخۆیی کوردستان"ی بەرزکردبووەوە. قازی محەممەد خۆشی بۆ سەربەخۆیی کوردستان هەوڵیدەدا. پاش داگیرکردنی مەهاباد لەلایەن سوپای فارسەوە، کاربەدەستانی شا لەژووری کاری قازی محەممەددا ئەم نەخشەیەی خوارەوەیان دەرهێنا، کە قازی بەژوورسەری خۆیدا هەڵواسیبوو، ئەوەش بریتییە لە نەخشەی هەموو کوردستان، نەك مەهاباد بەتەنێ.

2- ئامانجی ئەم نامیلکەیە توێژینەوە و شیکردنەوەی تێگە (مفهوم)و سنوورەکانی "ناسیۆنالیزم" لەباری سەرنجی تیۆرانەوە نییە. بەڵام لێرەدا دەمەوێ دەست بۆ ئەوەە رابکێشم کە ئەو باسانەی لێکۆڵەرەوە ئەوروپاییو رۆژئاواییەکان لەبارەی ناسیۆنالیزمەوە نووسیویانە، بەزۆری، یەکلاییو بەستراوە بە بارودۆخی کۆمەڵگەی

ڕۆژئاواوە. باسی "ناسیۆنالیزم" وەك دیاردەیەکی جیهانیی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی، لەبەرهەمی ئەوروپاییەکاندا وەرامێکی خەستوخۆڵو دڵسرەوێنی ئەو بیروکردەوە ناسیۆنالیستانەیەی گەلە ڕۆژهەلاتییەکان ناداتەوە کە بەڵگەی مێژوویان لەسەرە. چۆنکە ئەم لێکۆڵینەوانە، کەمو زۆر، پشتییان بەمێژوو و بەسەرهاتی گەلە ئەوروپاییەکانەوە بەستووە، بەتایبەتی بەشۆرشی بۆرژوازییانەی ئەوروپاوە. مرۆڤی تاووتۆکەر، زوو هەست بەوە دەکات کە تێگە (مفهوم)ی "نەتەوە"، وەك کۆمپلێسێکی کولتووری- ئیتنی، لەگەڵ پرۆسەی دەوڵەت دروستکردندا دەکرێن بەیەك. مەسەلەی نەتەوە وا بەسووكو ئاسانی دەدرێتە قەڵەم کە لەبنچینەوە هەر گەلێك کە دەزگەی دەوڵەتی خۆی هەبوو، بەنەتەوە دادەنرێ. بۆ وێنە لەزەمانی ئەڵەمانیدا "نەتەوە "هاومانی"گەلی دەوڵەتدار"ە(*). تەنانەت ئەو گەلانەی کە توانیویانە لەڕێی شۆرشەوە دژی کۆلۆنیالیستەکانی ئەوروپا، خۆیان ڕزگار بکەنو دەوڵەتی سەربەخۆ پێکەوە بنێن، بە "نەتەوە" دانراون (**) و شۆرشەکانیشیان بەشۆرشی "ناسیۆنالیستانە". هەر بەم پێیەش، بزووتنەوە بەنێوبانگە ناسیۆنالیستە کۆنەکانی گەلانی ڕۆژهەلاتو گەلانی دیی جیهان کە هەولّی دامەزراندنی فەرمانڕەوایی "تێریتۆریال" یان داوە بۆ ئیتنییەکی تایبەتی، یان بۆ کۆمەلێکی خاوەن زمانێکی تایبەتی، بەلام بۆ دامەزراندنی "دەوڵەتی ناسیۆنال" تێنەکۆشاون، بەبزووتنەوەی "ناتیڤیزم" دراوەتە قەڵەم، نەك بەبزووتنەوەیەکی ناسیۆنالیستانەو، بەم پێیەش لەبایەخییان کەمکراوەتەوە. گەلێك بزووتنەوەی وا کە مافی فەرمانداریێتیی زمانێکی تایبەتی، یان کولتوورێکی تایبەتی، یان ڕەگەزێکی تایبەتی، بەبەڵگەی میتافیزیکیو دۆگماتیکی ڕەواکردووە، تەنێ بەبزووتنەوەی ئاینی دراونەتە قەڵەم، نەك بەناسیۆنال، یان ناسیۆنالی- ئایینی.

ئەوی مێژوو و کولتووری گەلانی ڕۆژهەلات بپشکنێ، بۆی دەردەکەوێ کە "ناسیۆنالیزم"نە وەك بیرێكو، نە وەك هەولّدان بۆ هێنانەدی "دەوڵەتی ناسیۆنال"؛ دیاردەیەکی ڕۆژئاواییە. هەروەها بۆی ڕۆندەبێتەوە کە ناسیۆنالیزم دیاردەیەکی سەربەچینی بۆرژواش نییە. بۆ وێنە: ئەگەر مرۆڤ ئەم هەڵبەستەی خوارەوە بخوێنێتەوە:

"چو ایران نباشد، تن من مباد کە ئێران نەبێ، با لەشی منیش نەبێ
بدین بوم و بر زندەیك تن مباد با لەسەر ئەم زەوییە، یەك کەس نەمێنێ
هنر نزد ایرانیان است و بس هونەر هەر لەلای ئێرانییەکان هەیە و بەس
نگیرند شیر ژیان را بەکس شێری بەڕەلّلا بەکەس ناگیرێن
همەیك دلانند ویزدان شناس (ئێرانییەکان) هەموو یەکدڵ و خودێناسن
بەگیتی ندارند از کس هراس لەجیهاندا ترسیان لەکەس نییە
مرا ارج ایران بباید شناخت ئەز دەبێ نرخی ئێران بناسم
بزرگ انکە با نامدارن بساخت گەورە ئەو کەسەیە کە خۆی لەگەڵ نێودارانـدا ڕاست بکاتەوە
در این دشت کینە ار از ، یکی است ئەگەر لەم دەشتە پڕ کینەیەشدا ئێمە یەك کەس بین
همە خیل توران بجنگ اندکی است ئەوا هەموو خێڵی تۆران لە جەنگدا کەمەکێکە
چە اندیشی از آن سپاە بزرگ ترسی پێناوێ لەو سوپا گەورەیە
کە توران چومیش است و ایران چوگرگ کە تۆران وەك مەڕ وابێ و ئێران وەك گورگ"

یان کە ئەم هۆنراوەیەی خوارەوە دەخوێنێتەوە:

"گەر دێ هەبووا مە پادشاهەك لایق بدیا خودێ کولاهەك
گەر دێ هەبووامە ئیتیفاقەك ڤێکرا بکرامە ئینقیادەك

رۆم و عەرەب و عەجەم تەمامی   هەمیان ژ مرادکر غولامی"

پێی وایە هۆنراوەی سەرەوە، هی شاعیرێکی دەرباری شای لێکەوتووی ئێران محەمەد رەزای پەهلەوی و، هی دووەمیشیان، هی پێشمەرگەیەکی بادینانییە، لەکاتێکدا هی یەکەمیان هۆنراوەی فیردەوسییە کە هەزار ساڵێك لەمەوبەر ژیاوەو هی دوەمیشیان هۆنراوەی ئەحمەدی خانییە کە لەنیوەی سەتەی حەڤدەیەمدا ژیاوە.

(*) Makensen von Hollander: universal Wörter & Fremdwörterbuch XENOS- Verlagsgesellschaft, Hamburg 1983, s.747.
(**) Lexikon zur Soziologie, herausgegeben von u.a.w. Fucks 2. Anflage, Westdeutscher Verlag 1978. s .520

3- خەواریجەکان ئەو تاقمە موسڵمانە بوون کە پاش مردنی پەیامبەری ئیسلام لە 632دا، نەوەك شیعەکان، عەلی یان بە ئیمامی خۆیان دانا، نەوەك سوننییەکان، دانیان بەخەلافەتی مەعاویە دانا، بەڵکو خۆیان لەهەردوولا جیاکردەوە، لەبەر ئەوە نێونران "خوارج" واتە "لەریزدەرچووەکان".

4- "شعوبی" زاراوەیەك بوو لەکۆتاییی فەرمانڕەواییی ئەمەوییەکانو سەردەمی فەرمانڕەواییی عەبباسییەکاندا پەیدا بوو. "شعوبی" نێوێك بوو نرابوو لەو ناعارەبانەی کە بەفەرمانڕەواییی عارەب رازینەدەبوون، بەتایبەتی لەفارسەکان. شعوبییە فارسەکان لەپێشەوە داوای وەکیەکییان دەکرد لەگەڵ عارەبدا، بەڵام کە بەهێزبوون، لاف ئەوەیان لێدەدا کە فارس لەعارەب بەرزترو لەپێشترن، چ لەڕووی زمان زانینو ئەدەبیاتەوەو، چ لەڕووی مەیدانی شەڕدا، عارەبەکان ناتوانن بیانگەنێ.

5- الواقدی لە 130 تا 208ی کۆچی (748/747- 824/823) ژیاوەو یەکێکە لەنووسەرانی ئەو پەرتۆکانەی کە بە "المغازی" نێویان دەرچووە. پەرتۆکەکەی "فتوح سواد العراق" بەشێك لەفتوحاتی موسڵمانان لەکوردستان دەگێڕێتەوە.

6- البلاذري، نێوی راستەقینەی البلاذري؛ احمد بن یحی البغدادییەو لەسەتەی سێیەمی کۆچیدا ژیاوە، واتە لەنێوان 900و 1000ی فەرەنگیدا. پەرتۆکەکەی کە نێوی "فتوح البلدان"ە، چەند جارێك چاپکراوە، جارێکیان لەقاهیرە لە 1932.

7- ابن مسکویە، نێوی راستەقینەی ابن مسکویە، ابو علی احمد ابن محمد ە. لەسەتەی دەیەمدا ژیاوە، بەرهەمەکەی "تجارب الامم" لەساڵی 1915دا لەقاهیرە لەلایەن زکی فرج الله الکردییەوە، کە کوردێکی سەر بەئاییینی بەهایی بوو، چاپکراوە. هەر لەو سەرچاوانەی کە بۆ ئەم باسە زۆر بەسووتن: "اخبار الرسل والملوك"ە. کە بە "مێژووی تەبەری" ناسراوە. نووسەرەکەی محمد ابن جریر الطبري یە کە لە 310ی کۆچی (923/922)دا مردووە، هەروەها پەرتۆکی "الکامل في التاریخ" نووسینی ابن الاثیر الجزری کە لە 630ی کۆچیدا کۆچیدوایی کردووە. پەرتۆکەکەی تەبەری، جارێکیان لەلایەن لە 1885 و پەرتۆکەکەی ابن الاثیر، جارێکیان لەبێروت لە 1967دا چاپکراوە.

8- الدمیري، الشیخ کمال الدین: "من حیاة الحیوان الکبری، باب الهمزة (الاسد)" الجزء الاول، مصر 1330ك، ص12. هەروەها ابن الاثیر الجزري. "الکامل في التاریخ"، المجلد الرابع، بیروت 1967، ص355و ئەمیش لە (ابن کثیر)ەوە وەریگرتووە.

9و 10- تەماشای جمال نبز: حول المشکلة الکردیة.من منشورات الاتحاد القومي للطلبة الاکراد في اوروبا، 1969/2580م، ص7بکە.

11- ئەم میر جافەری داسەنییە، بەپێی هێندێك چیرۆك ئێزدی بووە. شەهید ئەنوەر مایی (1913- 1963) لەساڵی 1960 لە بەغداد پێمی گوت کە لەسەر میر جافەر گەلێك زانیاری کۆکردووەتەوە کە وادیارە فریانەکەوتووە بەچاپیان بگەیەنێ. هەروەها شۆرشی پاپەکی خورەمی کە لە 817/816ەوە تا 837 درێژەیکێشاوە، یەکێك بووە لەشۆرشە هەرە مەزنەکانی کورد دژی فەرمانڕەوایی عەبباسی.

12- ابن الاثير الجزري: الكامل في التاريخ، المجلد السادس، الطبعة الثانية 1967/1387، دار الكتاب العربي، بيروت ص73.

13- هەر بۆ وێنە تەماشای: المسعودی: "مروج الذهب ومعادن الجوهر" بکە کە لەساڵی 1966دا لەبێرووت چاپکراوە، بەرگی دووەم، ل249. مەسعودی لە345/ یان 365ی کۆچیدا مردووە.

14- ئاینی ئێزیدی و ئاینی ئەهلی هەق (یارسان) و شەبەك، لەلایەن لێکۆڵەرەوەکانی ڕۆژاواوە بە "ئیسلامی ساختە" دەردێنە قەڵەم. لەکاتێکدا ئەوی لەم ئاینانە بە قووڵی بخوێنێتەوە، بۆی دەردەکەوێ کە ئەم نێوە بە سەر ئەم ئاینانە دا ناچەسپێ. هەرچی ئێزیدییەکانن؛ ئەوا، نە بەهۆی تێکستە پیرۆزەکانیانەوە و، نەبەدەمی؛ خۆیان بەموسڵمان نازانن. کاکەییەکانیش وەك شەبەکەکان، ئاینەکەیان سینکرێتیستییە. لەبارەی ئەم ئاینانەوە کە لەکوردستاندا پەیدابوون؛ وتاری دووردرێژم نووسیوە بەزمانی ئەڵەمانی بۆ ئەو لێکسیکۆنەی کە بەنێوی لێکسیۆنی میتۆلۆژیای کوردەوە بەرهەممهێناوە، بەڵام هێشتا چاپنەکراوە. بۆ زانیاری پتر لەبارەی ئێزدییەکانەوە تەماشای وتاری نووسەر بکەن بەزمانی ئەڵمانی لە لێکسیۆنی جیهانی ئیسلامدا.

Jemal Nebez: Jeziden, in: Lexikon der Islamischen Welt, Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1974, s.67-68.

15- ئەم ڕەئییە ڕەئی هەنەلۆرە کویشلەرە کە بۆ یەکەمجار بەپێی زانستی سۆسیۆلۆژی لەمەسەلەی"رای گشتی و لەخۆتێگەیشتنی کورد" زۆر بەقووڵی کۆڵیوەتەوە. تەماشای:

Hannelore Küchler: öffentliche Meinung. Eine theoretisch-methodologische Betrachtung und eine exemplarische Untersuchung zum Selbstverstandnis der Kurden, Berlin 1978. s. 116-146.

16- تەماشای:

Menzel, Theodor: "Yazidi", in Handwörterbuch des Islam, Leiden 1941,s .808.
17- Brockelmann, Carl: Das Neujahrsfest der Yazidis, in ZDMG, Bd. 55, 1901, s. 388-390.
Giamil, Samuele: Monte Singar. Storia dei un popolo ignoto, test o siro-caldeo e traduzione Italiane, Roma 1900, p19.

18- "سوڵتانی ساق" بە سوڵتان سەهاکیش نێودەبرێ.

19- "شاهنامەءحقیقت"نووسینی حاجی نیعمەتوڵڵای موکری (موجریم)ە. ئەم پەرتۆکە لەلایەن محەممەدی موکرییەوە بڵاوکراوەتەوە. تاران 1966، ل202، بەیتی ژمارە 3841. ئەم پەرتۆکە سەرچاوەیەکی زۆر گرینگە بۆ ئاینی یارسان (ئەهلی هەق) هەموو پەرتۆکەکە هۆنراوەی فارسییە.

20- تەماشی پەراوێزی ژمارە (14) بکە.

21- ئەو ئیسلامەتییەی کە لەسەر شەریعەت نەڕوا، بەڵکو پێڕەوی "تەریقەت"بێ؛ هێندێ جار بە "ئیسلامەتیی گەلێر (الاسلام الشعبی)" نێودەبرێ کە ئیسلامی کورد"یش یەکێکە لەوانە.

22- بەراستی تەنێ نێوبردنی ئەو زانایانەی کە کورد بوونو خزمەتی کولتووری عارەبو ئیسلامییان کردووە پێویستیی بە پەرتۆکێکی گەورەیە، خوێنەرەوە دەتوانێ بگەڕێتەوە بۆ پەرتۆکی "مشاهیر الکردو کردستان فی العهد الاسلامی" نووسینی **محەممەد** ئەمین زەکی.

23- جونبلات پاشا، باپیرە گەورەی سەرکردەی خوالێخۆشبووی لوبنانی کەمال جونبلاتە.جونبلاّت لەوشەی کوردی "جان پۆلاّت"ەوە هاتووە.

24- تەماشی وتاری مینۆرسکی بکە لەسەر کورد لە ئینسکلۆپیدیای ئیسلام، چاپی ئەلّمانی ل1227.

25- تەماشای سالّنامەی ویلایەتی دیاربەکر بکە لە 1310ی کۆچی (1884)دا دەرچووە، ل 138، هەروەها شەرەفنامە، سەرچاوەی خواروو، ل 16-17.

26- تەماشای "شەرەفنامە"بکە لەم سەرچاوەیەدا:

Scheref Prince de Bidlis: Scheref-Nameh ou histoire des Kourdes, publiée par v. Vélliaminof- Zernof, Tome1, Texte Persan, St.-Petersburg 1868, p. 16-17.

27- سەرچاوەی پێشوو.

28-کورتەیەکی چیرۆکی "مەمو زین" لەلایەن نووسەری ئەم باسەوە کراوە بەئەلّمانیو لەسالّی 1919دا لەلایەن نوکسە چاپکراوەو لەسەرەتاکەیدا دەست بۆ کرۆکی لایەنە ناسیۆنالیستانەکەی"مەم و زین" راکێشراوە. سەرنج:

29-Morier, James: Second Journey, London 1898, p.357.

30- مینۆرسکی: الاکراد احفاد المیدین (کورد نەوەی مادەکانن)، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم سالّی 1973، ل552-563.هەروەها:

Minorsky, V. : Les origines des Kurdes: Travaux des XX e congrés international des Orientalistes. Bruxelles 1940,p.143-152.

31- ئەم دەستەیە (مەلاو فەقێکان) تا نیوەی سەتەی رابوردوو، تاکە دەستەیەکی خوێندەواربوون لەکوردستان.

32- مەبەست لە "قیاس" ئەوەیە دۆخێك (**حالة**) بەدۆخێکی دی بپێورێ کە لەدۆخی یەکەم بچێ، بۆ وێنە: لەزەمانی **محەممەد**دا ویسکی نەبووە تا حەرام بکرێ، بەلاّم مەی هەبووە کە حەرامکراوە. جا لەبەر ئەوەی ویسکی هەروەك مەی کار لە خەلّك دەکات، لەبەر ئەوە ویسکیش حەرام دەکرێ. کە دوو دۆخ لەیەك بچن، لەزمانی کوردییدا دەگوترێ: "ئەمەش خالاّنەی ئەوەیە"؛ بۆیە "خالاّنە"م لەجیاتی "القیاس"ی عارەبی بۆ ئەم جێیە بەکارهێنا.

33- مەلا عەلی تەرەماخی لەسالّی 1000ی کۆچی (1591)زدا یەکەمین رێزمانی بۆ عارەبی بەکوردی بۆ زارۆی کورد نووسیووەتەوە. زۆرجار مەلا عەلی تەرەماخی بە عەلی تەرمۆکی دراوەتە قەلّەم. مامۆستا دوکتۆر مارف خەزنەدار لەسالّی 1971دا بەبۆنەی بلاّوکردنەوەی دەستووری زمانی کوردیی عەلی تەرەماخییەوە؛ ئەم هەلّەیەی راستکردەوە، کەچی هێشتا هی واهەن هەر ئەو هەلّەیە دەکەنەوە، یەکێك لەوانە، جۆیس بلۆیە کە لەم دواییەدا کۆمەلّێك هۆنراوەی کوردیی بەفەرەنسی وەرگێردراوی بلاّوکردووەتەوەو لەنێو ئەوانەدا جارێکی دی ئەو هۆنراوەیەی کە بەنێوی عەلی تەرمۆکییەوە چل سالّێك لەمەوبەر بلاّوکراوەتەوە، هێناویێتەوە کایە.

34- مەلا یۆنسی هەلکەتەینی لە1785دا مردووە. هەلکەتەینی نووسەری سێ باسە بەزمانی کوردی لەبارەی رێزمانی عارەبییەوە.

35- مەلا مەحموودی بایەزیدی لەدەوروبەری 1797دا لەدایکبووە. بایەزیدی، نووسەری "عادات‌و رسووماتنامەی تەوایفی ئەکرادییەو ئوسوولی نیزاماتی کورمانجی"یە کە لەلایەن بەهەشتی مارگرێت رودێنکۆوە لەساڵی 1963دا بەوەرگێرانی رووسییەوەبڵاوکراوەتەوە.

36- مەلا سەلیمی خێزانی کە بەمەلا سەلیمی زازاش بەنێوبانگ بووە، لەسەر کوردایەتی لەساڵی 1894دا دوورخراوەتەوە بۆ مەدینە، بەڵام لە 1896دا توانی بگەڕێتەوە کوردستان‌و جەماوەرێکی زۆر لەدەووری خۆی کۆبکاتەوەو کارێکی وابکات کە کۆمەڵێ لەزانا موسڵمانەکانی کوردستان فتوایەك دەربکەن بۆ ئەوەی کە رەوانییە زانای ئاینی خزمەتی دەوڵەتی عوسمانی بکەن‌و ببنە ئیمام و مفتی‌و قازی، چۆنکە حکومەتی عوسمانی دژی شیعەکانەو بەمە دووبەرەکی دەخاتە نێو موسڵمانانەوە. لەساڵی 1910دا حکومەتی ژۆن ترکەکان ویستی مەلا سەلیم بگرێ، بەڵام لەمەوە شۆرشێکی کورد دروست بوو و تا مانگی مایسی 1914 درێژەیکێشا. لەم مانگەدا، ژۆن ترکەکان توانییان شۆرشگێرە کوردەکان بشکێنن. مەلا سەلیم وکورد و هاوکارەکانی روویانکردە قۆنسلخانەی رووسیا و لەوێ مانەوە تا جەنگی یەکەمی جیهانی هەڵگیرسا. لە مایسی 1914دا حکومەتی ژۆن ترکەکان قونسولی رووسیایان گرت‌و چوونە نێو قۆنسوڵخانەوەو مەلا سەلیم‌و هاوکارەکانی لەبەردەم قۆنسوڵخانەی رووسیادا لەسێدارەدران. (سەرنج: ئەم زانیارییەم لەپەنجاکاندا لەبەهەشتی ئیسماعیل حەققی شاوەیس بیستووە کە خۆی ئەو دەورانەی بەچاودیبوو).

37- بەرەئی من وشەی "شێخ"ی کوردی لە "شیخ"ی عارەبییەوە وەرنەگیراوە، کە بەمانای پیرە. بەڵکو زۆر نێزێکە لە وشەی خشایە**ثیای** ئێرانیی کۆنەوە هاتبێ کە

بەمانی "گەورە"و "خودێ"و "دەسەڵاتدار" دێ. ئەم رەئییەم لەهێندێك لەنووسینە کۆنەکانمدا بڵاوکردووەتەوە.

شایانی باسە کە پەیامبەری ئیسلام کوڕی بۆ نەماوەتەوە تا سەید لەو بەرەبابە هەبن، ئەوانەی سەییدن، خۆیان بەنەوەی فاتیمە تێدەگەن.

38- شێخ قادری شەمزینی لە 1925/3/24دا لەسێدارەدراوە. پیرەمێرد لە یەکێك لەهۆنراوەکانیدا دەبێژێ:

شێخ قادرە رەئیسی هەموو خاندانی کورد، میراتی جەددی کەربوبەلا بوو بەئیرسی برد.

39- شێخ مەحمود لەبنەچەی شێخ عیسێ‌و شێخ مووسێی بەرزنجییەو کوڕەزازای شێخ مارفی نۆدێییە کە شێخی تەریقەتی قادری‌و زانای گەورەی ئیسلام‌و کوردستان بووە.

40- سمکۆ هەرچەندە نێوی شێخ یان سەییدی پێوە نییە، بەڵام خۆی لەبنەماڵەی شێخەکانی شەمزینی‌و تەریقەتی نەقشبەندییە. شێخ سەعیدی پیران کە بە شێخ سەعیدی پالۆ، یان شێخ سەعیدی نەقشبەندی بەنێوبانگە، لە 1385ی کۆچیدا لەدایك بووەو نێزێکەی شەست هەزار دەروێشێکی هەبووە. شێخ سەعید پاش کوژاندنەوەی شۆرشی دیاربەکر بەیارمەتیی فەرەنساو سۆڤیێت لە 1925/3/24دا لە سێدارەدرا.

41- بۆ نموونە: کلۆدیۆس ریچ کە لەساڵی 1820دا چووە بۆ سەردانی سلێمانی پێتەختی ئەو دەمەی میرنشینی بابان- بەچاوی خۆی دیوێتی کە میری کورد چەند سەت رووپییەکی پێ پەیدا نەکراوە. شێخ مەحموود چەند ساڵێکی دوورو درێژ لە گوندی داریکەلی دەژیا، لەخانوویەکی قوڕینی بێ ئاوو کارەباداو بەلێفەیەکی پیناوی دەنووست ئەمە بە چاوی خۆم دی. لەکاتی منداڵیدا مەلا مستەفای بارزانیم

لەسلێمانی بەچاوی خۆم دیتوە کە ئەو دەمەی لەوێ دەستبەسەربوو، فەردەگەنمی داوە بەشانی خۆیداو بردوویەتی بۆ ئاش بۆ هارینی.

42- هەر ماوەیەکی کەم پاش تەواوکردنی ئەم کارە، بانگکرام بۆ کۆنگرەی دووەمی "رێکخراوی خوێندکارانی سۆسیالیستی کورد لە ئەوروپا" (سۆکسە) کە لەمیونیخ لە 23-25ی ئەیلوولی 1983 بەسترا بۆ ئەوەی وتارێك بخوێنمەوە. وتارەکەم لەرۆژی 23ی مانگدا پێشکێش کردکە بەنێوی "ناکۆکیی نێوان ریزەکانی گەلی کورد وخاوکردنەوەی" کە لەوێدا سەرکردایەتییە جۆرەجۆرەکانی بزووتنەوەی کوردایەتیم شیکردووەتەوە. ئەم وتارە لە هەلێکی نێزیکدا ئامادەدەکرێ بۆ چاپ.

43- ئەحمەدی خانێ دەبێژێ:

تەکمیل دکر مە دین و دەولەت   تەحسیل دکر مە علیم و حیکمەت

مەم و زین بەیتی 233

44- تەماشای:

Kinnane, Derk: The Kurds and Kurdistan, London 1964, p. 23

45- بلەج شێرکۆ: القضية الكردية، قاهرة 1930، ص42-43

46- تەماشای:

Jemal Nebez: Der kurische Fürst Mir Muhamad-i Rawandizi, genannt Mir-i Kora im Spiegel der morgenlandschen und abendlandischen Zeugnisse, ein Beitrag zur kurdischen Geschichte, Hamburg 1970, s .28.

47- ئیسماعیل حەققی شاوەیس: بەیاننامەی شێخ سەعیدی پیران، گۆڤاری "رۆژی نوێ" ژمارە 7، تشرینی یەکەمی 1960، ل.36-39.

48- هەر ئەوێ.

49- کەریمی ئەلەکە خەڵکی سلێمانی بوو و باوکی دوکتۆر نووری فەتووحی بوو کە کوردێکی نیشتمانپەروەر و مرۆڤدۆست بوو. کەریمی ئەلەکە لەساڵی 1922دا بووبە وەزیر لەو کابینەیەدا کە شێخ مەحموود پاش گەڕانەوەی لەهیندستان دروستیکرد. تەماشای رۆژنامەی "بانگی کوردستان"ژمارەی رۆژی 1922/10/15 ل5 بکە.

50- تەماشای

Wigram, W(illiam) A (inger): The cradle of mankind. Life in Eastern Kurdistan, 1st Edition1914, 2nd Ed 1922, London, p. 138

51- مجلس قيادة الثورة لكردستان العراق/ المكتب التنفيذي، الدستور والقوانين 1964-1965، مطبعة خبات- كوردستان ص8.

52-

Eagleton, William: The Kurdish Republic of 1946, London 1963, pp.6

53- تەماشای پەراوێزی ژمارە 36یش بکە.

54- ئیسماعیل حەققی شاوەیس: میر عەبدولرەزاق بەدرخان، گۆڤاری "رۆژی نوێ" ژمارە 7ی تشرینی یەکەم 1960 ل50-53.

55- تەنانەت ژنی نەزۆکی کورد ئاوی دەستنوێژی شێخ مەحموودییان دەخواردەوە بۆ ئەوەی زگیان ببێ.

56- تەماشای:

Wilson, Arnold: Mesopotamia 1917-1920. A clash of loyalties. A personal and historical record, London 1931. p.86.

57- خيري العمري: حكايات سياسية من تاريخ العراق الحديث، دار الهلال 1969،ص 169.

58- تەماشای گۆڤاری "ڕۆناهی" ژمارە 1 ساڵی 1، بەغدا 1960 ل25-28 بکە، هەروەها ڕۆژنامەی "خەبات" ژمارە 322 بەغدا 1960/10/11.

59- مەعروف قەرەداغی: بارزان‌و نهێنییەکانی، بەغدا 1959 ل75-84.

60- تەماشای وتاری دانا ئادەم شمیت بکە لەڕۆژنامەی نیۆیۆرك تایمسدا، ژمارەی ڕۆژی 11ی ئەیلولی 1962.

61- هەر ئەوێ.

62- بەعسییەکان بۆ ئەمە چەند دەسکەلایەکی خۆیان ناردە لای بارزانی لەبەرگی مەلای موسڵماندا کە ئەمانە ویستیان لە 1971/9/29دا بارزانی بکوژن. تەماشای ڕۆژنامەی (Neue Zürcher Zeitung) ژمارە 296ی ڕۆژی 1971/10/2و ڕۆژنامەی (Die Welt) ڕۆژی 1971/10/4 بکە.

63- دەمەوێ بۆ ڕاستی‌و مێژوو بێژم کە ئەو تۆمەتانەی هۆردەبۆرژوای کوردی سەر بەدەستەی تاڵەبانی لەبارەی بارزانییەوە دەیخستە بەرچاو، ڕاست نین. پاش گەڕانەوەی بارزانی بۆ عێراق لە 1958دا، هوردەبۆرژوای "ڕۆشنبیر" هەستی بەوەکرد کە بارزانی، وەك هاوپەیمان تەماشای ئەوان ناکات، بەڵکو وەك هەموو سەرکردەیەکی کلاسیك، وەك کوڕی خۆی تێیان دەڕوانێ، کە دەبێ گوێڕایەڵیی بکەن، ئەوجا کەوتنە هەوڵدان بۆ خۆ سەربەخۆکردن. یەکەمین هەوڵدان لە ساڵی 1959و، بەسەرۆکایەتیی هەمزە عەبدوڵڵا بوو کە دەیویست ڕێکخراوە جەماوەرییەکانی پارتی، وەك کۆمەڵەی قوتابییان، ژنان، مامۆستایان... هتد) تێکەڵ بەرێکخراوە جەماوەرییەکانی پارتی کۆمۆنیستی عێراق بکات، بەڵام ئەوەبوو هەوڵدانەکەی تێکشکا و بارزانی سەرکەوت. لەساڵی 1964دا هوردەبۆرژوای مارکسیستی "ڕۆشنبیر" جارێکی دی، بەڵام ئەمجارە

بەسەرکردەیەتیی جەلال تاڵەبانی، هەوڵی سەربەخۆیی دایەوە، بەڵام جارێکی دی ژێرکەوت‌و، لەم ژێرکەوتنەشەوە ناکۆکی نێوان سەرکردەیەتیی کلاسیك‌و سەرکردەیەتیی هوردەبۆرژوا واخەست بوو کە هوردەبۆرژوا دەستی لەگەڵ ڕژێمی عێراقدا تێکەڵکرد دژی سەرکردەیەتیی کلاسیك‌و، ئەمەش بەتایبەتی لە 1966ەوە تا 1970. پاش ئەم هەموو "بەزموڕەزمەش"، ئەوجا جارێکی دی هوردەبۆرژوای "ڕۆشنبیر" چووەوە سلاوی بارزانی‌و، ئەوی تا دوێنێ بەچەك‌و بەقەڵەم بۆ لەنێوبردنی بارزانی‌و بزووتنەوەکەی هەوڵیدەدا، کەوتە دەست پانکردنەوە لێی‌و، دابەشکردنی دەسکەوتەکانی بارزانی‌و پێشمەرگەی کورد لەخۆی. هەر بۆ نموونە: یەکێك لەوانەی کە بڕێك لەو دەستکەوتەیان بەرکەوت، دکتۆر کەمال فوئاد بوو کەسەرکردەیەتیی بارزانی جێیەکی دایە لەزانستگەی سلێمانی. ئەوجا ئەگەر مەسەلەش بێتە سەر ئەوەی کە بارزانی پێوەندیی بەهێزی دەرەوە هەبووە، ئەوا ئەمە لەسەرێکەوە وەنەبێ هەر بارزانی کردبێتی بەتاقی تەنێ، بەڵکو هوردەبۆرژوای کوردیش ئەم پێوەندییەی هەیەو هەبووە. لەسەرێکی دیکەوە، لیبرالیزم لە هەڵبژاردنی هاوپەیماندا، وەك سروشتێکی سەرکردەیەتیی کلاسیکی کورد، هەر لەبارزانییدا نەبووە: بۆ نموونە قازی محەمەدیش هاوپەیمانێتیی لەگەڵ سۆڤێتەکاندا بەچاك زانیوەو هەوڵی بەستنی داوە، تەنانەت لەنۆڤێمبەری 1945دا بەباگیرۆڤی گوتبوو: "نەتەوەیەکی بێ هێز سلاو لەهەموو دەستێك دەکات کە رابکێشرێ بۆی... ئێمە نەك هەر ئەو دەستە دەگوشین، بەڵکو ماچیشی دەکەین"- بنواڕە ویلیام ئیگلتن- سەرچاوەی پێشوو، ل45.

64- دوکتۆر عەبدوڵڵا جەودەت، خەڵکی ئارەبکیرو یەکێك بووە لە ڕۆشنبیرانی کورد لەکۆتاییی سەتەی ڕابردوو و چارەکی یەکەمی ئەم سەتەیەدا. دوکتۆر جەودەت، لەپێش کودەتای ژۆن ترکەکان دا لە 1908دا لەگەڵ ژۆن ترکەکاندا کاریکردووە- وەك گەلێك لەڕۆشنبیرانی ئەو سەردەمەی کورد. دوکتۆر جەودەت یەکێك بووە لە

سەرکردەکانی کۆمەڵەی "هیڤی"و لەوانەی کە لەگۆڤاری "رۆژی کورد" (1913)دا شتیان بڵاوکردووەتەوە.

65- عەبدولرەحمان بەدرخان، یەکێك بوو لەو رۆشنبیرە کوردانەی لەدەرهێنانی رۆژنامەی "کوردستان"، یەکەمین رۆژنامەی کوردیدا (1898-1902) بەشداربووە. هەرچەندە عەبدولرەحمان لەبەرەبابی میری بۆتان بوو، بەڵام دەمێك بوو دەسەڵاتی سەرکردەیەتی و ئەریستۆکراتیانەی کلاسیکی نەمابوو، و چووبووە رێزی هوردەبۆرژوای رۆشنبیرەوە و، لەرێی کوردایەتیدا دەربەدەری ئەوروپا بووبوو. عەبدولرەحمان، لەسەرەتاوە خۆی لە ژۆن ترکەکان نێزیك خستەوە، بەڵام کە زانی ئەمانە دژی سەربەخۆیی کوردستانن، لێیان دوورکەوتەوەو کەوتە دژایەتییان.

66- مارف جیاووك، خەڵکی باڵەك (خوارووی کوردستان) بوو و لەسەرەتای ئەم سەتەیەدا قوتابی یاسا بوو لەئەستەمبول. هەروەها یەکێك بوو لەئەندامەکانی کۆمەڵەی (اتحاد و ترقی).

پاش جەنگی یەکەمی جیهانیی گەڕایەوە بەغدا و لەبیستەکاندا گەلێك وتاری بەعەرەبی نووسی بۆ بەرپەچدانەوەی ئەوانەی دژی مافی کولتووریی کورد دەوەستان لەعێراقدا. لەبیستەکاندا "یانەی سەرکەوتنی کوردان"ی دامەزراندو لەساڵی 1945دا کرا بەپارێزکار (متصرف)ی سلێمانی. مارف جیاووك چەند پەرتۆکێکی لەسەر مەسەلەی کورد نووسیوە لەوانە "ماساة بارزان المظلومة".

لەپەنجاکاندا، کاتێك لەبەغدا دەژیام، جاروبار سەرملێدەدا. تەندروستی تێکچووبوو، دەستیشی زۆر کورت بوو. جیاووك کوردێکی ناسیۆنالیست بوو، زۆر دژی سیاسەتی بەریتانیا بوو بەرامبەر بەکورد، بەڵام دەیگوت هەرشتێك کە ئینگلیزەکان دژی بوەستن؛ سەرناگرێ.

67- ئەحمەد تەقی: "خەباتی گەلی کورد لەیادداشتەکانی ئەحمەد تەقیدا". لەلایەن جەلال تەقییەوە بڵاوکراوەتەوە، بەغدا1970، ل14.

68- وشەی "فەرمەسۆن" لە "فری مێزۆن" freemason واتە "خانووی ئازاد"ەوە هاتووە. تاقمێکن لە هێندێك وڵاتدا بە نهێنی کاردەکەن بۆ دەستگرتن بە سەر دەسەڵاتدا. فەرمەسۆن لەنێوکوردەواریدا، مانای خودێنەناسو کافر دەدات. ئەوەی راستی بێ، لەنێو کورددا فەرمەسۆن هەبووە وهەیە، لەوانە تۆفیق وەهبی، کە ئەم قسەیەم لەخۆی بیست. هەروەها ئەمیری حەسەنپوور.

69- "جلخوار" نێوێك بوو، خەڵکەکەی کوردستان لەو هوردەبۆرژوا کوردە ئەفەندییانەی نا بوو کە "تۆرکچێتی یان دەکرد". زاراوە کە لە سەرەتاوە لە جەمالی عیرفانەوە داهاتووە.

70- ئەوانەی لەدامەزراندنی دەوڵەتی ترکدا بەشدارییان کردووە بۆ نموونە: کازم قەرەبەکر، یۆسف زیا، سلەیمان نەزیف.

ئەوانەی لە دەوڵەتی ئێراندا بەشدارییان کردووە بۆ نموونە: رەشید یاسەمی، مەلیکولشوعەرای بەهار. ئەوانەی لە دەوڵەتی سووریدا بەشدارییان کردووە بۆ نموونە: ئیبراهیم هەنانۆ، موحسینو حوسنی بەرازی، ئەحمەد باراقیو محێدین جمۆ و ئەحمەد مەلا.

ئەوانەی لە دەوڵەتی عێراقیدا بەشدارییان کردووە بۆ نموونە: داود حەیدەری، جەعفەر عەسکەری، جەمال بابان، تۆفیق وەهبی، ئەمین زەکی.

71- نوری شاوەیس: من مذكراتي، جريدة "الشعب"/ گەل، العدد (5)، ایلول 1983، ص.2.

72- نوری شاوەیس: سەرچاوەی پێشوو.

73- بەبۆنەی تێپەڕبوونی 40 ساڵ بەسەر دەرچوونی گۆڤاری "یەکێتیی تێکۆشین"و تێپەڕبوونی 50 ساڵ بەسەر دامەزراندنی "پارتی کۆمۆنیستی عێراقدا، نووسەری ئەم چەند لاپەڕەیە باسێکی دوورودرێژی بۆ چاپ ئامادەکردووە- باسەکە لە 1984دا نووسراوەتەوە. (سەرەنج: لە ساڵی 1988دا لە سوێد چاپکراوە.

74- لەساڵی 1944دا کۆمەڵەی "هیوا" لەکەرکووك کۆنفرانسێکی گرت و لەو کۆنفرانسەوە "هیوا"بوو بە دووکەرتەوە: باڵی ڕاست و باڵی چەپ. هێندێك لەباڵە چەپەکە چوونە نێو ڕێکخراوی "یەکێتیی تێکۆشین"ەوە کە تازە دروست بووبوو. هێندێکیشیان لەباڵە ڕاستەکەی چوونە نێو ژ.ك لە کوردستانی عێراق. هێندێکیشیان کۆمەڵەیەکیان دروستکرد بەنێوی "ڕێی ڕاست"ەوە کە لەسێ کەس پێکهاتبوو. پاش ئەوەی ڕێکخراوی "یەکێتی تێکۆشین" لەگەڵ کۆمەڵی "القاعدة"ی "فەهد"دا یەکیانگرتەوە، هێندێك لەسەرکردەکانی "یەکێتیی تێکۆشین" وەك ساڵح حەیدەری و عەلی عەبدوڵلاو ڕەشید عەبدولقادر و عەبدولکەریم تۆفیق، ڕازی نەبوون بچنە نێو حیزبی کۆمۆنیستی عێراق، بەڵکو "حیزبی شیوعیی کوردستانی عێراق"یان دروستکرد.

75- بەپێچەوانەی ئەو ڕەئییەوەکە ئەمڕۆ لە نێو "حیزبی دێمۆکراتی کوردستانی ئێراندا" باوە، حیزبی دێمۆکرات لە 1945/8/15دا دانەمەزرێنراوە، حیزبی دێمۆکرات، وەك زەبیحی پێمی ڕاگەیاند، لە1945/11/15دا دروستبووە.

76- ئەم باسی قارەمانێتیەی بارزانی لەگۆڤاری "نیشتمان"دا هەیە، تەماشای ژمارە (2)، ساڵی (1)، خەزەلوەری 1322، ل 18 بکە.

77- تەماشای پەراوێزی 42 بکە.

78- لەبارەی قوتابخانەی کوردیی سۆسیالیزمەوە، چەند وتارێکم نووسیوە، کەلەلایەن بنکەی چاپەمەنیی ئازادە وە لەسوێد لەسەرەتای 1985دا چاپکرا.

79- تەماشای **کاژیکنامە** "ل-9-10" بکە.

سەرنج: ڕێکخراوە مارکسییە هوردەبۆرژواکانی کورد، پاش تێپەڕبوونی چارەکە چەرخێك بەسەر تیۆرەکانی کاژێکدا، کەبەرپەرچی تیۆری ستالین دەداتەوە لەبارەی نەتەوەوەو، لەهەمان کاتدا ئابووریی نیۆکۆیی بەمەرجێك دانانێ بۆ بوونە "نەتەوە"؛ ئەم ڕێکخراوە مارکسیستانە، هاتنە سەر ئەوەی ئەوانیش، وەك کاژیك، ئابووریی نیۆکۆیی بەمەرجی بوونە نەتەوە نەزانن، پاش ئەوەی چل ساڵ پتر، تاریفی ستالینیان بۆ نەتەوە بەڕاسترین تاریف دەزانی. تەماشای "مسالە کرد. گزارش کمیتە مرکزی حزب دمکرات کردستان ایران..." از انتشارات "سەپان"— تشکیلات حزب دمکرات کردستان در اروپا، 1359/3/22، ص8، هەروەها الحزب الديمقراطي الكردستاني/ القيادة المؤقتة: البرنامج الجديد للحزب الديمقراطي الكردستاني، 1976، ص80.

80- سوجادی، عەلائەددین. مێژووی ئەدەبی کوردی، بەغدا، چاپی یەکەم 1952، چاپی دووەم، بەغدا 1971، ل615.

81- محەمەد حسەین سەدری قازی هەر لە 1947/3/31دا لەکەڵ قازی محەمەددا لە سێدارەدرا. بەڵام بەپێچەوانەی قسەی کەمال مەزهەر (پ82) سەدری قازی "وەزیری جەنگ" نەبوو.

82- بڕوانە د.کەمال مەزهەر ئەحمەد: "تێگەیشتنی ڕاستیو شوێنی لەڕۆژنامەنووسیی کوردیدا"، بەغدا 1978، ل80 (براوانە پەراوێزی 81).

سەرنج: ئەم بەرێزە، لەو سەرچاوەیەی سەرەوەیدا، وەك دەردەکەوێ، زۆر خۆی ماندوو کردووە بەگەڕان بەدوای دۆزینەوەی سەرنووسەری ڕۆژنامەی "تێگەیشتنی ڕاستی"دا کە مێجەرسۆن بووە. ڕاستییەکەی (ئوستاد) بەشیر موشیر لەپەنجاکاندا ئەمەی بەمن

گوتو منیش کە هاتمە ئەوروپا جارێکیان رۆژنامەنووسی هۆڵەندییو دامەزرێنەری "کۆمەڵەی جیهانیی کوردستان" سلڤیۆڤان رۆی، هەواڵی گەلێك شتی پرسی لێمو لەوانە نێوی سەرنووسەری "تێگەیشتنی راستی"، منیش پێمگوت "مێجەرسۆن" بووە. ڤان رۆی ئەمەی خستە نێو ئەو بیبلیۆگرافییایەوە کە لەساڵی 1968دا لەئەمستردام بڵاویکردەوە (تەماشای ل 541، 565 بکە). ئەگەر بەرێز کەمال مەزهەر تەماشایەکی ئەم بیبلۆگرافییایەی بکردایە کە 10 ساڵ پێش دەرچوونی پەرتۆکەکەی وی دەرچووە، پێویستی بەوە نەدەبوو هێندە زەحمەت بداتە بەرخۆ بۆ شتێك کە دەمێك بێ زانرابێ. ئەوجا عەقید **محەممەد** عەلی کوردی دەیگوت کە زەکی ئەمینیش هەر لەو رۆژنامەیدا کاریکردووە. ئەم زەکی ئەمینە خەڵکی سلێمانی بوو و لەپەنجاکاندا مامۆستای جوگرافیابوو لە قوتابخانەی نێوەندیی ئەعزەمییە (الاعظمیة) لەبەغدا. ئەز بۆ یەکەمجار لەساڵی 1954دا ناسیم، کاتێك کە زانستگەی بەغدا منی وەك خوێندکارێك نارد بۆ ئەو قوتابخانەیە بۆ ئەوەی فێری وانە گوتنەوە ببم. زەکی ئەمین ئەو دەمە تەمەنی لەشەست ساڵ تێپەڕبوو و، وەك بۆم دەرکەوت، حەزی بەتێکەڵیی خەڵك نەدەکرد. گەلێك گلەییشی لە کاربەدەستان هەبوو. تەمەنی لە شەست ساڵ تێپەڕ بوو.

83- جمال خزنەدار: روزنامەنگاری در کردستان، **ترجمة** احمد شریفی، آذر ماه 1357(نوڤێمبەر/ دیسێمبەر1979)، نشر کاك .

84- بڕوانە سەرچاوەی پێشوو، ل15.

85- د.کەمال مەزهەر ئەحمەد: تێگەیشتنی راستی، سەرچاوەی پێشوو، ل80-81.

86- بڕوانە سەرچاوەی پێشوو، ل80.

87- ئەورەحمانی زەبیحی خەڵکی مەهاباد بوو و یەکێك بوو لەدامەزرێنەرانی "کۆمەڵەی ژێکاف"و بەڕێوەبەری گۆڤاری نیشتمانیش بوو. لەپاش گۆڕینی نێوی

"ژێکاف" بە"حیزبی دێمۆکراتی کوردستان"، بووبوو بە ئەندامی کۆمیتەی نێوەندیی ئەم حیزبە. لەدوای رووخانی کۆماری کوردستان لەزستانی 1947دا، لەگەڵ چەند کەسێکی دیدا رایانکردە سیتەكو لای شێخ لەتیفی کوڕی شێخ مەحموود بووبوو بەپەنابەر. لە سیتەك ژمارەیەك "نیشتمان"ی دەرکرد کە بە ژمارە (10)ی دانا. پاش ماوەیەك چوو بۆ بەغداو بەنێوی "قادر"ەوە لەگازینۆی عەبدوڵلا کە شوێنی خواردنەوە و سەما بوو، و خاوەنەکەی کوردێکی سنەیی بوو، کاریدەکرد. زەبیحیی بۆ یەکەمین جار لەبەغدا لەپاییزی 1954دا ناسیم، ئەوەش لەکۆبوونەوەیەکدا کە لە "بەغداد جدیدة" لەماڵی "قادر" (زەبیحی)سازکرا، بۆ ئەوەی "تاقمی مەرکەز" (لایەنگرانی برایم ئەحمەد)و تاقمی "بەرەی پێشکەوتوو" (لایەنگرانی هەمزە عەبدوڵلا) رێکبکەونەوە کە لەوێدا، دەوری نێوبژیکەرم بینیبوو. برایم ئەحمەد لەو کاتەدا خۆی لەحکوومەت شاردبووەوە، چۆنکە لەزەمانی وەزارەتی ئەرشەدولعومەریدا خۆی پاڵاوتبوو ببێتە نوێنەری سلێمانی بۆ پەرلەمانی عێراق و، لەوە دەترسا کە بیگرن. بەڵام بۆ ئەو کۆبوونەوەیە هاتبوو. بێجگە لە برایم و زەبیحی، حیلمی عەلی شەریفو عەلی شەریفو کوردێکی مەهابادی سەر بەحیزبی دێمۆکراتی کوردستانیش -کەنێویم لەبیرنەماوە و، دوور نییە غەنی بلووریان بوو بێ- بەشداری ئەو کۆبوونەوەیە بوون. لەساڵی 1956دا زەبیحیو هەژار -کە هەژار ئەو دەمە لەبەغدا لەگەرەکی فەزل وەك وێنەگر کاریدەکرد- رایانکرد بۆ سوریا. هەژار لەرێی کەرکووکەوە بەموسڵدا خۆی گەیاندە توورپاسپی، جا لەبەر ئەوەی ئەز لەوکاتەدا لەکەرکووك مامۆستای قوتابخانە بووم، چاوم بەهەژار کەوتەوە. کە لەهاوینی ساڵی 1956دا چووم بۆ دیمەشق، زەبیحیم بەرێکەوت لەهوتێلی فەلەستینو شەرق ئوردن چاوپێکەوتەوە، کە ئەو دەمە بەنێوی "عیسی عرفات"ەوە بۆ خاوەن هوتێلەکە کاریدەکرد کە کوردێکی دیمەشقی بوو و نێوی "ئەبو ئەیوب" بوو. پاش کودەتای

قاسم لە 1958/7/14دا زەبیحی گەڕایەوە بۆ بەغداو ئەم جارە خۆی نێونا "عیسی الزبیحی"و بەنێوی "گەلی کوردی سوریا"ەوە لەبەردەم قاسمدا وتارێکی خوێندەوە. لەساڵی 1959و 1960دا خۆی نێزیککردەوە لە داوودەزگای قاسمو ئەمنی عێراقی و کەوتە راپۆرتدان لەدژی ئەو کوردانەی کە وەك ئەو "محافەزەی جمهورییەت" یان "بەسەرکردەیەتیی کاکە کەریم" نەدەکردو لەنێو ئەواندا نووسەری ئەم وتارە. زەبیحی لەشەستەکاندا خۆی خستە نێو دەستەی جەلال تاڵەبانییەوەو لەوەشەوە خۆی لەدەزگەی رژێمی عارفو ئەوجا بەعس نێزیککردەوە، کە ئەو دەمە، بەیارمەتی جەلال، شەڕی بارزانییان دەکردو ئەمجا کەوتە وتار نووسین دژی بارزانیو هەژاری کۆنە هاوڕێی. لەپاش بەیانی ئازاری 1970، خۆی خستە نێو دەزگەی "کۆڕی زانیاری کورد"ەوە، ئەو دەزگەیەی کە بارزانی بەخشیبووی بە ئیحسان شێرزادو مەسعود محەممەدو، ئەمجارە خۆی کردە زمانەوان. زەبیحی کابرایەکی زۆرزان و فیلْباز بوو، بەلاّم هەتا بلێیت لەخۆبایيو خۆبەزلگرتوو بوو. ئەمەش هۆیەك بوو لەو هۆیانەی کە گیروگرفتییان دروستدەکرد بۆی. بێجگە لەوەش سوروشتێکی بۆقەلەموونییانەی هەبوو. گچکەترین شت کە بەدڵی نەبووایە، تووڕەدەبوو، دەستی بەجنێودان دەکرد. بۆ وێنە: هەرکەسێك تەماتەی بەکاڵی بخواردایە، دستیدەکرد بەجنێودانی. لەباری خۆکەسی (شخصی)شەوە، زۆر سپڵەو پێنەزان بوو. لەپەنجاکاندا، چ لەبەغداو چ لەدیمەشق، بەنێوی ئەوەوە کە پێم وابوو مرۆڤێکی دەربەدەرە، خزمەتم کردبوو، ئەویش لەو دەمەدا وا خۆی پێشاندەدا کە نەك هەر دۆستمە بەڵکو براشمە، کەچی لەدەورانی قاسمی دیکتاتۆردا نەپرنگایەوە لەجاسووسیکردن بەسەرمەوە بۆ دەزگەی قاسمو رژێمە دیکتاتۆرییەکەی.

زەبیحی هەرچەندە خۆی بەشانازیەکەوە بەمارکسی دەدایە قەڵەم؛ بەلاّم نەلەبارەی تیۆرییەوەو نەلەبارەی پراکتیکەوە فرِی بەسەر مارکسیزمەوە نەبوو. سەری زمان و

بنی زمانی، جنێودان بوو بەپارتی کۆمۆنیستی عێراق کە بە "کۆزمۆپۆلیت" نێویدەبردن. تەنانەت نامیلکەیەکیشی بەنێوی بەرپەرچدانەوەی کۆزمۆپۆلیتزمەوە لەدژی کۆمۆنیستە عێراقییەکان دەرکردبوو و وای پیشاندابوو کە خۆی لەوان کۆمۆنیستترە. زەبیحی، چۆنکە زۆر حەزی بەخۆدەرخستن دەکرد، لووتی لەهەموو شتێك دەژەندو لەهەموو ئاشێکدا بەرداش بوو، ئەوەش بوو بەهۆی لەنێوچوونی لەسەرەتای هەشتاکاندا. لەبارەی بێسەروشوێنی زەبیحییەوە، چەند چیرۆکێك دەگێڕنەوە، بەلاّم ئەوەی ئاشکرایە ئەوەیە، زەبیحی پاش رووخانی رژێمی شایەتی لەئێران و، بەنێوی ئەوەوە کە گوایە دەتوانێ کوردی ئێران لەرژێمی ئیسلامی هان بدا، کەوتە جرتوفرتو چەكو پارەیەکی زۆری لە بەعسییەکان وەرگرت. یەکێك لەوانەی کە ئاگای لەهەڵسوکەوتی ئەم دواییەی زەبیحی بوو؛ پێمیراگەیاند کە زەبیحی هێندێکی لەو چەکانەی لەبەعسییەکانی وەرگرتبوو، دابووی بە جەلال تاڵەبانی کە ئەو دەمە هاوکاری سووریا بوو و هەوڵی خۆنێزیکردنەوەشی دەدا لە رژێمی ئیسلامیی ئێران. ئەو سەرچاوەیە گوتی کە بەعسییەکان بەمەیان زانی، بە خشکەیی شوێنەونیان کرد.

سەرنج: ئەم سەرنجەی خوارەوە بۆ ئەم چاپە نوێیە و لە هاوینی 2009دا نووسراوە: وادیارە عەلی کەریمی کە خوشکەزای زەبیحی یە، قسەکانی من لە بارەی زەبیحی خالییەوە زۆر کاریتێکردووە. لە بەر ئەوە، پەرتۆکێکی 686 لاپەڕەیی لە ژێر نێوی "ژیان و بەسەرهاتی عەبدولڕحمانی زەبیحی"یەوە لە ساڵی 1999دا لە سوێد چاپکردووە وفەرموویەتی گوایە من بوختانم دەرکردووە بە خاڵی کە گوتومە "سیخوڕ" بووە. خودێلێخۆشبوو مامۆستا کەریمی حیسامی دەگۆت: عەلی ئەو پەرتۆکە زلەی بۆ ئەوە کردووە کە ئیسپاتی بکا خاڵی سیخوڕ نە بووە بەلاّم، ئیسپاتی کردووە کە سیخوڕ بووە. بێجگە لەوەش، بەهۆی بیروەرینامەکانی عبدولستار تایەر

شەریفەوە، دەرکەوت کە زەبیحی بە راستی سیخوڕ بووە، بەڵام "سیخوڕێکی بێپاداشی رژێمی بەعس" وەك عەبدولستار باسیدەکاو، ئەمەش لە ئنتەرنیتەکاندا بڵاوکرایەوە.

88- نازانم ژمارە (10)ی "نیشتمان"بەتەواوی لەچ مانگێکدا دەرچووە. هەرچی چۆنێك بێ ئەم ژمارەیە لەسەر "نیشتمان" حسێب ناکرێ، چۆنکە پاش نەمانی کۆمەڵەی "ژێکاف" دەرچووە.

89- گۆڤاری "رۆژی نوێ" گۆڤارێکی مانگانە بوو لە سلێمانی لەلایەن پارێزەر جەمال شاڵییەوە دەرچوو. یەکەمین ژمارەی لەنیسانی 1960دا دەرچوو، دوا ژمارەشی کە ژمارە شەشی ساڵی دووەمی بوو، لەئەیلولی 1961دا دەرهێنرا. بەهەمووی (18) ژمارەی لێدەرچوو، ئەوجا رژێمی قاسم دایخست. "رۆژی نوێ" یەکێك بوو لەگۆڤارە باشەکانی کورد. شایانی باسە ئەو وتارانەی لەبارەی رۆژهەڵاتی کوردستانەوە لە "رۆژی نوێ"دا بڵاودەکرانەوە؛ بەزۆری لەلایەن ئەو کوردە هەڵاتوانە دەنووسران کە پاش کودەتای قاسم لە (1958/7/14)دا راینکردبووە سلێمانی، وەك سمایلی ئیسحاقی (ئەحمەد تۆفیق) کەیەکێك بوو لەسەرکردە چالاکەکانی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان لەکۆتایی پەنجاکانو سەرەتای شەستەکانداو، یەکێك لەناحەزە سەرسەختەکانی قاسملۆ.

90- دوکتۆر عەزیزی زەندی لەبنەڕەتدا لەبنەماڵەیەکی کوردی کرماشانی بوو، کاتی خۆی لەگەڵ گەشتکەرێکی ئەوروپایی کەرێی کەوتبووە کوردستان، چووبوو بۆ ئەوروپاو لەوێ خوێندنی دەورەی دوکتۆرای تەواوکردبوو. ئەو ئینجیلانەی کە لەلایەن میسیۆنارەکانەوە پەنجا ساڵێك لەمەوبەر بەکوردی بڵاوکراونەتەوە، وەرگێڕانی عەزیزی زەندین. عەزیز باوکی میدیای زەندییە کە ژنی گۆرانیبێژی ناسراوی کورد بەهەشتی حەسەن زیرەك بوو.

91- کە لەساڵی 1956دا لەقوتابخانە نێوەندییەکانی کەرکووك "معلم" بووم، هەستم بەوەدەکرد کە ئیگلتن لەنێوان کوردستانو بەغدادا زۆر هاتوچوو دەکاتو جاروبارێکیش جلکی کوردی لەبەردەکردو سواری ئەسپی کوردیی دەبوو. پاش ئەوە چوو بۆ کوردستانی ئێران (نێوچەی ورمێ). ئیگلتن زۆرتر لەگەڵ فازیل عیرفاندا دۆستایەتی هەبوو. فازیل خەڵکی سلێمانی بوو، بەڵام لەو کاتەدا لەکەرکووك مامۆستای زمانی ئینگلیزی بوو لەقوتابخانەیی نێوەندی رۆژاواو، ئێمەش هەڤاڵ مامۆستا بووینو بەڕێوەبەری قوتابخانەکەش مووسا سەمەدی هەولێری بوو. ئیگلتن لەبەغدا سەرپەرشتیکەری دەزگەی ئینفورماسیۆنی ئەمریکا بوو کە گۆڤارێکی بەزمانی کوردی بەنێوی "پەیام"ەوە بەیارمەتی بەکر دلێری کۆیی دەردەکرد.

92- William Eagleton (JR): The Kurdish Republic of 1946. Oxford University Press, London 1963, p33

93- Abdul Rahman Ghassemlou: Kurdistan and the kurds, publishing House of the Czechoslovak academy of Science, Prague 1965, p.7.

94- سەرچاوەی پێشوو ل 76

95- ئەورەحمانی قاسملۆم بۆ یەکەمین جار لەپاییزی ساڵی 1956دا لەکەرکووك دی بەبۆنەی ئەوەوە کە هاتبوو بۆ سەردانم. هۆی سەردانەکەشی ئەوە بوو ئەوانەی لەدەوروبەری حیزبی دێمۆکراتی کوردستان کۆبووبوونەوە دەیانویست رۆژنامەیەك بەنێوی"کوردستان"ەوە دەربکەنو بۆ ئەمەش پێویستیان بەپارەبوو، کە ئێمەش لەوەدا پشتگیریمان کردنو پاش ماوەیەك رۆژنامەی کوردستان چەند ژمارەیەکی لێدەرچوو. قاسملۆ و ئەو دەمە هێشتا خوێندکار بوو لەزانستگەی پراگ. بەڵام لەو کاتەدا لە دەوروبەری سلێمانی خۆی شاردبووەوە.

96- ئەم زانیارییانەو هەروەها دەوری دەروێشەکانی شێخ سەعیدی نێری لەکوردستانی ئێراندا بۆ یەکەمین جار لەکاژێکنامەدا بلاوکراوەتەوە (تەماشای کاژێکنامە- چاپی عەرەبی 1971، ل46 بکە، بێجگە لەوەش لە "حول المشكلة الكردية" نووسینی جەمال نەبەز بەعەرەبی، چاپی ئەوروپا 1969، ل36دا باسکراوە. دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد ئەم زانیارییەی بلاوکردووەتەوە، کەچی دەستی بۆ سەرچاوەکەی رانەکێشاوە. سەیر ئەوەیە ئەم بەڕێزە لەو پەرتۆکەدا کە بەنێوی مێژووەوە لە 1983دا لەبەغدا دەریکردووە لەلاپەڕە 239دا نێوی پەرتۆکێك دەبات بەمجۆرەی خوارەوە:

(حزب الكاژيك الكردى اوروبا(؟)، 1959، ص21 (الكاژيك فى سطور معلومات اخرى) لەباسە سەرەکییەکانییە.

لێرەداو هەر لەبەر خاتری مێژوو دەمەوێ بێژم کە ڕێکخراوی کاژێك لە 1959/4/14دا دروست بووەو، کاژێکنامە کە فەلسەفەی کاژێك دەخاتەڕوو لەنێوەڕاستی تەمموزی 1961دا بەکوردیو لەکوردستان چاپکراوەو چاپی عەرەبیی کاژێکنامە لەساڵی 1971دا دەرچووە، نەك لە 21 لاپەڕەدا بەڵکو لە 112 لاپەڕەدا و، لەتەنیشتەوە وێنەیەکی فۆتۆکۆپی بەرگی چاپی عەرەبی کاژێکنامە دەخەینەڕوو تا خوێنەرەوەی بەڕێز خۆی ببێتە سەرپشكو بزانێ ئایا ئەمجۆرە زانیارییانە خزمەتی مەسەلەی مێژوو دەکەن، یان ڕاستیی مێژوو دەشێوێنن، بەتایبەتی لەئاستی کۆمەڵەیەکی وەك "کاژێك"دا کە جەماوەری کوردی فێری پشتبەخۆبەستنو ڕێی ئازادییو یەکسانی کردو هەموو ئەو خەتونیشانانەی کاژێك داینابوون ئەوەتا گشتی بەزیادەوە هاتووەتەدی. ئایا هەڵوێستی "مێژوونووس" بەرامبەر ڕووداوەکانی مێژوو دەبێ وابێ؟ (سەرنج: پێویستی نەکرد لەم چاپەدا ئەو فۆتۆکۆپییە بخرێتە بەر چاو. چۆنکە ماڵپەڕی www.knc.org.uk دا هەیە.

97- بۆ زانیاری پتر لەبارەی مستەفا پاشای یامۆڵکییەوە تەماشای ئەو وتارە بکە کە لەگۆڤاری "ڕۆژی کوردستان" ژمارە (64)ی تشرینی دووەمو کانوونی یەکەمی 1981دا دەرچووە، بەڵام داخەکەم نێوی نووسەرەکەی لەسەر دانەنراوە.

98- مامۆستا ڕەفیق حیلمی خەڵکی کەرکووك بوو و بەمنداڵی چاوم پێی کەوتبوو وەك هاوڕێیەکی باوکم، دوایی لەپەنجاکانداو کاتێك لەبەغدا دەژیام، چ بەخوێندکاریو چ بەموعەللیمی؛ دۆستایەتیمان بەهێزبوو و، بەزۆری لەدوکانەکەی (ئوستاد) بەشیر موشیر چاومان بەیەك دەکەوت. ڕەفیق حیلمی خەڵکی خراپ و دەستبڕو بازرگانی سیاسەتی زۆر دیتبوو؛ لەبەر ئەوە تا هەندازەیەکی زۆر ناهۆمێد بووبوو. زۆر هەوڵمدا لەگەڵی، تا بەڵێنی دا بیرەوەرییەکانی خۆی بنووسێتەوەو، ئەوەبوو یادداشتی دەرکرد کە بەداخەوە لەپاش کودەتای قاسم لەبەر گەلێك هۆ کە لێرەدا جێی باسکردنیان نابێتەوە وەستاندی. ڕەفیق حیلمی مرۆڤێکی بەوەفاو قسەخۆشو سەروزمان شیرینو بێ فیزو هەمیشە ئامادەی یارمەتیدانی لێقەوماوان بوو.

99- ئەحمەد موختار جاف لەیەکێك لەهۆنراوەکانیدا کە کاتی خۆی لەبەهەشتی شاکیر مەجرووم بیستووەو بەداخەوە باش لەبیرم نەماوە دەبێژێ:

یابە ئەمە دنیایە، ئیشی دەورییە   ئێمە وەك ئێوە ئیحتیاجمان نە بەحەربو سەورەیە

سەرنج: مەبەستی لە یابە ولەئێوە عەرەبەکانە

کەچی هاوپەیمانان بەتایبەتی بەریتانیا لەکاتی جەنگی یەکەمی جیهانیی دا کوردییان هانددا بۆ ئەوەی لەدژی ترك بجەنگن. تەماشای ڕۆژنامەی "تێگەیشتنی ڕاستی" بکە کە کۆلۆنیالیستە بەریتانیاییەکان لەبەغدا دەریان دەکرد، ژمارە 19 ڕۆژی 5 مارتی 1918.

100- Reuters, Tass, U.P.,in: KAdG, A6204-6205-14.December 1943

101- ئیگلتن، سەرچاوەی پێشوو، ل44-45.

102- هەر ئەوێ

103- میستەر ئەدمۆنس یەکێك بوو لەو ئەفسەرە ئینگلیزانەی کەپاش جەنگی یەکەمی جیهانیی لەدژی حکوومەتی شێخ مەحموود دەجەنگیو کاریدەکرد. دوایی بوو بەراوێژکەری وەزارەتی نێوخۆی عێراق. دیارە ئەو شتانەی نووسیوونی وەدیاننووسێ چەمۆڵەی لایەنگرێتییان پێوەدیارە. بێجگە لەوەش، هێندێك لەزانیارییەکانی هەڵەی زۆر سەختییان تێدایە. بۆ وێنە جارێکییان نووسیبووی کە نوکسە NUKSE واتە "یەکێتیی نەتەوەییی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا" باڵی راستی پارتی دیمۆکراتی کوردستانە. ئەمەو هێندێك شتی پێکەنینهێنەری لەم بابەتە.

104- کە لەقوتابخانەی سەرەتاییی خالیدییە لەسلێمانی قوتابی بووم، ئەم گۆرانییەیان رەوان دەکرد پێمان.

105- کاژیکنامە، ل6.

106- لەسەر ژمارە (6)ی "نیشتمان" نووسراوە "رەشەمەی 1322". ئەمە هەڵەی چاپە. راستییەکەی (1323)یە.

107- تەماشای پەراوێزی ژمارە (75) بکە.

108- رەفیق چالاك خەڵکی سلێمانی بوو و یەکێك بوو لەو بلیمەتانەی کە بە دەگمەن هەڵدەکەون. چالاك کوردیزانێکی گەورەو نووسەرێکی تواناو شانۆگەرێکی بەدەستەڵاتو گۆرانیبێژێکی دەنگخۆشو ئاوازدانەرێکی لێوەشاوەو رۆژنامەنووسێکی دیارو قسەزانێکی لێهاتوو بوو. لە گەلێك کۆمەڵەی سیاسیی کوردیدا کاریکردبوو. لەماوەی جەنگدا لەگەڵ عەبدوڵلا گۆران لەوێستگەی "رۆژهەڵاتی نێزیك" لەحەیفا کە بە "وێستگەی کوردستان" بەنێوبانگ بوو بوێژێتیی کردبوو. پاش جەنگی دووەمی جیهانیی، وەك زۆربەی هوردەبۆرژوای رۆشنبیری کورد، بەرلێشاوی مارکسێتی

کەوتبوو و لەپارتی کۆمۆنیستی عێراقدا گەیشتبووە کۆمیتەی نێوەندی، بەڵام لەبەدبەختی خۆی، لەلایەن دەزگەی ئەمنی عێراقەوە گیرابوو و لەئەنجامی لێدانو تێهەڵدانو ئازاردانێکی زۆرەوە کە بەرگەی نەگرتبوو، دانی بەهێندێك نهێنیدا نابوو، کە بووبوونەهۆی بەردانی خۆیو تووشبوونی هێندێك کەسی دی. ئەمەش بووبوو بەهۆی ئەوەی گەلێك کەس، بەتایبەتی کۆمۆنیستەکان و پارتییەکان، ببنە دوژمنی. رەفیق چالاکم بۆ یەکەمین جار لەساڵی 1951دا لەبەغدا لە "یانەی سەرکەوتنی کوردان"و بەبۆنەی جێژنی نەورۆزەوە دیو هەستم بەبلیمەتیو بەهرەی بەرزی هۆنەروەرێتیی کرد. رەفیق توانی لەو رێیەوە واملێبکات کە نەك هەر رکم لێی نەبێت، بەڵکو بەزەیشم پێیدابێتەوەو خەفەت بخۆم بۆی. بەتایبەتی لەو کاتەدا رەفیق لەدۆخێکی دەروونی و ماڵی یەکجار ناخۆشدا بوو. چۆنکە خەڵکەکە بەنۆکەر، دەستندەخۆری حکومەتیان دەزانی؛ کەچی لەراستیدا وانەبوو، بگرە زۆر دەستکورتیش بوو. پاش بەرەڵلابوونی لەبەندیخانە وازی لەهەموو شتێك هێنابوو، لەرابوردووی خۆی پەشیمان بووبووەوەو جاروبارێکیش فرمێسك بەچاویدا دەهاتەخوارەوە. منیش هەر کاتێك بمدیایە، دڵخۆشیم دەدایەوەو ئەوەم دەهێنایەوە بیری کە هیچ کەسێك نییە فریشتە بێتو هەموو مرۆڤێك هەڵەی دەبێ. دەشمزانی کە هی واهەن خراپەکارییان گەلێك لەرەفیق چالاك پترە، ئەگەرچی بەختیان وەك رەفیق چالاك شڕنەبووەو لە مەترسیی مردن نەکەوتوونەتە لقەفرتێ تا پاشلی پیسیان بکەوێتەڕوو. زۆرم هەوڵدا رەفیق والێبکەم بکەوێتە خزمەتی هونەری کوردیو هەر لەبەر ئەوەش بوو کە لەهاوێنی 1954دا چیرۆکێکی کورتی رەفیقم لەسەر ئەرکی خۆم چاپکرد، کە زاتی ئەوەی نەبوو بەنێوی خۆیەوە دەریبکات، بۆیە بەنێوی "رابەر"ەوە دەرچوو و لەژێر سەرنێوی "بیرەوەری"دا. بەکورتی رەفیق نەك هەر لەسەر خراپەکاری نەڕۆیو بەس، بەڵکو گەلێك کاری چاکیشی کرد. یەکێك لەوانە

رزگارکردنی هەژارو جەلال تالەبانی بوو لەپەنجاکاندا لەگرتنو کوێرەوەرییەکی زۆر گەروە. پاش کودەتای قاسم لە 1958دا، رەفیق بەفیتی هێندێك سەرکردە هوردەبۆرژواکانی کورد کە پێویست ناکات نێویان ببەم، لەسەر کارەکەی کەکارێکی زۆر گچکەش بوو لەیەکێك لەدائیرەکانی کشتوکاڵدا دەرکراو، بەوە نانبڕاو کرا. لەو سەردەمەدا هاورێم کامیل ژیرو من کە ئەو حەلە لەبەغداد دەژیاین بڕیارماندا دەستی یارمەتی درێژ بکەین بۆی، چۆنکە ژنو منداڵی کەوتبوونە برسێتی. شایانی باس ئەوەیە کە لەبەهەشتی رەفیق چالاکەوە، نەك هەر لەبنەڕەتو مێژووی هێندێك رووداو و کۆمەڵەی سیاسیی کوردیی سییەکانو چلەکان بەباشی گەیشتم، بەڵکو گەلێك شتی بەسووت فێربووم، چۆنکە بەراستی رەفیق چالاك پەرتۆکخانەیەك بوو بۆ خۆی. لەسەردەمی شۆرشی ئەیلولداو بەهۆی ئەوەوە کە بارزانی قەدری بەهرەکانی رەفیقی دەزانی؛ کردی بە بەرێوەبەری وێستگەی رادیۆیی شۆرشو ئەوەبوو بەدەنگە بەسۆزەکەی کارێکی زۆر گەورەی کردە سەر پێشمەرگە. لەکۆتایی شەستەکانداو لەکوردستانی ئازادەوە نامەیەکی ناردبوو بۆ هەمبورگ بۆم، وای دەرخستبوو کە زۆر دڵی خۆشەو رێی راستی دۆزیوەتەوە. پاش بەیانی ئازار، رەفیق کەوتە خزمەتی شانۆی کوردی، بەڵام هوردەبۆرژوای کاربەدەست لەکوردستاندا کە رەفیق لەسەر شانۆ هەلپەرستێتیی ئاواڵە دەکردنەوە بۆ جەماوەر، کەوتنە بەربەرەکانێی و ئەمەش دەوامی کرد تا رەفیق رۆژێك سەری هەمیشەیی نایەوە.

109- گۆڤاری "دەنگی گێتی تازە" لە 1943و هەتا 1947 لە بەغداد دەرچوو بەیارمەتی مامۆستا تۆفیق وەهبی. گۆڤارەکە پرۆپاگەندەی بۆ بەریتانیاو هاوپەیمانان دەکرد دژی ئەڵمانیاو بەرەی تەوەرە.

110- "نیشتمان" ژمارە (1)، لاپەڕە (1).

111- "نیشتمان" ژمارە (2)، لاپەڕە (1).

112- "نیشتمان" ژمارە (3، 4)، لاپەڕە (1).

113- "نیشتمان" ژمارە (5)، لاپەڕە (1).

114- "نیشتمان" ژمارە (6)، لاپەڕە (1).

115- "نیشتمان" ژمارە (1)، لاپەڕە (3).

116- هەر ئەوێ

117- هەر ئەوێ، لاپەڕە (3 تا 4).

118- "نادری" نێوی حیزبیی دڵشادی رەسوڵییە.

119- ئەم هۆنراوەیەم لەزستانی ساڵی 1952دا لە گرتووخانە (موعتەقەل)ی ئەبوغرێب (نێزیك بەغدا) لەکورێکی کۆیی بیست کە خزمی دڵزار بوو، هەر لەوێ لەبەرمکرد.

120- ئەمەشم هەر لەو شوێنە بیست.

121- دیوانی بێکەس. محەمەدی مەلا کەریم رێکیخستووەو سەرەتای بۆ نووسیوە و سەرپەرشتیی لەچاپدانی کردووە. پەرتۆکخانەی (الطليعة) لەکەرکوك بڵاویکردووەتەوە لەبەغدا، چاپخانەی (الاديب) 1980، ل6-7و ل75-78.
مەبەستی بێکەس لە 27ساڵ تیپەڕبوونی 27 ساڵە بەسەر پەیمانی لۆزاندا لەساڵی 1946دا.

122- کاژیکنامە- فەلسەفەی کاژیك لەچەند دێڕێکدا، لەناوەڕاستی تەمموزی 1961دا بۆ یەکەمجار بڵاوکراوەتەوە، چاپی دووەمین، چاپخانەی داوودەزگەی کاژیك لەئەوروپا 2580ی کوردیو 1968ی فەرەنگی، لاپەڕە (7).

123- کاژیکنامە- سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (6).

124- تەماشای پەراوێزی ژمارە 73 بکە.

125- تەماشای گۆڤاری "رۆژی نوێ" ژمارە (10)ی ساڵی یەك، رێكەوتی 1ی کانوونی دووەمی 1961 ل47-48 بکە.

126- بۆ ئەمە تەماشای ئەو وتارە بکە کە بەزمانی ئەڵمانی لەگۆڤاری (FABULA)دا نووسیوومە، وەك لێدوانێکی ئەو بیروڕایانەی کە زانای رۆژهەڵاتناسی بەنێوبانگی ئەڵمان پرۆفیسۆر (Otto Spies) (1901/4/5-1981/10/29) لەبارەی داستان و چیرۆکی کوردییەوە لەبەرگی 14ی هەر ئەو گۆڤارەدا بڵاویکردووەتەوە ولەو کۆمەڵە چیرۆکە ئەفسانەییانە دواوە کە وەرمگێڕاونەتە سەر زمانی ئەلمانی و لە ساڵی 1972دا بڵاوکراونەتەوە. لە لایەن NUKSEەوە.

Jemal Nebez: Komentar zu otto Spies' Artikel "Kurdische Marchen im Rahman der orientalisch-vergleichenden Marchenkunde"in: "Fabula". Zeitschrift fur Erzahlforschung, herausgegeben von kurt Ranke, Berlin, New York 1974,15.Bd., Heft 3,s.245-249.

127- Jemal Nebez: Der Kurdische Furst Mir Muhammad-i Rawandizi genannt Mir-i Kore im Spiegel der morganlandischen und abendlandischen zeugnisse, Diss. Hamburg 1970, s.116.

128- "دیوانی بێکەس"، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (82). دووەمین بەیتی لەم دیوانەدا وا نووسراوە:

هەولّی راستی هەردوو لا ئامانجی میللەت سەرئەخا
چۆنکە مەعلوومە بەیەك دەست چەپلّە قەت لێنادرێ

راستییەکەی خۆم لەساڵی 1949داو لەکاتێکدا کە قوتابی بووم لەپۆلی چوارەمی دوا نێوەندیی سلێمانی، ئەم دوو بەیتەم وابیستووەو لەبەرکردووە وەك لەسەرەوە نووسیومە.

129- بۆ زانیاری پتر لەبارەی ژنی کوردەوە لەهۆنراوەو ئەدەبیاتی کوردیدا تەماشای ئەم سەرچاوەیەی خوارەوە بکە:

د.کوردستانی گیوی موکریانی: هۆنراوەی ئافرەتی کورد، چاپخانەی کوردستان-هەولێر1980.

130- لەم رۆژانەدا کە بەتەمابووم ئەم بەرهەمە بنێرم بۆ بنکەی چاپەمەنیی ئازاد لە سوێد، لەپڕ لەکوردستانەوە نامیلکەیەکی گچکەی 32 لاپەڕەییم پێگەیشت بەنێوی ژێ-کاف چبوو، چی دەویست، وەچی لێبەسەرهات ؟ کە لەلایەن سەید موحەممەدی سەمەدییەوە کۆکراوەتەوەو لە 2593ی کوردی/ 1360 کۆچی هەتاوی/ 1981ی فەرەنگیدا لەمەهاباد لەلایەن چاپەمەنیی سەییدیانەوە بڵاوکراوەتەوە. کۆکەرەوە لەبارەی ژێکافەوە لەگەڵ دوو کەس لەدامەزرێنەرانی ژێکاف، واتە: مامۆستا مەلا قادری مودەڕەسیو سەددیقی حەیدەریدا وتوێژێکی کردووە. مودەڕەسی لەو وتووێژەدا دەبێژێ:

"بناغەو ئەساسی کۆمەڵەی ژێ.کاف لەسەر ئەو راستەقینەیە کە گرینگترین هەنگاو بردنە سەری سەتحی فەرهەنگی گەلی کوردە یانی، گرینگترین کۆششی کۆمەڵەی ژێ.کاف ئەوە دەبێت کەسەتحی فەرهەنگی گەلی کورد بەرێتەسەرێ تا ئەو گەلە لایقی ئازادی بێتو ئامادەی وەدەستهێنانی مافی خۆی بێت".

بێگومان- وەك لەم لێکۆڵینەوەیەدا دەرمخستووە- کاربەدەستانی بەریتانیا لەرۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا هەمیشە بەسیاسیو رۆناکبیرەکانی کوردییان دەووت "ئێوە هێشتا ماوتانە. شایستەی ئازادییو سەربەخۆییو ئازادی نین. جارێ بخوێنن و

فەرهەنگی خۆتان ببەنەسەرێ ئەوجا باسی سەربەخۆیی کوردستان بکەن". لەم ڕووەوە قسەکانی مامۆستا مودەڕەسی پشتگیریی لێکۆڵینەوەکەی من دەکات. بەڵام ئەم پرسیارەی کە لێرەدا دێتە گۆڕێ ئەوەیە، ئایە "سەتحی فەرهەنگی" گەلی فارس و عارەبو ترك لە هی کورد بەرزتر بوو کاتێك ئەوانە دەوڵەتی ناسیۆنالییان بۆ دروستکرا بەپشتگیریی کۆلۆنیالیستەکانی ئەوروپا ؟ ئایە "سەتحی فەرهەنگی" گەلی ئەرمەن لە هی ترك نزمتربوو، بۆیە ئەرمەنییەکان نەیانتوانی دەوڵەت دابمەزرێنن وەك ترك؟ ئایا ئەمڕۆ "سەتحی فەرهەنگی" باسکەکان کە گەلێکی بێ دەوڵەتن لەسەتحی فەرهەنگی گەلی ئیسپانیایی نزمترە کە ئەوان دەوڵەتیان هەیەو ئەمان نییانە؟

مامۆستا مودەڕەسی هەر لەلاپەڕە 12دا لەبارەی ئاینەوە شتێك دەبێژێ کە بەتەواوی بۆچوونەکەی من- لەوەدا کە ژێکاف ئاینی ئیسلامی وەك کولتورێك تەماشاکردووە؛ نەوەك ئیدۆلۆژییەك- بەراست دەخاتەڕوو. مامۆستا دەبێژێ:

"لەڕوانگەی دیانەتەوە لەبەرئەوەی کە "دینی ئیسلام" زیاتر لە هەزار ساڵە تێکەڵ بەژیانی ماددیو مەعنەوی گەلی کورد بووە، بەبەشێك لەفەرهەنگی گەلی کورد حیساب دەکرێ وە ژێ- کاف ڕێزێکی تایبەت بۆ ئەو ئاینە پیرۆزەدادەنێ".

لەبارەی بزووتنەوەی چەکدارانەشەوە، وەك مێتۆدێك بۆ بزووتنەوەی کوردایەتی، مودەڕەسی ئەوە دەخاتە بەرچاو کە ژێکاف لەگەڵ مێتۆدی خەباتی چەکدارانە نەبووە وەك ئەنجامێکی دەرزوەرگرتن لەتاقیکردنەوەکانی کورد، کە لەڕاستیدا ئەمە خۆجیاکردنەوەیەك بوو لەمێتۆدی خەباتی سەرکردایەتیی کلاسیك، مودەڕەسی دەبێژێ:

"بناغە دانەرانی ژێ.کاف لەڕووی تەجرەبەو ڕووداوە مێژووییەکان بۆیان دەرکەوتووە کە دەستبردن بۆ چەك غەیری چارەڕەشیو بەدبەختی بۆ گەلی کورد هیچ بەرهەمێکی

دیکەی نییە، یانی دیتن بەچاووبوون لەتاریخدا ئەو مەسەلەی پێ سەلماندبووین، نە ترسنۆکی".

کەچی مامۆستا لەلایەکی دی قسەکانی دادەبێژێ:

"ئەو جار بزووتنەوەی چەکدارانەش تەنها زەمانێك تەئیید دەکرا کە هەم پلەی فەرهەنگی گشتی تا ڕادەی پێویست چووبایە سەرێ وەرێکخراویش ئەوەندە بەهێز بایە وەپێوەندی لەگەڵ تەواوی ناوچەکانی کوردستانی گەورە ئەوەندە بایە کە لەیەك کاتدا وەهاوئاهەنگ لەکوردستانی ئێران- عێراق- ترکیە- سوریا، ڕاپەڕین دەستپێکردبا، چونکوو ئەوەش ئامانجێکی زۆر نێزیك نەبوو، زۆری خۆ پێوە ماندوو نەدەکرا".

بەمەی سەرەوە دەردەکەوێ کە مامۆستا مودەڕەسی لەکاتێکدا لایەنگیری بزووتنەوەی چەکدار ناکات، شۆڕشێکی گەلێری گشتگر دێنێتە بەرچاوی خۆی، بەڵام ئەم پرسیارەی لێرەدا دێتە پێشەوە ئەوەیە، ئایە ئەگەر بێتو ڕۆژێ لەڕۆژان لەهەموو لایەکی کوردستاندا دەستبکرێ بەخەباتی چەکدارانەو لەیەك کاتدا؛ ئایە ئەوە بەسە بۆ مسۆگەر بوون لەسەرکەوتنی ئەو بزووتنەوەیە، یان ئەوەی تەکنیکی سوپایی و لۆژیستیکی بگاتە ئەو ئەندازەیەی کە داگیرکەران هەیانە- لەپاڵ بیرێکدا کە ببێتە مۆتۆڕی بزووتنەوەکە؟

131- ئەمە قسەی کۆمۆنیستەکانە هەتا ئەمڕۆ. بۆ وێنە تەماشای قسەکانی نوورەددین کەیانووری سکرتێری گشتیی حیزبی توودەی ئێران بکە لە: نکاتی از تاریخ حزب توده ایران. گفتو شنودی با رفیق ن. کیانوری دبیر اول کمیته مرکزی حزب توده ایران، تهران 1980/1359، 11.